

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI

II. MAHMUT (1808-1839) VE ATATÜRK (1923-1938) DÖNEMİ EĞİTİM
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Deniz ÖZGAN

Ankara
Ekim, 2012

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI

II. MAHMUT (1808-1839) VE ATATÜRK (1923-1938) DÖNEMİ EĞİTİM
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Deniz ÖZGAN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEREN

Ankara
Ekim, 2012

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Deniz ÖZGAN'ın "II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi" başlıklı tezi 16.10.2012 tarihinde, jürimiz tarafından Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Başkan... Doç. Dr. Necati CEMALOĞLU...

Üye Tez Danışmanı... Yrd. Doç. Dr. Mehmet SEREN...

Üye... Yrd. Doç. Dr. Erdem SANA...

ÖNSÖZ

Kara Harp Okulundan 2006 yılında mezun olduktan sonra, Mekteb-i Harbiye’de her Harbiyeliye altı çizilerek öğretilen “Bir subayın ikinci mesleği öğretmenliktir” kaidesiden yola çıkarak eğitim bilimleri üzerinde akademik anlamda eğitim almaya karar verdim. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’ne kabul edilmem ve bilimsel hazırlık süreciyle beraber iki yıl süren zorlu ders süreci sonunda, danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Mehmet ŞEREN’in de değerli fikirleri ve tavsiyeleri doğrultusunda tarihi boyutu olan bir eğitim değerlendirmesi üzerine bir araştırma yapmanın uygun olacağını değerlendirdim.

“II. Mahmut Dönemi Türk Eğitim Politikaları İle Atatürk Dönemi Türk Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi.” başlıklı bu çalışmada Osmanlı eğitim sisteminde ilk ciddi ıslahat hareketlerini gerçekleştiren II. Mahmut’un yaklaşık 30 yıllık saltanatı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK’ün 15 yıllık iktidarını ve hemen her biri devrim niteliğinde olan eğitim ve kültür alanındaki inkılapları mercek altına alınarak değerlendirilmiştir.

Aralarında yaklaşık bir asırlık bir zaman dilimi olan bu iki dönemi incelerken yerli ve yabancı eğitim ve kültür tarihine ait eserler, özellikle Atatürk dönemine ait ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarında yayımlanmış haber ve köşe yazıları, yerli-yabancı çeşitli süreli dergiler, Genelkurmay ve Harp Akademileri Komutanlığına ait yayınlar ve yerli ve yabancı konu ile yayımlanmış makalelerden istifade edilmiş, ayrıca çalışma süresince TBMM Arşiv ve Kütüphanesi, Başbakanlık Devlet ve Osmanlı Arşivleri ile Milli Kütüphane başta olmak üzere Ankara Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, ODTÜ ve Gazi Üniversitesinin katalogları taranmıştır.

Bu vesile ile, tez çalışmam süresince desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Mehmet ŞEREN’e, öğrenimim boyunca bilgi birikimi ve tecrübeleri ile ufkumu açan başta Enstitü Müdürümüz Prof.Dr. Nezahat GÜÇLÜ olmak üzere Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün tüm değerli hocalarına, eşim ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Deniz ÖZGAN/Ankara-2012

ÖZET

II. MAHMUT (1808-1839) VE ATATÜRK (1923-1938) DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE ANALİZİ

ÖZGAN, Deniz

Yüksek Lisans, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEREN

Ekim-2012, 188 sayfa

Bu araştırmanın amacı, Türk eğitim tarihinde köklü yenilik ve devrimlerin yapıldığı iki dönemin, II. Mahmut ve Atatürk eğitim politikalarının dönemsel şartların da göz önünde bulundurulması suretiyle karşılaştırılması ve analizidir.

Bu kapsamda; öncelikle, Türk toplumunda eğitim algısının gelişimi ve Türk eğitim sisteminin zirve noktasına ulaştığı klasik dönemin eğitim kurumları incelenerek, Sultan II. Mahmut dönemine dek geçen toplumsal ve kültürel dezenformasyon sürecinin eğitim alanında ki yansımalarına kısaca değinilmiştir. İki lider arasındaki yaklaşık bir asırlık geçiş süreci ana hatlarıyla araştırmaya dâhil edilmiş, söz konusu liderlerin eğitim anlayışları, eğitim alanında gerçekleştirilen inkılâplar ve izledikleri ulusal eğitim politikaları tüm yönleriyle ele alınmıştır.

II. Mahmut ve II. Mahmut'un temellerini attığı, tanzimat ve meşrutiyet dönemleri eğitim kurumlarında yetişen Atatürk'ün eğitim politikaları ve reformları incelendiğinde, takip ettikleri strateji ve uyguladıkları yöntemlerde ortak paydalar tespit edilmiştir. Her iki lider de milli menfaat ve hedeflerin bekası için milli ve modern bir eğitim sisteminin zaruri olduğu bilinciyle birtakım reformlarda bulunmuş, söz konusu reformlara engel teşkil edebilecek kurum ve kuruluşları saf dışı bırakmış, bu maksatla gerektiğinde yasal yetkilerini kullanmakta tereddüt etmemiş, hedef kitlelerin zorlama ile değil ikna yoluyla desteklerini almaya özen göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kültür, Türk Eğitim Tarihi, Osmanlı Eğitim Sistemi, II. Mahmut, Atatürk, Eğitim Politikaları, Islahat, İnkılâp.

ABSTRACT

COMPARISON AND ANALYSIS THE EDUCATION POLITICS OF THE PERIOD MAHMUT THE SECOND (1808-1839) AND ATATURK (1923-1938)

ÖZGAN, Deniz

Master's Thesis, Educational Administration and Supervision Department

Thesis Advisor: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEREN

October-2012, 188 pages

The aim of this study is the comparison and analysis of two glorious eras of Mahmut the Second and Ataturk renowned for their radical innovations and revolutions in Turkish Educational policies taking into consideration the conditions of their times.

In this contex, improvement in the perception of education in the Turkish society along with the classical Turkish Education System and reflections of sociocultural disinformation period till Mahmut the Second era is examined. The century-long transmission period between two leaders is included in the study examining all aspects of educational views of both leaders.

The education policies and reforms of Ataturk who has been trained with the principles and educational guidelines of Mahmut the Second had established, has similarities in strategy and implementation. Both leaders acted with the common opinion of the necessity of a national and modern education system to maintain national interests and purposes, excluding and inactivating the institutions that may hinder this objective using necessary legal rights and convincing the target populations instead of using force to obtain their support.

Key Words: Education, Culture, Educational History of Turkey, Ottoman Education System, Mahmut the second, Ataturk, Education Policies, Reform, Revolution.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar ve ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu	2
1.2. Amaç	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Genel Hatlarıyla Türk Eğitim Tarihi	5
2.1.1. İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim Anlayışı.....	5
2.1.2. İslamiyet Sonrası Dönemde Türklerde Eğitim Anlayışı.....	7
2.1.3. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları	13
2.1.3.1. Sıbyan Mektepleri	15
2.1.3.2. Medreseler	17
2.1.3.3. Saray Mektepleri	20
2.1.4. Klasik Dönemin Sonlarından XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Sürede Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumlarında Yaşanan Gelişmeler	22
2.2. II. Mahmut Dönemi (1808-1839) Eğitim Politikaları.....	26

2.2.1. II. Mahmut'un Döneminde Eğitim ve Eğitime Verilen Önem	28
2.2.2. II. Mahmut Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Islahatlar	30
2.2.2.1. Talim-i Sıbyan Fermanı	30
2.2.2.2. Rüştîye Mekteplerin Açılması.....	32
2.2.2.3. Mekteb-i Tıbbiyenin Açılması	35
2.2.2.4. Mekteb-i Harbiyenin Açılması.....	39
2.2.2.5. Muzıka-i Hümayun'un Açılması.....	43
2.2.2.6. Avrupaya Öğrenci Gönderilmesi	44
2.2.2.7. Takvim-i Vekayi'nin Yayınlanmaya Başlaması	45
2.2.2.8. Tercüme Odasının Kurulması	46
2.2.3. II. Mahmut Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Islahatların Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkileri.....	47
2.3. II. Mahmut'un Ölümünden, Atatürk Dönemine Kadar Geçen Süreçte (1839-1923) Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış	50
2.3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876)	54
2.3.2. II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908).....	59
2.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)	61
2.3.4. Kurtuluş Savaşı Dönemi (1919-1923).....	64
2.3.4.1. Maarif Kongresi'nin Toplanması	65
2.3.4.2. İcra Vekilleri Heyetleri'nin Çalışmaları	66
2.3.4.3. Heyet-i İlmiye Çalışmaları	69
2.4. Atatürk Dönemi (1923-1938) Eğitim Politikaları	70
2.4.1. Atatürk'ün Eğitime Verdiği Önem ve Eğitim Anlayışının Dayandığı Temel Noktalar	73
2.4.2. Atatürk Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılâplar	83
2.4.2.1. Eğitim Teşkilatının Düzenlenmesi	83
2.4.2.2. Tevhid-i Tedrisat Kanunu	86
2.4.2.3. Harf İnkılâbı	88
2.4.2.4. Halk Eğitimi İle İlgili Düzenleme ve Reformlar.....	94
2.4.2.5. Tarih İnkılâbı ve Türk Tarih Kurumu'nun Kurulması	101
2.4.2.6. Dil İnkılâbı ve Türk Dil Kurumu'nun Kurulması	106
2.4.3. Atatürk Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar'ın Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkileri.....	110

BÖLÜM 3

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli.....	125
3.2. Evren ve Örneklem	125
3.3. Verilerin Toplanması	125
3.4. Verilerin Analizi	126

BÖLÜM 4

BULGULAR VE YORUM

4.1. II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Eğitime Yönelik İslahatların Türk Eğitim Sistemine Katkıları	127
4.2. Atatürk Döneminde (1923-1938) Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Eğitime Yönelik İnkılapların Türk Eğitim Sistemine Katkıları	131

BÖLÜM 5

SONUÇ ve ÖNERİLER

5.1. Sonuç	140
5.2. Öneriler	143

KAYNAKÇA	145

EKLER	155

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Tablo-I : Batılı Anlamda Açılan Askeri Eğitim-Öğretim Kurumları.....	70
Tablo-II : Batılı Anlamda Açılan Askeri Eğitim-Öğretim Kurumları.....	128
Tablo-III : 1874 Yılı İtibariyle İstanbul’da Eğitim Durumu.....	129
Tablo-IV : Cumhuriyet’in Başında İdadiler (1923)	133
Tablo-V : Cumhuriyet’in 5. Yılında (1928-1929) Eğitim Durumu (İlk ve Ortaöğretim)	135
Tablo-VI : Cumhuriyet’in 5. Yılında (1928-1929) Eğitim Durumu (Yükseköğretim).....	136
Tablo-VII: Yükseköğretim Kurumlarında Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı	138
Şekil-I : Maarif-i Umumiye Nezareti’nin Genel Yapısı	130

KISALTMALAR LİSTESİ

ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİE.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Yayına Hazırlayan
İUM	: İstatistik Umum Müdürlüğü
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurum
TED	: Türk Eğitim Derneği
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Trc.	: Tercüme eden

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Eğitimin kültürü oluşturan insanın yetiştirilmesi ile ilgili oluşu, eğitimi ülke/ulus kültürünün şüphesiz en mühim unsuru haline getirmiştir. *Eğitim* teriminin kelime anlamına baktığımızda kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yetenek ve davranışlarının amaçlanan doğrultuda geliştirilmesi ya da bireye birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması kapsamındaki çalışmaların tümü şeklinde tanımlanabilir. Eğitim hayat boyu süren sürekli bir olgudur, planlı ya da tesadüfi olabilir (Akyüz, 2007: 344). Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlüğü ise *eğitimi* “bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme, geliştirme ve eğitme işi, çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, terbiye” olarak tanımlarken, bilimsel açıdan ise; *Eğitim bilimini* “öğretim ve eğitimi kurallara bağlayan bilim kolu, pedagoji, öğretmenlik sanatı uygulaması veya mesleği için gerekli bilgi ve becerileri kazandıran bilim dalı şeklinde tanımlamıştır (TDK, 2005: 605-606).

Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Enver Ziya Karal’ın Türk Eğitim Derneği (TED)’nin 4-6 Kasım 1981 tarihleri arasında icra edilen V. Eğitim Toplantısında sunduğu bildiride, eğitim faktörünün devrimlerin temel yapı taşı olduğunu ve başarılı her devrimin eğitim sisteminde köklü değişikliklere gittiğini şu çarpıcı ifadelerle belirtmiştir:

“Her eğitim, bir dereceye kadar bir devrimin ürünüdür. Bütün devrimler, örgütleri değiştirirken eğitime dokunurlar. Eğitime dokunulmadan yapılmış tek devrimin mevcut olduğunu bilmiyoruz. Büyük devrimler, mutlaka eğitim örgütüne yeni bir amaç ve yeni bir anlam verirler. Kuşku yok ki Türk Devrimi bütün devrimler gibi eğitime el atmıştır. Şunu da söylemeliyim ki dinler de birer devrim olduğuna göre, peygamberlerde ilk öğretmenlerdir. Bu bakımdan devrimciler, yaratmış oldukları eserin yaşaması için birer öğretmendir. Atatürk’e başöğretmen dememizin bir niteliği de budur. Devrimin akıbeti, geleceği eğitime bağlıdır. Bütün getirilen yeni kurumların, örgütlerin özünde devrimin mutlaka bir etkisi olmuştur.” (TED, 1981: 3-5).

Araştırmamızın çıkış noktasını ve temel nedenini de özetleyen Karal'ın ifadeleri aynı zamanda çalışmamızın önemini de kısa ve öz olarak ifade etmektedir. Bu noktada; II. Mahmut'un eğitim ve kültür alanında gerçekleştirmiş olduğu devrim niteliğindeki ıslahatlar ile Atatürk döneminde uygulamaya konan yeni Türk eğitim politikası kapsamında hayata geçirilen eğitim ve kültür alanında ki devrimler mukayese edilerek, yapılan doğru ve yanlışlar tespit edilmeye çalışılmış, gelecek için çıkarımlarda bulunulmaya gayret edilmiştir.

Bu araştırmada Türk eğitim tarihi Türklerin İslamiyeti benimsemesinden önceki ve sonraki dönem olarak en başından ele alınmış, özellikle XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında şekillenen ve XVI. yüzyılda zirve noktasına çıkan Osmanlı eğitim sistemi kurumlarına değinilmiştir.

XVI. yüzyılın sonlarında başlayan ve XIX. yüzyıl başlarında had safhaya ulaşan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal geriye gidişi eğitim boyutunda incelenerek, II. Mahmut'u özellikle eğitim ve kültür alanlarında ciddi ıslahatlar yapmaya iten nedenler belirtmeye çalışılmış ve Tanzimatı hazırlayan, bir kısım tarihçilere göre de "*Ömrü vefa etseydi Tanzimatı bizzat O ilan edecekti.*" denilen Sultan II. Mahmut'un 30 yılı aşan saltanatı süresince izlemiş olduğu eğitim politikası detaylı olarak incelenmiştir. Müteakiben, Atatürk ve Cumhuriyeti kuran kadronun da içinde yetiştiği Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri, Atatürk ve yeni T.C. Devleti'nin eğitim politikalarının çizgisini belirlemesi nedeniyle birtakım sayısal veri ve tablolarla desteklenerek ele alınmıştır.

1.1. Problem Durumu

Araştırma problemi; II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) dönemi eğitim politikalarının karşılaştırılması ve analizidir. Atatürk ve II. Mahmut eğitime ne kadar ve hangi sebeplerle önem vermiştir? Oluşturulan eğitim sistemi ve gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri hangi anlayışlar temel alınarak gerçekleştirilmiştir? Eğitim sistemi, nasıl bir yapıya kavuşturulmuştur? gibi sorulara her iki dönemin kendi koşulları içerisinde cevap aranacaktır.

1.2. Amaç

Bu araştırmadaki amaç Türk modernleşme tarihinin askeri, siyasi, toplumsal ve sosyo-kültürel olmak üzere hemen hemen her alanda en radikal adımlarının atıldığı ve devrimsel nitelikte gelişmelerin kaydedildiğini düşündüğümüz iki dönemini teşkil eden Sultan II. Mahmut ve Atatürk dönemlerine ait eğitim politikalarının mercek altına alınması suretiyle analiz ve mukayeselerinin yapılmasıdır.

Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. II. Mahmut döneminde (1808-1839) takip edilen eğitim politikaları ve eğitime yönelik ıslahatların günümüz Türk eğitim sistemine katkıları nelerdir?

2. Atatürk döneminde (1923-1938) takip edilen eğitim politikaları ve eğitime yönelik inkılapların günümüz Türk eğitim sistemine katkıları nelerdir?

1.3. Önem

Birçok alanda olduğu gibi Türk eğitim sisteminde de modernleşmenin temellerini atan Sultan II. Mahmut ve batılı anlamda kalıcı ve kurumsal düzenlemeler ile Türk eğitim sisteminde devrim yaratan Atatürk'ün eğitim politikalarının tüm eğitim camiası tarafından özümsemişi ve aradan geçen yaklaşık bir asırlık süreçte Türk eğitim sisteminin niçin istenilen düzeye çıkamadığı gibi hususlar çalışmamızın seçiminin neden ve önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca eğitimin devletlerin hayatında oynadığı rolün büyüklüğü, II. Mahmut ve Atatürk'ün eğitime verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Eğitim, devletlerin, toplumların, kültürlerin devam edebilmesini ve güçlü bir ekonominin kurulabilmesini sağlar. Toplum ve fert hayatını her yönüyle saran eğitimin ülkemizi olumlu yönde etkileyebilmesi için yeni kurulan eğitim sisteminin, siyasal düzene bağlı nitelikte güçlü ve donanmış bireyler yetiştiren, milli özelliklerimize uyan, çağdaş bir eğitim sistemi olması gerekmiştir. Bu amaçla eğitim işleri, devletin ilgilendiği konuların en önemlisi olarak görülmüştür. Günümüz Türk eğitim sisteminin, Atatürk döneminde kurulmuş olması konunun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Toplumsal düşünce nezdinde ilim ile fennin, cehalet ile aklın iki farklı aynası niteliğinde olan II. Mahmut ve Atatürk dönemlerinin eğitim boyutlarını sayısal veriler ve çeşitli arşiv belgeleri ışığı altında mukayese ve analiz etmeye yönelik olarak hazırladığımız bu tez çalışmasının; günümüzden yaklaşık üç asır öncesine dayanan, Türk toplumunca çağdaş eğitim seviyesine ulaşma yolunda katedilen ciddi mesafeler ile atılan önemli adımları belirtmesi ve gelecek kuşaklara geçmişten olumlu/olumsuz dersler çıkarması açısından önem taşıdığı kanaatindeyiz.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızdaki temel sınırlar Sultan II. Mahmut ve Atatürk dönemleri olacaktır. Fakat Türk eğitim tarihi ve sistemi açısından bu iki dönem; uygulanan politikalar, gelişmeleri, sonuçları ve etkileri açısından kendi dönemleri dışına taşıdığından ve hatta etkileri günümüze değin ulaştığından ötürü kendilerini takip eden dönemler de yer yer çalışmamızda yer alacak ve değerlendirilecektir. Araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut dönemi 1808-1830 yılları arasındaki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Atatürk dönemi olarak nitelediğimiz 1923–1938 yılları arasındaki eğitim faaliyetlerini kapsamaktadır.

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Genel Hatlarıyla Türk Eğitim Tarihi

2.1.1. İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim Anlayışı

Türklerin X. yüzyılda İslam dinini benimsemeden önce tarih sahnesine çıkmış en önemli devletleri Hunlar, Göktürkler ve Uygurlardır. Bu devletleri oluşturan toplumlar için “Eski Türkler” ifadesi de kullanılmaktadır. Eski Türklerin eğitim görüş ve uygulamaları benzerliklere sahip olmasına rağmen üç devlet de kendisine has temel özelliklere sahip olmuşlardır. Türkler Müslüman olmadan önceki dönemde eğitim ile ilgili olarak aşağıda sıralanan temel özellikleri benimsemişler ve sahip çıkmışlardır.

- Türk toplumlarının eğitim anlayış ve uygulamaları, yaşama biçimlerinin etkisiyle biçimlenmiştir.
- Çocukların ve gençlerin topluma kazandırılıp, eğitilmesinde töreler ve ananeler önemli bir rol oynamıştır.
- Eski Türklerin eriştikleri uygarlık ve kültür düzeyi, o dönemde örgün eğitimin ve eğitim kurumlarının mevcut olduğu yargısını kesinleştirmekle beraber bu kurumlar hakkında henüz bir bilgi ve/veya bulguya ulaşılamamıştır.
- Dönemin edebi eserlerinde yaygın olarak talim yani öğretim amaçlanmıştır.
- Eski Türklerde Alp insan tipine (dışa dönük, genişlemek isteyen, göçebe ve akıncı, düşmanlarla/hayvanlarla mertçe çarpışan üstün Türk insanı) önem verilmiştir.

Eski Türklerin çocuk sevgisi ve eğitimi ile mesleki eğitime verdiği önem, dönemin Türk kültür ve inancını yansıtan en önemli eserleri olarak kabul edilen *Oğuz Kağan Destanı* ile Türklerin en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilen; *Orhun Yazıtları*’nda da kültür ve eğitime verilen önem bağlamında kendine yer bulmuştur (Akyüz, 2010: 5).

Genel Türk tarihine bakıldığında Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki dönemde sırasıyla; MÖ. 1.000 yıllarında Orta Asya'da ve M.S. V. yüzyılda Orta Avrupa'da Hunlar, M.S. VI. yüzyılın ortalarından VII. yüzyılın ortalarına dek Orta Asya'da iki yüzyıl hüküm süren Göktürkler ve yine Türklerin ana yurdu kabul edilen Maverâünnehir (Orta Asya)'de Göktürklerin yıkılmasıyla hâkimiyeti ele geçiren ve yaklaşık bir asır boyunca XI. yüzyılın ortalarına dek hüküm süren Uygurlar tarih sahnesine çıkmıştır. X. yüzyıldan Türk toplumunun İslamiyeti kabulüne dek tarih sahnesine çıkmış en önemli bu üç eski Türk devletindeki eğitim anlayışını ve sistemini "Türk Eğitim Tarihi" uzmanı, Prof. Dr. Yahya AKYÜZ sırasıyla şu şekilde özetlemiştir: (Akyüz, 2007: 346-348).

Hunlarda savaşçı ruha sahip yani bedeni güce ve ülke savunmasına önem veren, başka toplumlarca yönetilmeyi kabul etmeyen, bağımsızlık düşüncesine sahip bir eğitim verilmiştir. Toplum, esas olarak atlı-göçebe yaşam biçimi sürdürdüğü için, hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi ile günlük ve savaşla ilgili araç, gereçlerin yapılmasını içeren mesleki eğitim üzerinde de durulmuş, el sanatlarına önem verilmiştir.

Göktürklerin, 38 harfli gelişmiş bir alfabe bulup kullanmaları ve Türk tarihinin bilinen en eski yazılı eserlerini ortaya çıkarmaları Türk eğitim ve kültür sistemine yaptıkları en önemli katkı olmuştur. *Orhun Anıtları* olarak adlandırılan, Bilge Kağan, Kültekin Kağan ve Vezir Tonyukuk adına dikilmiş anıt taşlarda (732-735) Göktürklerin bir dönem (630) Çin esareti altına girmeleri, İltiş (Kutluk) Kağan önderliğinde bağımsızlıklarını tekrar kazanmaları (681) anlatılarak o dönem Türk toplumlarının içinde bulunduğu durumun samimi bir özeleştirisi yapılmış ve bugün dahi geçerliliğini koruyan yararlı nasihatlar ve siyasi tarih dersleri verilmiştir.

Uygurlar (745-840) zamanında kentlerde yerleşik hayatın önem kazanmaya başlamasıyla, Türk toplumu eski inançlarından kısmen uzaklaşarak yabancı kültürlerle açılmıştır. Uygur Türkleri yazmış oldukları kütüphaneler dolusu kitaplar ve meydana getirdikleri büyük bilgi birikimi ile eğitime büyük katkılar sağlamıştır. Büyük bir bilim sevgisi olan Uygurlar; kâtip, bürokrat, danışman ve tercümanlar yetiştirerek, çeşitli devletlerle kültürel ve siyasi ilişkiler kurmuştur. "Çocuğunu öğretmene ver, ondan alıp saraya ver." şeklinde ki Uygur atasözü, Uygur Türklerinde eğitime ve eğitimle kazanılan sosyal statüye verilen değer ve önemi göstermesi bakımından kayda değer

olup; eğitimin hem kişinin sosyal statüsünü yükseltmesindeki rolü, hem de bu yükselmedeki en ileri hedefinin ne olması gerektiği vurgulanmıştır.

Uygurlar, Göktürk alfabesine nazaran daha az sayıda harf esasına dayanan, farklı bir alfabe kullanmıştır. Çin ve Uygur tarihini inceleyen Batılı bilim adamları kâğıt yapımını bilen, az harfli bir alfabe kullanan Uygur Türklerinin matbaa tekniği ile kitap bastıklarını ileri sürmüş ve bu hipotezlerini Çin alfabesinin binlerce harfe sahip olmasından dolayı Çinlilerin matbaayı Uygurlardan daha önce keşfetmelerinin mümkün olmayacağını ve bu sebeple baskı tekniğini Uygur Türklerinden aldıklarını belirtmiştir.

Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen 1893 yılında Orhun vadisinde bulunan Göktürlere ait yazıtların anlamını çözmüş ve Göktürk alfabesini tüm dünyaya tanıtmıştır. Dört sesli harfi bulunan ve yazım tekniği zor olan Göktürk alfabesi, bürokratik hizmetler için uygun olmayıp daha çok anıtsal bir yazı çeşidi olarak kalmıştır. VIII. ve XIV. yüzyıllar arasında yalnızca Uygur Türkleri tarafından değil diğer Orta Asya Türk toplumları tarafından da kullanılan Uygur alfabesi Türk kültür tarihinde Göktürk alfabesine oranla daha çok yaygınlık ve işlerlik kazanmış, Zerdüştiler, Masturiler ve Budistler Uygurca'yı kullanmış, Türk ses yapısına çok uygun olmamasına rağmen bürokratik işlerliğe sahip olması nedeniyle Moğollar döneminde özellikle resmi yazışmalarda çok daha etkin olarak kullanılmıştır.

Bu verilerden şu sonuç ortaya çıkmaktadır; Türkler İslamiyet öncesi dönemde de dil ve yazı kültürleriyle yaşadıkları coğrafyayı etkilemekle kalmamış, ilişki içerisinde bulundukları diğer toplumları da kültürel açıdan etkilemişlerdir (Ortaylı, 2007: 232).

2.1.2. İslamiyet Sonrası Dönemde Türklerde Eğitim Anlayışı

İslamiyetin Türk ve göçebe büyük kitleler arasında yayılmasında ilim, kültür ve ticaret merkezleri ile İslam medeniyetinin Maverâünnehir'de yükselmesinin büyük etkisi olmuştur. Gerçekten Türkistan bölgesi, İslam medeniyetinin kuruluş ve yükselme dönemlerinde Irak, İran, Endülüs ve Mısır bölgeleri ile rekabet edebilecek bir seviyeye erişmiş ve İslam dini ve medeniyetini diğer Türk illerine nakledecek bir merkez haline gelmiştir. Yine bu dönemde otorite haline gelmiş filozof, hukuk, tefsir ve hadis bilginleri ile büyük âlimlerin birçoğu Türkistan bölgesinden çıkmıştır (Turan, 2005: 165).

Türklerin İslam dinine kitle halinde girmeleri X. yüzyılda vuku bulmuş ve göçebe kültüre sahip Türk kavimlerinin İslam dinini kabul etmeleri büyük tarihi hadiseyi teşkil etmiştir. İslamın bu zaferi, başka memleketler ve milletlerde olduğu gibi, herhangi bir istila altında olmamış, Türkler kendi özgür irade ve arzuları ile İslamiyeti benimsemiştir. Bu hadisede birinci etken İslam dini ve medeniyetinin üstünlüğü veya cazibesi, ikinci etken ise eski Türk dini olan *Şamanizm*'in İslamiyete yakın ana kaidelere sahip olması ve Türk ruhuna uygun gelmesi olmuştur (Turan, 2005: 166).

Türklerin, İslamiyeti benimsemeleri onların eğitimine yeni özellikler kazandırmış ve bu kazanımların eğitim tarihi açısından aşağıda sıralanan birtakım önemli sonuçları olmuştur.

- Türk toplumlarında ilk kez, medrese adı verilen, plânlı, düzenli, güçlü bir örgün eğitim-öğretim kurumu olan bir okul ortaya çıkmış ve medreseler kısa sürede her tarafa yayılmıştır.
- İslâm dünyasında Arap, İranlı vb. düşünür ve eğitimciler eğitim-öğretim konularında eserler yazmış, Türk düşünür ve eğitimcileri de bu eserlerden etkilenerek, bu ortak düşünüşe katkıda bulunmuştur.
- Türk toplumlarının ahlâk anlayışı, dünyaya bakışı, toplumun değer verdiği insan tipi, İslâmiyet'in etkisi ile yeni şekiller almaya başlamış, medreseler, düşünürler, mutasavvıflar, din adamları bu değişimi sağlayan bir yaygın eğitim görevi üstlenmiştir.
- Türk toplumlarının yeni din ve yeni değerlerle tanışması, "*gazi ve velî*" insan tiplerini ortaya çıkarmış, gazi ve veliler, Balkanlar, Anadolu ve Orta Doğu'da birçok yörenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır.
- Türkler; Alâk Suresi'nde ifade edilen "*Oku!*" ve Zümer Suresi'nde ifade edilen "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" ifadeleriyle İslam dininde bilimin yüce tutulduğunu görmüş, bu da köklü bilim sevgilerini sürdürmelerini kolaylaştırmıştır.
- Türklerin Müslüman olması ve batıya ilerledikçe Arap ve İran kültürleriyle ilişkilerinin artması sonucu, Türk aydınların dili üzerinde giderek artan bir şekilde Arapça ve Farsça dilinin etkisine sebep olmuş fakat halkın kullandığı Türkçe ise bu etkiden uzak kalmıştır. Ancak bu dönemde orta ve yüksek öğretim ve bilim dili genel olarak Arapça olmuştur (Akyüz, 1999: 17-18).

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonraki dönem de İslamiyet öncesi dönemde olduğu gibi yaklaşık üç yüzyıllık süreçte sırasıyla üç büyük Türk devleti (Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular) ile tarih sahnesinde boy göstermiş ve kültür, medeniyet ve ilimde sürekli bir ilerleme kaydetmiştir.

Türkler XIII. yüzyıl ortalarından başlayarak önce yer yer dağınık gruplar halinde, Karahanlılar döneminde ise kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmeleri kültürel ve toplumsal yapılarında ve de günlük yaşamlarında ciddi değişimlere neden olmuştur. İlk kez Mete Han döneminde "millet" kavramını tanıyan Türkler, Karahanlılar döneminde ise "ümme" kavramı ile tanışmışlar ve zaman içerisinde kabullenmişlerdir. Böylece zamanla "Bozkır Kültürü" terk edilerek "Türk-İslam Kültürü" adı altında yeni bir Türk kültür kavramı benimsenmiştir. Bu kültürel değişim süreci beraberinde Türk eğitim anlayışında da ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir (Soysal, 2002: 51-52).

Karahanlılar devrinde; devletin hâkim olduğu bölgelerin eski kültür sahalarının içinde bulunmasının da katkısıyla, Türkler arasında geniş bir ilim ve kültür faaliyeti mevcut olmuştur. Batı Karahanlılar İran-İslam kültürünün etkisi altında kalırken, doğu Karahanlılar ise Çin-Uygur kültürlerinin etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde özellikle Doğu Karahanlılar'ın hâkimiyeti altındaki bölgelerde Türk kültürünün bir Karahanlı devri yaratılmış, Türkçe edebi bir dil olmuş ve ilk defa bir Uygur ve Arap harfleri ile yazılan bir Türk-İslam edebiyatı meydana gelmiştir (Merçil, 2011: 29-30). Bu sebeptendir ki, ilk medreselerin resmen tanınması, devlet öncülüğü ile kurulması ve devletten destek görmesi Karahanlılar zamanında olmuştur (Dağ ve Öymen, 1974: 121).

Doğu Karahanlılar zamanında Kaşgar şehri kültür ve din merkezi olarak gelişmiş ve o dönemde birçok Türkçe eserler yazılmıştır. Yusuf Has Hacib tarafından Türk dilinde (Uygur ve Arap harfleri kullanılarak) ve manzum şeklinde yazılmış Türk-İslam devrinin en eski (H. 462/1069 -1070 yıllarında yazılmıştır) eseri olup ideal devlet idare sistemini konu alan "Kutad-gu Bilig", yine bu dönemdeki başka bir âlim Ebu'l-Fütuh Abdülgafır el-Hüseyin el-Almai (Ö. 1096) olup, tarafından yazılan ve günümüze kadar ulaşmayan "Tarih-i Kaşgar" isimli eser ve de 1072-1077 yılları arasında Mahmut el-Kaşgari (Kaşgar'lı Mahmut) tarafından Bağdat'ta yazılmış olan meşhur "Kitab Divanü lugat it-Türk" isimli eserlerdir. Kaşgarlı Mahmut'un söz konusu eseri; Bizans hududundan Çin hududuna kadar muhtelif Türk kabilelerinin

lehçelerinden örnekler vermesi, Türk ilinin coğrafyası, Türk iktisadi ve sosyal hayatı ile inançlarına ait değerli bilgiler ihtiva etmesi açısından çok önemli bir eserdir. XI-XII. yüzyıldan olduğu sanılan Türkçe *Kuran* tercümeleri de muhtemelen Karahanlılar muhitinde yapılmış olup, Türklerin manevi hayatı üzerinde yüzyıllarca müessir olmuş sufi şair ve Yesevîlik tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî (Ö. 1166) de Karahanlıların hâkimiyeti altındaki şehir ve bölgelerde yaşamıştır (Merçil, 2011: 30).

Karahanlıların ardından tarih sahnesine çıkan Gazneliler; devletin kurucusu olan Gazneli Mahmut döneminde kültür eğitim ve sanatta zirveye çıkmış, Gazneli Mahmut'un ünü çağları aşır günümüze kadar ulaşmıştır. Firdevsi tarafından yazılan ünlü destan *Şehname* Gazneli Mahmut'un koruyuculuğu altında yazılmış, Ebu Reyhan Muhammed el-Biruni (Biruni) gibi tarihe damgasını vurmuş bilginler tarafından Sultan Mahmut'un sarayında ilim ve bilimle uğraşmış, çeşitli alanlarda eğitimler verilmiştir (Kureyşî, 1997: C.II, 270).

Türk-İslam döneminin üçüncü ve en büyük gücü olarak ortaya çıkmış olan Selçuklular gerek imparatorluk dönemlerinde gerekse de Anadolu Selçuklu Devleti döneminde sultanları, emir ve beyleri ile ilim, edebiyat ve sanatın koruyucusu olarak büyük hizmetler yapmışlar, bunlar arasında ilk büyük Selçuklu sultanları Melik-Şah, Sancar ve Melik-Şah'ın veziri Nizam'ül-mülk medeniyet tarihi içerisinde çok mümtaz bir mevki kazanmışlardır. Selçuklu devri âlim, filozof, riyaziyeci, tabip sanatkâr, edip ve şairlerin çoğu (mühim bir kısmının Türk olduğu isimleri, tercümeleri ve bazen de memleketleri dolayısıyla bilinmektedir.) Selçuklu saraylarına mensup olup sultan, vezir ve/veya beylerin himayeleri altında veyahut onların vakfettikleri müesseselerde (medreseler) yetişmiştir (Turan, 2011; 326).

İslâm âleminde Türk Hükümdarı Gazneli Mahmut (997-1030), Gazne'de bir okul ile Nişabur'da dört medrese açtırmış ancak o dönem Müslüman kavimler arasında mezhep kavgaları gittikçe şiddetlendiği için, XI. yüzyıldan itibaren medreseler, mezhep esasına göre eğitim-öğretim yapan birer ilim merkezi halini almıştır. Özellikle Selçuklu Sultanlarından Alp Arslan (1063-1072) ve vezir Nizâm'ül-mülk "Nizâmiye" denilen Sünnî mezhep temeline dayanan medrese teşkilâtını kurmuş ve daha önce mevcut olan medreseleri günün ihtiyacına göre, sistemli bir devlet müessesesi haline getirmiştir. Bu

Nizâmiyeler, bulunduğu çağın en üst düzey eğitim seviyesine çıkmış ve müspet ilimlere de yer vererek büyük gelişmeler göstermiştir (Afetinan, 1972: 2).

İlk Selçuklu nizâmiyesi Nişabur'da inşâ edilmiştir. Nizâmü'l-mülk'ün dönemin ünlü fıkıh âlimi Ebû İshak Şirazî için yaptırdığı ve ilk müderrisi tayin ettiği 459 H./ 1066 yılında hizmete giren Bağdat Nizâmiyesi haricinde, Selçuklular döneminde; Basra, Musul, Rey, İsfahan, Merv, Herat, Tus, Belh ve Hargird şehirlerinde de nizamiyeler yaptırılmış ve hizmete sokulmuştur (Kuran, 1969: 6).

1066 yılında Bağdat'ta kurulan Nizâmiye'ye çarşı, han ve hamamlar vakfedilmiştir. Devrin ilim ve fikir hayatında önemli rolü oynayan bu medrese; geniş Türk-İslâm coğrafyasına yayılmış, her yerde itibar görmüş ve memleketin en yetkili kimseleri olarak önemli makamlarda görev almış pek çok ünlü âlim ve devlet adamı yetiştirmiştir. Özellikle Bağdat Nizâmiyesi'nin ders konuları ve programları esas alınarak başta Osmanlılar olmak üzere bütün İslâm dünyasında yüzyıllarca takip ve tatbik edilmiştir (Yıldız, 1998: 208).

Yine 1071'deki Malazgirt zaferinden sonra özellikle Doğu Anadolu'da kurulan Saltuklu, Mengüçük, Sökmenli ve Artuklu Türk devletleri ilim ve eğitime büyük önem vermiş hâkimiyetleri altındaki bölgelerde birçok ilim ve eğitim merkezleri kurmuşlardır. Saltuklular Erzurum'da, Sökmenliler Ahlât'ta, Megücekler Erzincan'da ve Artuklular Mardin'de XXI. ve XIII. yüzyıllarda inşa ettikleri medreseler, zaviyeler ve imarethaneler ile ilim, kültür ve eğitim seviyesinin yükselmesine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır (Turan, 2011: 239).

XIII. yüzyıl başlarında, Anadolu'da Selçuklular tarafından içinde bulunan dönem itibariyle ileri seviyede tıp eğitimi veren okullar açılmıştır. Bugün Kayseri Erciyes Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam eden Gevher Nesibe Aydın Tıp Fakültesi adını, Selçuklular döneminde yaşamış ve Gevher Hatun tarafından 1215'de yaptırılan Gevher Nesibe Şifaiye ve Medresesinden almıştır (Feyzioğlu, 1981: 321).

Batılı bilim adamlarından bilim tarihçisi A. I. Sabra'nın;

“İslam dininde, ister IX. ve X. yüzyıllarda Bağdat'da olsun, XI. yüzyılda Mısır ve Orta Asya'da, XII. yüzyılda İspanya'da, XIII. yüzyılda kuzeybatı İran'daki Meraga'da, ya da XV. yüzyılda Semerkand'da olsun, o dönemlerde o yerlerde etkin olan kişilerin adlarıyla özdeşleştirilen başlıca bilimsel çalışmalar, temel kaygıları tıp, gökbilimi, astroloji ve uygulamalı matematik uzmanlarının vaat ettiği pratik yararlar olan yöneticilerin hamiliğinde gelişmiştir.”

şeklindeki ifadesi ve ortaçağ Avrupa doğa felsefesi tarihçisi Edward Grant'ın;

"Yüzyıllar boyunca, tanınmış İslam filozoflarının sayısı nispeten az olup, zamana ve geniş bölgelere yayılmıştır. Dahası Bizans'ta olduğu gibi, doğa felsefesi nadir olarak halka öğretilmiştir. Biruni, İbn Sina ve İbnü'l-Heysen de dâhil, en önde gelen Müslüman bilim adamları ve doğa felsefecilerinin çoğu hükümdar himayesinde çalışmış ve okullarda ders vermemiştir. Bunun sonucunda, doğa felsefesi, halk içinde olmaktan çok, sessizce, özel ve güvenli olarak hükümdar hamiliği altında öğretilmiştir."

şeklindeki bu yorumunda bulunan eğitim ve bilim çalışmalarının saraylarda üst düzey devlet yöneticileri himayesinde yapılarak tabana yayılmaması eleştirişini bir kenara bırakırsak, Türklerin İslamiyeti kabulü ile başlayan X. yüzyıl sonlarından, XVI. yüzyıl sonlarına dek Türk-İslam sentezi şeklinde yaklaşık altı yüzyıl süren bu parlak dönemde Türk-İslam coğrafyasına hükmeden Türk ulusu bilim, eğitim ve kültür alanlarında zirve noktasına ulaşmıştır (Henry, 2010: 81-82).

Osmanlıların yükselişinde, Türk-İslam tarihinde müstesna bir mevki kazanması ve yeni bir dünya nizamı kurmasında müessir olmuş pek çok maddi-manevi amiller arasında, hanedanın kudret ve hayatıyeti şüphesiz başlıca rolü oynamış, Osmanlı hanedanı tarihte hiç bir aileye nasip olmamış büyük padişahları birbiri ardına yetiştirmiş ve imparatorluğun yükselişi de bu mihrak etrafında mümkün olmuştur. Dönemin İslam şeyh ve âlimleri; Destanî Oğuz Han'ın torunları olan Osmanoğullarının atası Osman Gazi'nin kurduğu devletin dünyaya hâkim olacağını, Hz. peygamber'in hadislerine mazhar olarak İstanbul fethinin onun evlatlarına tebşir edildiğini beyan

ederek bu siyasi kuruluşu ve hükümdarlarını takdis etmişlerdir. Milli destanın bir parçası olan Dede Korkut kitabında “*Ahir zamanda hanlık veya saltanatın Kayı boyuna ve Osmanlılara intikal edeceği*” kanaati Korkut Ata tarafından müjdelenmiş ve yaygın olan bu inanç, tarihi kaynaklara da intikal etmiştir. Osmanlılar Sultan II. Murat zamanında canlanan bu görüş ve inanişla tarihlerini Türkiye Selçukluları, Büyük Selçuklular ve Karahanlılar zinciri ile Oğuz Han’a çıkarmak suretiyle ilmi ve milli bir tarih şuuruna erişmiş ve daha kuruluşundan itibaren Türkçeyi resmi dil olarak Avrupalılarla diplomatik münasebetlerinde kullanmış ve böylece diğer Türk hanedan ve devletleri arasında müstesna bir mevki kazanmıştır. Osmanlıların Türk diline verdiği değerin en mühim örneklerinden biri olan Orhan Bey'in vakfiyesi Türkçe yazılmıştır (Turan 2010: 669).

Türk eğitim ve kültür tarihi açısından eşsiz bir öneme sahip Dede Korkut hikâyeleri XV. ila XVI. yüzyıllarda yazıya geçirilinceye kadar yüzyıllarca sözlü gelenekte yaşamış ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu hikâyelerde; merhum, Selçuklu tarihçisi Osman Turan'ın da eserlerinde belirttiği gibi, Osmanlılarla özellikle Oğuzların Kayı boyu ile ilgili kayıtların mevcudiyeti, Dede Korkut'tan ilk haberdar olan Edirneli Ruhi'nin “*Kadimü'z zamanda Türkmen kabaili beyninde Korkut Ata nam bir ehl-i hal aziz vardı. Birgün buyurdu ki saltanat akıbet Oğuz Han'ın vasiyyeti üzere oğlu Kay Han evladına nakl idüp ila ahiri'z zaman berdevam olur.*” şeklindeki kaydı ve de kültürel çalışmalara çok önem verilen II. Murad döneminde Arapça ve Farsça çeviriler yapılması yanında, hanedanın resmi bir kütüğü oluşturulmuş ve bu kütükte Osman Bey'in Oğuz soyundan geldiği gösterilmiştir (Gökyay, 2006: 714, 736-737).

2.1.3. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları

Okul; kavram ve kurum olarak Osmanlılara, Anadolu Selçuklularından geçmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren ilköğretim hizmetlerinin yürütüldüğü halka açık mektepler kurulmuş ve yaşatılmıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu konuda daha belirgin adımlar atılmıştır (Akgündüz, 1986: 36).

XIII. yüzyılda Osmanlı Devleti kurulana kadar Selçukluların ve Anadolu beyliklerin ne kadar mektep ve medrese bıraktıkları tam olarak bilinmemekle beraber, Anadolu halkının büyük çoğunluğu medreselerden istifade etmiştir. Medreseler; eğitim

öğretim kurumu olmasının yanında, sağlık merkezi, aşevi ve danışma merkezi olarak da kullanılmaları sebebi ile eğitim-öğretim faaliyetleri açısından arka planda kalmıştır (Sakaoğlu, 1991: 17).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, devletin doğrudan üzerine aldığı bir görev olarak görülmemiş, devlet kendi eliyle eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmemiş, eğitimi, vakıflar aracılığıyla halka bırakmıştır. Devletin ileri gelenleri vakıflara destek vererek dolaylı yoldan eğitimi teşvik etmişlerdir (Saydam, 1999: 445).

“Osmanlı ilmiyye teşkilatı” tabiri sadece bilim adamı kadroları ile eğitim-öğretim çalışmalarını değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yargısal, yönetsel ve kamusal alanda faaliyetlerini de üstlenmiştir. Bu kapsamda ilmiyye sınıfı mensupları birinci olarak eğitim (tedris), ikinci olarak ifta (fetva) ve üçüncü olarak da yargı (kaza) ve yönetim görevleri ile başlıca üç alanda görevlendirilmiş, bu üç görev sahasında sırasıyla müderrisler, müftüler ve kadılar görev yapmıştır. Müftülerin en önde geleni başkent müftüsü olarak şeyhülislam diğer kaza ve sancak müftülerini de tayin etmekle görevlendirilmiştir. Kazaskerler ve kadılar ise divanda oy hakkına sahip olmaları (merkezi yönetimde söz sahibi olmaları) ve yargı ile eğitim işlerini yürütmelerinden dolayı ilmiyye sınıfının gerçek beyin ve yöneticileri olarak hizmet etmişlerdir. Müderrisler de bu kapsamda kadılar gibi kazaskerlik makamına bağlı olarak çalışmışlardır (Ortaylı, 2008: 230-232).

Osmanlı eğitim-öğretim sisteminde en yüksek makam, Fatih'in Kanunnamesi'nde “ulemanın reisi” olarak gösterilen Şeyhülislam ve Şeyhüislamlik Makamı olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 175). Şeyhülislam, ülkenin dört bir yanına yayılmış olan medreseleri doğrudan idare etme yolunu benimsememiş, taşra medreselerini, bulunduğu mahallin “ulema başkanı” kabul edilen müftülerin idaresine bırakmıştır. II. Beyazıt devrinde medreselerdeki eğitim işlerini düzenlemek ve yürütmek amacıyla Şeyhüislamlik makamı bünyesinde “Ders Vekâleti” adında bir birim kurulmuştur (Sarıkaya, 1997: 32).

2.1.3.1. Sıbyan Mektepleri

Kuruluşu İslam dininin yayılmaya başladığı ilk yıllara kadar uzanan sıbyan mektepleri; okuma yazma bilenlerin sayısının oldukça az olması sebebiyle başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmış, ilerleyen zamanda Müslüman çocuklara okuma, yazma ile Kur'an ve İslam dininin temel kaidelerinin öğretildiği mektepler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Gelişli, 2002: 1).

Necdet Sakaoğlu “Osmanlı Eğitim Tarihi” isimli eserinde sıbyan mekteplerini; en yaygın, en eski ve en bilinen eğitim kurumları olarak tanımlamış ve bu mekteplerinin tarih ve başlangıcının tam olarak nereye dayandığı bilinmemekle beraber “hoca” ve “mektep” sözcüklerinin Türklerin Anadolu'ya ilk geldikleri dönemlerden beri kullanılmakta ve dolayısıyla bu kelimelerin Anadolu da yaşayan eski uygarlıklardan gelmiş olabileceğini belirtmiştir (Sakaoğlu, 1991: 12).

Osmanlılar ve Osmanlılardan önce yaşamış Türk devletlerde ilköğretim zorunlu olmamış, Selçuklularda geleneksel eğitim politikası kapsamında eğitim işleri devlet işlerinden ayrı ve vakıflara bağlı bir hizmet olarak yürütülmüştür (Cicioğlu, 1982: 3). Osmanlılardan önce hüküm sürmüş Türk devletlerinde ilköğretim zorunlu olmadığı için günümüzle kıyaslandığında çok sınırlı bir etkinliğe sahip olmuştur. Selçuklular ve Osmanlılarda dini bilgi verilmek için kurulan bu okullar; mektep, darülmülhime, mektephane, muallimhane, sıbyan mektebi, mahalle mektebi şeklinde adlandırılmıştır. Sıbyan mekteplerinde eğitime beş-altı yaşlarında başlayan çocuklara, çoğunlukla cami hocaları tarafından üç-dört yıl süren düzensiz bir eğitim verilmiştir. Azınlıklarda da benzer uygulamalara gidilmiş; kiliseye bitişik okullarda papazlar tarafından dini eğitim verilmiştir (Akyüz, 2001: 78).

Osmanlılar, Selçuklular ve İslam ülkelerindeki eğitim kurumlarından aldıkları ilköğretim seviyesindeki okulları; Arapçada “çocuk” demek olan “sabi” kelimesinin çoğulu olan ve “çocuklar” anlamına gelen “sıbyan” sözcüğünden dolayı sıbyan mektebi şeklinde adlandırmıştır. “Kur'an öğretilen ve yazı yazılan yer” anlamına gelen mektep kelimesi ise “ketebe” kelimesinden türemiştir. Sıbyan mektepleri beş-altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların üç-dört yıl süre ile eğitim gördükleri eğitim kurumları olarak anılmıştır (Özön, 1959: 642).

Kayıt-kabul gibi her hangi bir işlemin söz konusu olmadığı sıbyan mekteplerinde çocuklar, dört-beş yaşlarında “Âmin Alayı” denilen tören ile okula başlatılmış ve Müslüman olan herkesin çocuğu okula gönderilmiştir. Öğretmen-öğrenci ilişkileri ise okul içinde ve dışında kesin bir itaat ve saygıya dayandırılmıştır (Kodaman, 1991: 58).

Dört ila yedi yaşlarındaki kız ve erkek çocukların devam ettikleri bu mekteplerde kız ve erkek çocuklarının ayrı ayrı devam ettikleri sıbyan mektepleri olduğu gibi beraber eğitildikleri mektepler de olmuştur. Bu mekteplerde kız ve erkek öğrenciler yan yana, bazılarında ise ayrı ayrı oturarak eğitim görmüşlerdir (Bkz.: EK-I).

Sıbyan mektepleri; Mekteb-i Sıbyan, Darü’s Sıbyan, Muallimhane, Mektephane, Darü’l-ilim, Darü’t-talim, Mahalle Mektebi, Taş Mektep gibi isimlerle anılmıştır. Fatih Sultan Mehmed’in Türkçe vakfiyesinde “Darü’t-talim” şeklinde ifade edilen sıbyan mektepleri için, söz konusu vakfiyenin Arapçasında ise mektep tabiri kullanılmıştır. Hemen hemen her mahallede bulunduğu için halk arasında “mahalle mektebi” olarak bilinen sıbyan mektepleri, “taş mektep” adını ise binaların genellikle taştan yapılması sebebi ile almışlardır (Ergin, 1977: 83).

Üzerinde herhangi bir devlet denetimi olmayan sıbyan mekteplerini isteyen istediği mahallede açabilmiştir. Köyde, kasabada açılan birer okul olmaktan öte tek odalı mekânlarda yöre halkı tarafından “hoca” tabir edilen kişilerce yöre çocuklarına öncelikli olarak Kur’an-ı Kerim’i ezberden okuma ve temel ibadet kaidelerinin öğretildiği bu okullar “mahalle mektepleri” ismiyle anılmıştır (Çelenk, 2003: 1-2). O dönemlerde sıbyan mekteplerinde okuma yazma öğretmek için kullanılan elifba cüzü EK-II’de görülmektedir.

Osmanlı eğitim sisteminin en yaygın kurumları sıbyan mektepleri; XVI. yüzyıldan sonra devlet ve toplumun her kesiminde başlayan toplumsal çöküş sürecinden payını almış ve eğitim-öğretim seviyesini düşürmüştür. Çağın gerisinde kalmış, dar görüşlü kişiler öğretmenlik yapmaya başlamış, yayınlanan talimatlar ve nizamnameler tam anlamıyla uygulanamamıştır. Harita, küre gibi ders araçlarına tüm sıbyan mekteplerinde sıcak bakılmamış, ezber yöntemi terk edilmemiştir. Tüm bu

sebeplerden dolayı sıbyan mekteplerini yenileştirmek yerine yenilikleri takip edecek mektepler kurulmuş, “iptidai mektepler” adı verilen bu okulların ortaya çıkması ile de eğitimde kargaşa meydana gelmiş ve sıbyan mekteplerinin yenileşmesi ise zamana bırakılmıştır. Selim Sabit gibi bazı eğitimcilerin katkısı ile sıbyan mektepleri yavaş yavaş iptidai mekteplere dönüşmeye başlamış ise de Cumhuriyet dönemine gelindiğinde sayıları gittikçe azalmış ve 1924 yılında çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat” kanunu ile de tamamen kaldırılmıştır (Yılmaz, 2009: 67).

2.1.3.2. Medreseler

İlk devir Osmanlı medreselerin teşkilat yapısı bugün tam anlamıyla bilinmemekle beraber Osmanlı medrese sistemi; teşkilat ve sistem itibarıyla Anadolu medrese sistemini korumuş ve sürdürmüştür (Baltacı, 1976: 15). Terim olarak ders okunan yer anlamını taşıyan medreseler; kendi içlerinde ilk, orta ve yüksek kademelere ayrılmış, yüksek kademelerinde belirli bilim dallarına göre ihtisaslaşmışlardır (Akkutay, 1984: 17).

Medreseler dini nitelik taşıyan bir eğitim kurumu olarak, yapı bakımından vakıf sisteminin içinde yer alan, mali yönden ise özerk bir kuruluş özelliğine sahip ve hizmetini devlet denetiminde asırlar boyu sürdürmüştür. İlk Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri geleneğe dayalı olarak vakıfların ve/veya vakıf sahiplerinin koymuş olduğu şartlar doğrultusunda tayin olunan müderrislerin inisiyatifine bırakılmıştır (İnalcık ve Renda, 2003: 346).

Medreselerin öğrenim süreleri kesin olarak belirlenmemekle birlikte hoca ve medresenin vaziyetine göre değişiklik arz etmiş ve okutulan dersler ile takip edilen kitaplarda herhangi bir sınırlama olmamıştır. Medreselerden mezun olan talebelere ise “icazet-name” denilen diploma benzeri bir belge verilmiştir (Yılmaz, 2010: 267).

Osmanlılarda ilk medrese, Orhan Gazi tarafından o dönem beyliğin merkezi durumunda olan İznik’te, 1330 (H. 731) tarihinde yaptırılmış ve dönemin Türk âlimlerinden Gazi Şerefüddin Davud-i Kayser ilk müderris olarak tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 1965: 1).

İki buçuk asırlık süre içerisinde Osmanlı medreselerini sınıf ve derece itibarıyla en önde gelenleri sırası ile devlete başkentlik etmiş bulunan İznik, Bursa ve Edirne şehirlerinde kurulmuştur (Unan, 2003: 8). Fatih döneminden itibaren medrese tesis faaliyeti ivme kazanmış ve Sahn-ı Seman ile dönemin en büyük medreseleri inşa edilmiştir. Bu dönemde yüksek tahsil için kurulan sekiz medresenin yanı sıra, söz konusu bu medreselere talebe yetiştirecek olan Musila-i Sahn ve Tetimme gibi medreseler de kurulmuştur (Zengin, 2004: 11-12).

Gerçekte ilk, orta ve yüksek eğitimi içeren medreseler bütün ilmiyye sınıfının yetiştiği kurumlar olması nedeniyle bu kurumun kadrolarının tayinlerine önem verilmiştir. Genellikle %99 oranında vakıflar tarafından kurulan medreseler klasik şeklini ve düzenini Fatih döneminde bulmuştur. Fatih cami'nin yanında kurulan ve sekiz ayrı dalda eğitim-öğretim verilen bu medreselere Sahn-ı Seman denmiş ve tüm ilmi çalışmalar temelden en yükseğine kadar altılı bir hiyerarşik sisteme dayandırılmıştır. Söz konusu hiyerarşik sistemde;

Birinci Haşiyye-i tecrid ve ikinci Miftah medreseleri ilköğretim seviyesinde eğitim vermiş, okuma yazma ile dört temel bilgi olan hadis, fıkıh, kelam ve tefsir'e giriş öğretilmiştir. Üçüncü olarak Telvih medreselerinde temel konularda derine inilmiş, dördüncü Hariç medreselerinde Buhari şehri ve tefsir, hadis ve fıkıhta önemli meseleler incelenmiştir. Beşinci olan Dâhil medreselerinde ise yüksek seviyeli ilimler ele alınmış, altıncı ve en yüksek mertebeli medreseler olan Sahn-ı Seman medreselerinde ise tıp hariç matematik, astronomi ve temel şer'i konularda ihtisas düzeyinde eğitim verilmiştir. XVI. yüzyılda Süleymaniye medreselerinin kurulması ile tıp medresesi de bu sisteme dâhil edilmiştir. Medreselerde eğitim belli bir süreyle sınırlanmamış ve talebenin başarısına bağlı kılınmıştır. Ancak en yüksek mertebeli Sahn-ı Semaniye'ye geçmek için asgari üç yıllık eğitim şartı getirilmiştir (Ortaylı, 2008: 233-234).

En yüksek aşama olan Sahn-ı Seman medreselerine giren talebeler "Danişmend" unvanı ile riyazî ilimler olarak; hendese (geometri), hesap (aritmetik) hey-et (kozmoğrafî ve astronomi) dersleri görmüşlerdir. Talebeleri okutanlar; müderris (günümüz tabiriyle profesör), tetimmelerdeki dersleri okutan müderisslerin muavinleri ise muît (günümüz tabiriyle doçent) şeklinde unvanlarla anılmışlardır (Ergin, 1939: 84).

Osmanlı eğitim sisteminde en yüksek mertebe olan müderrislere günlük maaşlarına ek olarak senelik ya da mevsimlik olarak hesaplanan bir takım yan ödenekler de verilmiş, müderrisler kendi içlerinde; görev yaptıkları çeşitli medreseler ve aldıkları maaşlar dolayısıyla hiyerarşik olarak ayrılmışlardır (Bilge, 1984: 28).

Sahn-ı Seman medreseleri bulunduğu dönem içerisinde tefsir, usul-ü fıkıh, kelam ve Arap dili gibi ilimler üzerine günümüz ilahiyat, İslam hukuku, Arap dili ve edebiyatı fakültelerine eş konumunda eğitim ve öğretim hizmeti vermiştir. Söz konusu dönemde henüz müspet ilimlere mahsus olan tıp, riyazat (matematik) fakültelerinin bulunmaması nedeniyle ihtiyaca binaen mevcuda medreselere ek olarak tıp, riyaaziye ve daru-l hadis medreseleri kurularak Osmanlı eğitim sistemine dâhil edilmiştir (Uzunçarşılı, 1965: 33).

Osmanlı medrese sistemi; Fatih'ten sonraki en önemli ve son gelişimini Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye medreseleri ile yaşamıştır. Bu dönemde medrese teşkilatı gerek örgütsel gerekse de teamül açısından zirve noktasına ulaşmış, bu dönemden sonra Osmanlı Devleti klasik medrese sistemini muhafaza etmeye çalışmıştır (Unan, 1999: 99-100).

XVII. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzenin bozulmaya başlamasıyla öncelikli olarak vakıf müessesesi ve ona bağlı olarak Osmanlı eğitim-öğretim sistemi çökmeye başlamış, medreseler ilim yuvası olmaktan çıkmış ve birer menfaat yuvasına dönüşmüştür. Vakıfların kurucuları tarafından kabiliyet ve bilgi seviyelerine bakılmaksızın hısımlar ve akrabalar olan kişiler medreselere müderris olarak tayin edilmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda medreseler; ilim yapılan merkezler olmaktan çıkmış, ilim tarihi okutulan ve eski bilgilerin tekrar edildiği kurumlar haline gelmeye başlamıştır. Çöküş sürecine giren medrese sistemi kendisiyle birlikte devleti ve toplumu da çöküşe sürüklemeye başlamış, bu kültürel ve toplumsal çözülme idrak edemeyen ilmiye sınıfı bu durumu fark edemediği gibi, kötü gidişatı fark edenlere de fırsat tanımayarak ne kendini yenilemeye teşebbüs etmiş ne de kendi dışında bir yenilik ve değişikliğe fırsat tanımamıştır (Kodaman, 1988: 10).

Tanzimat'ın ilanı ile başlayan Osmanlı Devletindeki toplumsal değişim süreci geleneksel eğitim kurumları olan medreselerin önemini kaybetmesine neden olarak yeni

eğitim-öğretim kurumlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yıldız, 2002: 33). 1914 yılında İstanbul medreseleri “Dar-ul Hilafet-i Aliyye” adı altında yeniden düzenlenmiş fakat kendilerini yenilemekte geç kalan bu kurumlar 1924’te kaldırılmıştır (Akyüz, 1982: 57).

2.1.3.3. Saray Mektepleri

Enderun; Topkapı Sarayı’nın üçüncü kapısı olan babü’s sade veya ak ağalar kapısından sonra başlayan kısma verilen isim olup Osmanlı eğitim sisteminde idari ve askeri kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilmiş eğitim kurumudur (Yılmaz, 2010: 160).

Saray mektepleri içerisinde Enderun’dan sonra sırasıyla ikinci olarak saray içinde şehzadelerin ilköğretimine mahsus, programı sıbyan mektepleriyle eşdeğer olan Şehzadegan mektebi ve üçüncü olarak da yetenekli iç oğlanlarının musiki eğitimi aldıkları Meşkhane eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca söz konusu bu üç saray mektebi kadar önemli olmamasına rağmen askeri ve mülki alanların alt kademelerinde hizmet edecek kişileri yetiştirmek üzere Tophane, Kılıçhane, Tüfekhane, Humbarahane ve Mehterhane ile Bab-ı Ali, Bab-ı Defdardari, Bab-ı Fetva ve Bab-ı Seraskeri gibi çeşitli mekteplerde saray mektepleri bünyesinde eğitim hizmetleri vermişlerdir. (Ergin, 1977: C.I, 6-81).

Enderun Mektebi Osmanlı Devleti’nin kudretini korumaya muktedir Kapıkulu sınıfını yetiştirmek için kurulmuş odalar halinde ve çeşitli kademelerde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Talebeleri Acemi oğlanlar arasından seçilen bu eğitim-öğretim kurumu Osmanlı eğitim sisteminde elit kadronun eğitimi görevini yerine getirmiştir. Sultan II. Murad zamanında kurulan Enderun Mektebi gerçek kimliğine Fatih Sultan Mehmed zamanında bürünmüş ve bir devşirme mektebi olma hüviyetinden çıkarak, devletin korunması için gerekli mülki ve askeri kadronun eğitim-öğretim faaliyetlerini bir eğitim kurumu olarak üslenmiştir (Akkutay, 1984: 25-26).

Fatih Sultan Mehmed ile başlayan Enderun Mektebi’nin fiziksel gelişimi II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da devam etmiş, bu hükümdarlar tarafından Enderun Mektebi’ne kazandırılan bina ve eserler sırasıyla

Sultan IV. Murad (1623-1640), Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve Sultan III. Mustafa (1757-1774) dönemlerinde bakım ve tadilat görmüştür.

Aşağıdan yukarıya doğru yükselen yedi odadan meydana gelen Enderun mektebinde eğitim sistemi; öğrencilerin en alt odadan eğitime başlayarak sırasıyla üst odalara doğru yükselmesi şeklinde düzenlenmiştir. Eğitim-öğretim sisteminin uygulamalı ve teorik olarak iki kısma ayrıldığı saray mekteplerinde uygulamalı dersler olarak: saray ve protokol hizmetleri, savaşçılık, beden eğitimi, musiki, görgü kuralları; teorik olarak ise: Türkçe, Arapça, Farsça, Yazı, Türk ve İslam kültürü dersleri okutulmuştur. Enderun'un üç temel özelliği; öğrencilerinin gayrimüslim çocuklardan seçilmesi, medreselerden ayrı olarak eğitim programının dini temeller yerine yönetici yetiştirmek üzere düzenlenmesi ve buradan yetişen talebelerin sınıf, soyluluk, ırk gibi kıstaslar gözetilmeden en yüksek makamlara kadar yükselebilmeleri olmuştur (Bilim, 1998: 114).

Kendine has teşkilat yapısıyla, belli bir amaç doğrultusunda ve belli bir program dâhilinde eğitim-öğretim yapan, talebelerinin devlet yönetiminde üstleneceği görevleri belli olan yüksek bir eğitim kurumu hüviyetindeki Enderun; sıkı disiplini, kimseye ayrıcalık tanınaması, başarı ve mahareti yükselmenin prensibi kabul etmesi gibi nedenlerden dolayı klasik dönemde devletin en başarılı kurumu haline gelmiştir. Ancak, XVII. yüzyılda, medreselerde olduğu gibi mevcut usul ve teamüllere aykırı olarak öğrenci alımı yapılması, eğitim sisteminin gelişen yeni ihtiyaçlara cevap verememesi, kapıkulu askerinin iktidarı belirleyici büyük nüfuz ve gücü mektepteki disiplin ve eğitim kalitesinin düşmesine neden olmuştur (İpşirli, 1988: 185-187).

XVIII. yüzyılın başlarında diğer devlet kurumlarında olduğu gibi Enderun'da seçkin özelliğini kaybetmiş, zengin ve nüfuslu kimselerin çocuklarını ile yeniçerilerin koruduğu acemi oğlanlarını kabul etmeye başlamıştır. Bu yüzden saray mekteplerinde mevcut disiplin bozulmuş, Osmanlı klasik dönemi eğitim ve öğretim sistemini yürütmek mümkün olmamış ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1 Temmuz 1909 tarihli bir kararname ile Enderun kurumu kapatılmıştır (Başgöz, 1995: 21).

2.1.4. Klasik Dönemin Sonlarından XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Sürede Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumlarında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda ki duraklama ve çöküşün başlangıcını; Arnavut kökenli bir devşirme olan ve I. Ahmed döneminde (1603-1617) enderundan yetişen Görice'li Mustafa Koçi Bey, 1631'de IV. Murad'a ve 1640'da I. İbrahim'e sunduğu risaleler ile XVI. yüzyılın ikinci yarısına ve hatta Sultan Süleyman'ın son dönemlerine kadar götürmüştür. Türk eğitim ve kültür tarihi açısından önemli bir yer tutan bu risalelerde Koçi Bey Osmanlının yaşadığı bunalımı eski (klasik) dönemin kurallarına dönerek aşma düşüncesini savunmuştur. Eğitici ve öğretici mahiyetteki bu risaleler; eğitim de dâhil olmak üzere devlet sistemindeki düzensizlik ve kötü gidişatı belirtmesi ve her iki sultana da Osmanlı devlet teşkilatını öğretici bir nitelik taşımasından ötürü Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır (Koçibey, 2008: 15-16).

XVIII. yüzyılın başlarında başlayan Osmanlı yenileşme çabalarının Batı dünyasından bu geç kalmasına ve dolayısıyla devleti çöküşe sürüklenmesine neden olan ilmiye sınıfını ve ulemayı meşhur risalesinde Koçi Bey sırasıyla şu şekilde ifade etmiştir: (Koçibey, 2008: 45, 49).

“Şimdi malum-ı hümayun ola ki, İslam şeriatının kalıcılığı ilimledir ve ilmin kalıcılığı da ulemayladır. O yüzden padişahın yüce ataları zamanında ilme ve erbabına (ulemaya) olan hürmet ve hizmet hiçbir devlette olmamıştır. Onlara olan saygının meyvesiyle nice güzel eserler görmüşlerdir. Ulemanın hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarındandır. Ne yazık ki ulemanın düzeni bu sıralar gayet bozuk ve karmaşık olmuş, halleri değişmiştir.”

“İlmiye mensıblarının şefaati ile verilmesi uygun değildir; en bilgili hangisiyse ona verilmesi gerekir. Kadılık yolundaki dayanak ilimdir; yaş ve sene, soy ve sop değildir. Şimdi çoğunlukla adaletle iş gördükleri zaman makamı eskilere verirler. Hâlbuki eskilik, Allah yanında yargılama dayanağı değildir. Şeriat seccadesi âlim ve adil olanlara gerekir. Medreseler de ilmi incelikler çıkarmaya kadir olanlara gerekir. Bir cahilin sırf eskidir diye bir âlimin önüne geçirilmesi, incelemeler sonucunda haksızlıktır. İlme ve dindarlığa sahip olursa, genç olsa dahi zarar vermez.”

Avrupa'da hemen her sahadaki yeni keşifler ve gelişmeler sonucunda güçlü devletler ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti de gaflet ve cehalet içerisinde kalmayarak XVIII. yüzyılın güçlü devletlerinden biri olarak Batılı devletlerle ilişkilerini sürdürmüş ve bu sebeple Osmanlı devlet erkânı Avrupa'daki yeni gelişmelerden tamamen habersiz kalmamıştır. Birtakım ıslahatlar yapılması gerektiğinin farkında olan padişahlar ve devlet adamları olmasına rağmen yöneticilerin birçoğunun devrin problemlerini halledecek yeterli bilgi ve öngörüye sahip olmaması ıslahatların gerçekleşme sürecini yavaşlatmıştır. Ancak Avrupa'nın ilan ettiği ve/veya Avrupa'ya ilan edilen harplerin çoğunlukla mağlubiyetle sonuçlanması ve Batı dünyasındaki yeni ilerlemelerinin tesirlerini görebilen ileri görüşlü bazı devlet adamlarının girişimleri ile XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde bazı ıslahat hareketleri yaşanmıştır. Bunlardan eğitim/kültür alanında yapılan; İstanbul'da matbaanın açılması, orduda yapılması gereken ıslahat dolayısıyla bazı askeri mekteplerin açılması ve dönemin sonuna doğru sivil mekteplerin tesis edilmesi gibi yenilikler, dönemin eğitim ve kültür alanında ki en önemli yenilik hareketleri olarak kabul edilmiştir (Doğan, 1998: 424-425).

Osmanlılarda eğitime bakışın değişmesi ve modern eğitim anlayışının yerleşmesi Batılılaşmanın etkisi ile olmuştur. Bu yeni anlayış ile birlikte tüm eğitim kurumlarında gelişim süreci başlamıştır. Osmanlılarda Batılılaşma tek düze bir süreç olarak değil, değişik zamanlarda değişik bunalımların hızlandırdığı ve yeniden biçimlendirdiği bir süreç olarak yaşanmıştır. Osmanlı, Batı ile ilişkilerini artırdıkça kendi kurumlarının yetersizliğinin farkına varmış ve Batı kurumlarını kendisine örnek almıştır. Ancak ıslahat hareketlerini savunan kişilerin bile yenileşme sürecine bakış açılarının sınırlı olması nedeniyle gelişim süreci oldukça yavaş işlemiştir (Tekeli ve İlkin, 1993: 54).

Osmanlı devlet geleneğinde kuruluş yıllarından itibaren eğitime önem verilmiş, duraklamanın başladığı XVI. yüzyılın sonuna kadar ki dönemde dünyada hiçbir medeniyetin siyasi ve kültürel alanda ulaşamadığı seviyeye ulaşılmıştır. Ancak eğitim felsefesinin XVI. yüzyıldan sonra belirli bir hedefe yönelmiş olmasına rağmen, bir yandan yönetimi, ordusu, silah ve teşkilat üstünlüğü, öte yandan ilişkisi bulunduğu milletlerin eğitim sistemlerinin kendi sistemlerine nispetle daha dar bir devir içinde olması sebebi ile bir zamanlar üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu Rönesans ve Reform hareketleriyle gelişen Batı sanat, ilim ve fen dünyasına sırt çevirmekle ayakta

duramayacağını çeşitli tarihi olaylarla idrak ederek, öncelikle ordu olmak üzere kuruluşların bazılarını Batı örneğine göre değiştirmek ihtiyacını hissetmiştir (Koçer, 1987: 7).

XVII. yüzyılda oluşan eğitim anlayışına göre tıp dışında diğer bilimlerle uğraşmak, öğrenmek ve öğretmek hoş karşılanmamış, dolayısıyla mekteplerde sadece ahirete yönelik bilgiler verilmek istenmiş ve sonuçta bu dünya ile ilgilenmeyen, sadece öğrenilen bilgileri tekrar ettiren bir mantık yerleşmiştir. XVIII. yüzyılda bilimler zararlı, ne zararlı ne yararlı ve yararlı olmak üzere üçe ayrılmış, Osmanlılarda Tanzimat öncesi dönemde ders aracı haritaları abdesthanelere dolduran hocaların varlığından bahsedilirken, Avrupa’da eğitim çok ileri seviyede olmasa da eğitime yön veren kişiler yenilikçi düşüncelere değer vermiştir (Sakaoğlu, 1991: 57).

I. Mahmut Han’dan sonra Osmanlı tahtına sırasıyla; III. Ahmed oğlu III. Mustafa (1757-1774), III. Ahmed oğlu I. Abdülhamid (1774-1789), III. Mustafa oğlu III. Selim (1789-1807) geçmiştir. Osmanlı Devleti, bir dizi askeri yenilgiden ve Avrupa’da yaşadığı toprak kayıplarından sonra bazı yenileşme hareketlerine gitmeyi gerekli görmüştür. Söz konusu yenileşme hareketleri, yenilgilerin etkisiyle önce askeri alanda başlamış ve 1773’te III. Mustafa döneminde bir deniz askeri okulu açılmıştır. Müteakiben I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde yenileşme çalışmaları sürmüş ve açılan ilk askeri okullarda bazı yabancı öğretmenler görev alarak, ilk kez Fransızca programlar Osmanlı eğitim sistemine dâhil edilmiştir (Akyüz, 1982: 97).

Lale devrinde başlayıp I. Mahmut döneminde süren ıslahat fikirleri ölmemiş, bizzat yeni padişah III. Mustafa tarafından sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti tarafından ıslahatları yapmak üzere bir Fransız topçu subayı olan Baron de Tott görevlendirilmiştir (Haksun, 2004: 181-182). III. Mustafa zamanında askeri eğitim alanında Topçu Mektebi Macar kökenli bir Fransız olan ve Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi Comte de Vergennesin elçilik kadrosunda danışman olarak görev yapan Baron François de Tott tarafından okul için çeşitli kitap, çizim vs. desteği güvencesini almasını müteakip 1772’de kurulmuştur. Okulda topçulara modern topçuluk bilgileri öğretilmeye çalışılmış ancak Topçu Mektebinde başarıya ulaşılamayarak bir süre sonra kapatılmıştır (Bilim, 1998: 24-25).

Avrupanın bazı yönlerden Osmanlı Devleti'nden üstün olduğu izlenimini veren 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Barış Anlaşmaları sonucunda devletin kötü gidişatını gören ve yenileşme ihtiyacını kabul eden bazı devlet adamlarını ıslahat talepleri medreseden ve ulemadan zaman zaman destek görmüştür. Bunun bir sonucu olarak, Osmanlı devlet adamları modern eğitim ve öğretim tekniklerini medrese ve ulemanın desteğiyle askeri mekteplerde uygulamayı tercih etmişlerdir. Nitekim 1773'te açılan "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun" mektebi bu doğrultuda çalışmalarına başlamıştır (Kodaman, 1988: XI).

1774-1789 yılları arasında tahtta kalan Osmanlı Padişahı I. Abdülhamid, III. Mustafa'nın başlatmış olduğu yenilik ve iyileştirme çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde; Sûrat Topçuları Ocağı sayıları artırılarak yeniden düzenlenmiş, Sadrazam Halil Hamit Paşa öncülüğünde topçu ocakları ıslah edilerek kara ve deniz mühendishaneleri yenilenmiştir. Donanma için yeni gemi ve silahlar yapılmış, orduya destek sağlayacak istihkâm subaylarının yetiştirilmesi için istihkâm okulu açılmıştır. Sûrat topçuları yeniden kurulmuş ve dönemin kaptan-ı deryası Cezayirli Hasan Paşa tarafından donanma ıslah edilmiştir.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Avusturya ile yapmış olduğu savaşlar imparatorluğun askeri gücünün hangi seviyede olduğunu ortaya çıkarmış, alınan yenilgiler, Osmanlı ordu teşkilatındaki bozulmayı gözler önüne sermiştir. Bu nedenle sultan III. Selim ordunun özellikle de yeniçeri ocağının ıslahı için yeni bir yaya ordusunun oluşturulması ve buna paralel yeni savaş tekniklerini içeren eğitim verecek okulların kurulması gerekliliğinden ıslahat çalışmalarına başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri eğitimin odağı olan eğitim kurumlarının zaman içinde yetersiz hale gelmesi III. Selim'in eğitim konusunda ıslahat yapmasına sebep olmuştur. III. Selim medresenin yanında teknik bir öğrenim kurumu oluşturmaya başlamış, daha önce kurulmuş olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun'un (1773) yanı sıra Humbarahane (1792) ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (1794) adlı askeri okullar açılmıştır. Ayrıca Nizam-ı Cedid ordusunun eğitimi için Fransa'dan öğretmenler ve askeri uzmanlar getirtilmiştir. Bu yabancı eğitimecilerin etkisiyle daha sonraki zamanlarda Batı'ya dönük bir asker aydın tipi doğmuş, yabancı ülkelerle sürekli

diplomatik ilişkilerin kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi Batı düşüncesinin tanınmasına zemin hazırlayarak asker aydınlarla birlikte Batı'ya dönük bir sivil aydın tipinin oluşmasına neden olmuştur. Bu döneme kadar eğitim sistemini elinde bulunduran ulema sınıfının yanında yeni bir aydın sınıfı doğmuş, III. Selim ıslahatlarının siyasal ve sosyal alandaki sonucu Tanzimat ve Meşrutiyetin ilanlarında öncü rolü üstlenen kesimler bu sınıfın içinden çıkmıştır.

III. Selim döneminde ilmiye sınıfında da bazı ıslahatlar yapılmış ama bu sınıfın yeni düzene ayak uyduramayacağını anlaşılmaya başlandı üzerine medresede gerçekleştirilen kısmi yeniliklerle yetinilerek fen bilimlerine geniş yer veren yeni okullar açılmıştır. Osmanlı eğitim-öğretim sisteminde yapılan yenilik çalışmaları Batı örneğine benzetilmeye çalışılan okulların açılması şeklinde olmuştur (Yeli, 2005: III).

III. Selim kitap basımına belli bir meşruiyet getirmiş, yeni kurduğu ordunun ihtiyacı için Fransızca eserleri tercüme ettirerek bunları Mütferrika Matbaası'nda bastırmıştır. Osmanlı Devleti'nde III. Selim dönemi ıslahatları önceki ıslahat çalışmalarından daha bilinçli ve programlı olarak o döneme kadar cesaret edilememiş tarzda, özellikle askeri alanı kapsayan en cesur, en köklü ve kapsamlı yenilikler olarak tarihe geçmiş ve kendinden sonra ki ıslahatçılara da örnek olmuştur.

Görüldüğü üzere; Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri savaşlarda üst üste gelen yenilgiler sebebi ile askeri ihtiyaçlardan doğmuş, ancak daha sonra yenileşme hareketleri tüm kurumlarda görülmeye başlanmıştır. Bunun etkisi ilk olarak okullarda ve eğitim sisteminde görülmeye başlanmıştır. Eğitimin tüm problemlerin kilit noktasını oluşturması sebebiyle öncelikli olarak eğitim sistemi yenilenmek istenmiş, ancak buna karşı olan muhafazakâr çıkar çevrelerinin tepkisi büyük olmuş, hatta III. Selim döneminde kanlı olaylar yaşanmıştır.

2.2. II. Mahmut Dönemi (1808-1839) Eğitim Politikaları

II. Mahmut'un 31 yıllık saltanatı; kendisinin, yerine geçtiği amcası Sultan III. Selim'den daha güçlü ve başarılı bir ıslahatçı olduğunu kanıtlamıştır. Uzun yıllar tahtta kalmasına rağmen ıslahatların karşısındaki en büyük engel olan yeniçerileri ancak 1826'da ortadan kaldırmayı başaran II. Mahmut, ıslahat karşıtlarının en büyük

destekçisini ortadan kaldırmayı müteakip eski kurum ve kuruluşları lağvederek çoğunlukla Batı dünyasından ithal edilen yeni kurum ve uygulamalar ile Osmanlı reformlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. II. Mahmut'un da tanık olduğu ve ordu ile sınırlı kalan Nizam-ı Cedit düzenlemeleri ile bu düzenlemelerin sonuçlarından edindiği tecrübeler, ıslahatçı karaktere sahip II. Mahmut'un, yerini aldığı aynı karakterdeki III. Selim'den ayrıldığı çok önemli fikirlere sahip olmasına neden olmuştur. Aşağıda sıralanan söz konusu fikirler II. Mahmut dönemi yenilik hareketlerinin temelini oluşturmuştur (J.Stanford ve E.Kural Shaw, 2010: C.II., 25).

- Islahat çalışmalarının başarılı olabilmesi için ıslahatların yalnızca askeri alanı değil tüm Osmanlı kurumları ile Osmanlı toplumunu kapsaması gerekmektedir.
- Yeni kurumların kalıcı olabilmeleri için en önemli unsur yerini aldıkları eski kurumların ortadan kaldırılmasıdır.
- Islahat çalışmaları çok iyi planlanmalı ve gerekli destek sağlanmalıdır.

II. Mahmut dönemi eğitim politikaları temelini askeri okulları oluşturmuştur. Yeniçeri ordusunu kaldıran ve ciddi olarak subay sıkıntısı çeken Osmanlı ordusunun subay kadrolarını yetiştirecek bir kurumu olmayışı II. Mahmut'u harekete geçirmiş ve öncelikli olarak kendi dönemine miras kalan fakat verim alınamayan 1773'te açılmış Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Deniz Mühendislik Okulu) ile 1793'te açılmış Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Mühendislik Okulu) canlandırılmıştır. 1827 yılında sert muhalefete rağmen dört talebe Paris'e eğitim için gönderilmiş, aynı yıl İstanbul'da ordunun ihtiyaç duyduğu doktorları yetiştirmek amacıyla tıp öğrenimi veren Tıbbiye Okulu açılmıştır. 1831-1834 yılları arasında yine doğrudan askeri amaçlarla iki yeni askeri okul açılmış; ordunun davulcu ve trampetçi ihtiyacını karşılaması amacıyla Muzika-i Humayun Mektebi ile ordunun subay ihtiyacını karşılayacak temel eğitim kurumu olan Mekteb-i Ulum-i Harbiye hizmete girmiştir. Görüldüğü üzere; 1838'de siviller için orta öğretim kurumu niteliğinde açılan (ergenlik anlamındaki rüşd kelimesinden gelen) Rüşdiye Mekteplerini bir kenara bırakıldığında II. Mahmut'un eğitim alanındaki yeniliklerinin çoğunluğunu Fransızca temelli eğitim veren askeri amaçlı mektepler oluşturmuştur. Bu nedenle de Sultan II. Mahmut yabancı dil eğitimine ayrıca önem vermiş fakat modern bilgilerin süratle Türkçeye aktarılmasını öğretmen ve öğrencilerden özellikle istemiştir (Lewis, 2009: 117-119).

2.2.1. II. Mahmut Döneminde Eğitim ve Eğitime Verilen Önem

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma ve yenilik hareketleri daha ziyade askeri, siyasi, idari ve bir dereceye kadar da içtimai alanlarda, yani padişah ve sadrazamların doğrudan doğruya yetkisi ve denetimi altında bulunan müesseselerde başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Çünkü söz konusu müesseselerdeki yenilikler gerek muhafazakâr kesimin gerekse de toplumun dikkatini çekmediği gibi düşünce ve anlayışlarına da ters düşmüştür. Maarif alanında yapılacak yeniliklere en büyük engeli teşkil eden medreseler; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar memleketin eğitim-öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya, idaresine de kısmen hâkim olan medreseler, devletin istediği sivil, askeri ve adli memur ve idarecileri yetiştirmek suretiyle yüzyıllarca faydalı hizmetlerde bulunmuştur (Kodaman, 1991: 3-4).

Sultan II. Mahmut'un yaptığı ıslahatların önemli bir bölümünü eğitim alanında yapılan ıslahatlar teşkil etmiştir. Devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde eğitim, memleketin hemen her tarafına yayılmış olan sıbyan mektepleri ve medreselerde yapılmış, özellikle kız-erkek bütün çocukların yedi yaşından itibaren Kur'an okumayı öğrenmeleri ve dini vecibeleri yerine getirmek için bir takım dini bilgileri almaları, sıbyan mekteplerinde verilen eğitim sayesinde gerçekleşmiştir. Her yeni kurulan yerleşim biriminde ve yeni yapılan hemen hemen her caminin yanında bir sıbyan mektebi veya bir medrese yapılması Osmanlı Türklerinde gelenek haline gelmiştir (Karal, 1947: 162).

Sultan II. Mahmut, yapmış olduğu tüm ıslahatların teminatı olarak, ıslahatların anlam ve önemini kavrayacak, onları müdafaa edecek nesillerin yetiştirilmesine çok önem vermiş bu nedenle de eğitimi devlet için bir amme hizmeti olarak kabul etmiştir (Ünal, 2003: 162).

Din, devletin temelini teşkil ettiği için Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimatın ilanına kadar memleketin eğitim-öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya, idaresine de sivil ve askeri yöneticiler yetiştirmek suretiyle kısmen hâkim olan medreselerin tamamen kaldırılarak yerine Batılı tarzda okullar açılmasına imkân olmamıştır (Karal, 1947: 162). Koçi Bey; Risalesi'nde dönemin eski ve yeni âlimlerini mukayese ederek; ilmi çalışmalardaki bozulmadan, devrin âlimlerinin eser üretmeyerek,

şan ve şöhret peşinde koşmalarından ve kanunların işlememesinden yakınmıştır. Kâtip Çelebi ise medreselerde sadece şerh'i ilimlere yer verilip akli ilimlerin okutulmadığını ve hatta yasaklandığını bu yüzden de ilmin azaldığını dile getirmiştir (Çelebi, 1999: 172).

XIX. yüzyılın başlarında bazı kesimler hak etmeden ve eğitim almadıkları halde diploma almaya ve bununla da yetinmeyip rüşvetle ulema sınıfına girmeye başlamışlardır. Diploma ve eğitim terfi düzeni bozulunca, buna bağlı olarak öğrenim, öğretim ve adalet düzeni de bozulmuştur (Özkaya, 1985: 207).

Medreseler içyapısı bakımından da geri kaldığından, bünyesinde gerekli yenilikleri yapamamış, mevcut müfredatlara çağdaş ilim ve dersler eklenememiştir. Eski usul terk edilerek eğitim şerh üzerine kurulmuş, dersler öğrencileri taklide yöneltmiş ve naklin aklın önüne geçmesine neden olmuştur. Medrese; şerh hasiye çemberi içinde fıkhi üretkenlikten uzaklaşmış, taklit ve taassup körlüğüne düşmüştür. Ayrıca medreseler dil problemini çözmemiş, Batıda meydana gelen gelişmeleri takip etmek üzere batı dillerinin öğrenilmesine ve öğretilmesine ihtiyaç varken medrese yönetimleri bu ihtiyacı karşılayamamıştır (Çelebi, 1999: 174).

Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı; medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ile kurumları kabul edilmiştir. II. Mahmut, eğitim alanında ıslahat çalışmalarını, eğitim ve kültür konusunda medrese sistemini yaşayan ve Osmanlı eğitim sistemine yön veren ilmiye müessesini rahatsız etmeden yapmaya çaba göstermiştir (Çabuk, 1991: 42). II. Mahmut döneminde eğitim alanında şu hususlar öne çıkmıştır (Akyüz, 2010: 143):

- Eğitimde yenileşmeye askeri okulların açılmasıyla başlanmış, bu okullarda yabancı öğretmenlere de görev verilerek, ilk kez İngilizce ve Fransızca gibi Batı dilleri müfredat programına dâhil edilmiştir.

- 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla medreseler ve ulema önemli bir destekçisini kaybetmiştir.

- İlk kez ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.

- Batı ile sosyal ve kültürel ilişkiler artmış, ilk kez 1830'larda Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir.

- İlk Türkçe gazete, "Takvim-i Vekayi" adı ile 1831 yılında çıkarılmıştır.

2.2.2. II. Mahmut Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Islahatlar

Osmanlı devlet adamları, Avrupa'nın üstünlüğünü uzun yıllar askeri alanda aramışlar ve yapılan ıslahat hareketlerinde bu yöne ağırlık vermişlerdir. Bu yüzden askeri okulların dışındaki maarif müesseselerine dokunulmamış ve bunlar kendi haline bırakılmıştır. II. Mahmut döneminde Batı medeniyetinin, Doğu medeniyetini gölgede bırakmasına rağmen Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında büyük bir güç farkı olmamıştır. Bu fark, kesin olarak XIX. yüzyılın sonlarında keskinleşmiş ve de XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin yıkılarak tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur (Öztuna, 2006: 98).

2.2.2.1. Talim-i Sıbyan Fermanı

II. Mahmut devrinde, ilk defa olarak askeri saha ile birlikte mülki sahada da ıslahat çalışmaları yapılmış, bunun bir sonucu olarak, 1824 yılında sıbyan okullarının durumu ele alınarak “Talim -i Sıbyan Hakkında Ferman” yayımlanmıştır. Bu fermanla, cehaletin kötülüklerinden ve çocukların mektepler yerine çıraklığa verilmesinin zararlarından söz edildikten sonra genç ihtiyar herkesin İslam akidlerini öğrenmesi ve çocukların ergenlik çağına kadar okullara gönderilmeleri irade buyrulmuştur. (Kazıcı, 2004: 100).

1824'te İstanbul'da ve 1826'da eyaletlerde yayımlanan fermanlarla halkın, çocuklarının cahil kalmasındaki kötülüklere dikkati çekerek, herkesin çocukları mürahik oluncaya kadar günde iki defa mektebe gönderip okutturması mecburiyetini ilan ve bunun müeyyidesi olarak da öğrenim çağındaki çocukların esnaflar tarafından çıraklığa alınmaları yasaklanmıştır (Sevinç, 2007: 122). Ayrıca çocukların okula devamını sağlamak için dini ve hukuki müeyyideler de konmuştur. Hükümleri sadece İstanbul için geçerli olan Talim-i Sıbyan fermanı ile sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti konmuş, fakat bu mecburiyet taşrada bulunan mektepleri kapsamadığından, genel bir kaide olmaktan uzak kalmıştır. Ayrıca söz konusu ferman ile eğitim ve öğretim hususunda herhangi bir yenilik getirilmeyerek geleneksel eğitim devam ettirilmiştir (Kodaman, 1991: 58). Söz konusu geleneksel Osmanlı eğitimini tasvir eden bir miyatür EK-III'te görülmektedir.

Mektebe başlama yaşı kesin olarak belli olmayan Sıbyan mekteplerine; Anadolu'da dört yaşındaki çocuklar gönderilmiş, İstanbul'da ise bu yaş sınırı 5-6 yaş arasında değişmiştir. Sultan II. Mahmut tarafından ilan edilen Talim-i Sıbyan hakkındaki ferman henüz gençlik çağına varmamış çocukların sıbyan mekteplerine devamını mecbur kılmış, ancak bu hükümlerin uygulanması ülke genelinde bir zorunluluk getirmeyerek, sadece İstanbul ve Bilad-ı Selâse için zorunlu kılınmıştır (Berker, 1945: 3).

Türk eğitim tarihinde ilköğretimi zorunlu kılması (sadece İstanbul vilayetinde) sebebiyle büyük önem taşıyan Talim-i Sıbyan fermanı ile sıbyan mekteplerinin eğitim-öğretim programlarının bir düzene sokulması amaçlanmıştır. Fermanda, öncelikle dini eğitim şart koşulmuş ve eğitim programı; mekteplerde bulunan çocukların okumayı iyice öğrenmesini müteakip her bir çocuğun haysiyet ve kabiliyetine göre Tecvit, İlm-i Hal gibi risaleler okuması suretiyle, İslam'ın şartlarını ve din akidelerini benimsemeleri şeklinde tespit edilmiştir. Bu fermanda güzel okuma ve dini bilgileri kazanmanın altı çizilmiştir (Kodaman, 1991: 57).

Sıbyan mekteplerinin hocaları başka kaynak olmadığı için genellikle medreselerde okumuş, okuma yazma bilen, çoğu zaman cami veya mescitlerde imamlık ya da müezzinlik yapan kimselerden seçilmiştir. Hocalar seçilirken nefsi enfes sahibi, rızay-ı hak talibi, namazın erkân ve şeraitini bilen, sıbyan talimine münasip ve muktedir kimseler olmasına dikkat edilmiş, kız çocuklarına ait mekteplerin hocaları ise ekseriyetle ancak Kur'an Subha-i Sıbyanı ve Tuhfa-i Vehbi gibi risaleleri okuyabilen yaşlı kadınlardan seçilmiştir. Talebe sayısı fazla olan büyük sıbyan mekteplerinde ise kabiliyetli öğrenciler arasından seçilen ve birkaç hatim indirmiş kalfalar görevlendirilmiştir (Berker, 1945: 5).

II. Mahmut Han zamanında sıbyan mektepleri hocalarının yeterlikleri üzerinde durularak, 1838 tarihli layiha (rapor) ile söz konusu hocaların umumi durumları ile bilgi seviyelerinin yoklanarak bilgisiz ve ehliyetsizlerin görevlerine son verileceği bildirilmiş ve de sıbyan mektebi hocaları medrese teşkilatı içinde özel bir eğitime tabi tutulmuştur (Kodaman, 1991: 57).

Sultan II. Mahmut, Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre önce 1838 yılında, ilköğretim alanında yeni bir teşebbüste daha bulunarak, mevcut mektepleri bir düzene koymak ve ilköğretimi ıslah etmek amacıyla “Meclis-i Umur-ı Nâfia” (Yararlı İşler Meclisi) tarafından bir çalışma yapılmasını istemiştir. Yararlı İşler Meclisi, söz konusu çalışmayı tamamlamayı müteakip hazırladığı raporu bazı değişikliklerden sonra sultana arz etmiş ve yayımlamıştır. Yararlı İşler Meclisi tarafından mevcut mektepleri bir düzene koymak için hazırlanan söz konusu rapor ile sıbyan mektepleri; mahalleler arasındaki küçük mektepler ve sultanların ve şairlerin büyük mektepleri, olmak üzere iki gruba ayrılarak programları belirlenmiştir. Buna göre; küçük mekteplerde hece ve bir-iki hatim indirecek şekilde Kur'an öğretimiyle meşgul olunması, camilerin yanındaki daha büyük mekteplerde (Sınıf-ı Sanî) ise Türkçe İnşa, Tuhfa, Nuhfa, Subha-i Sıbyan gibi lügatlar ve Birgivî Risalesi gibi ahlak kitapları ile Hat ve Kitabet okutulması hükümleri yer almıştır (Kazıcı, 2004: 100-101).

Yine bu raporda genel maarif sistemi ile sıbyan mekteplerinin önemi ve ıslahı üzerinde durulmuş ve maarifin gayesinin, insanı ahirete olduğu kadar hayata da hazırlamak olduğu, dini bilgilerin insanı ahirette kurtuluşa hazırlarken, fen ve ilimin ise insanın dünyada mutlu ve müreffeh olmasını sağladığı belirtilmiştir. Halkın cahil olduğu memleketlerde sanayinin ilerlemeyeceği ve de devletin zengin olamayacağı belirtilerek maarif sisteminin bütünlüğünün altı çizilmiş, bu nedenle de ilk, orta ve yüksek dereceli okullar arasında uyum sağlanması gerekliliği belirtilmiş, hocaların ehil ve yetenekli olmaları, çocukların okula devamının mecbur tutulması, gerekli bilgileri öğrenmeden okulu bırakmamaları, bilgi seviyesine göre sınıflara ayrılması, fakir ve kimsesiz çocuklar için yatılı okulların açılması ve mahallelerdeki küçük okulların yalnız hece ve Kur'an öğretimine tahsis edilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur (Kodaman, 1991: 58-60).

2.2.2.2. Rüşdiye Mekteplerinin Açılması

Yararlı İşler Meclisi, tarafından 5 Şubat 1839 (21 Zilkade 1254) tarihinde hazırlanan raporda eğitimde reform yapılmasının zaruri olduğu ve hatta memleketin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmış, bu layihada ilk mekteplerin ıslah edilmesi geniş bir şekilde ele alınmış ve öncelikle İstanbul'da daha önceki Padişahlar tarafından büyük camilerin yanına yaptırılmış olan ve Selâtin-i İzam Mekatib-i olarak anılan

sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak “Sınıf-ı Sani” adıyla yeni tarzda mekteplerin açılması öngörülmüştür. Ancak II. Mahmut, bu “Sınıf-ı Sani” ismini beğenmeyerek bu yeni açılacak okullara Mekatib-i Rüşdiye adını vermiştir. Layihanın, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından, mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi ve ıslah edilmesi şeklinde adlandırılması da sultan tarafından beğenilmeyerek Rüşdiyelerin kurulması olarak değiştirilmiştir. Çünkü bu, layihanın Takvim-i Vekayi’de yayınlanması için çıkarılan hatt-ı hümayunda da Rüşdiye mekteplerinin düzenlenmesi ile ilgili nizamnamenin yayınlanması şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu raporda, Osmanlı Devleti’nin yükselme devrinde eğitim ve ilim seviyesinin çok yüksek olduğu, ancak daha sonra çeşitli nedenlerle teknolojinin takip edilemediği ve devletin bu açığı kapatmak için harbiye, bahriye, mühendislik ve tıp ile ilgili yeni okullar açacağı belirtilmiş, ilkokulların ise yüksek okullardan daha önemli olduğu ve ilkokullarda ki eksiklerin giderilememesi durumunda yüksek okulların da amacına ulaşamayacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra; yüksek okullara giden talebelerin temel bilgilere ve okuduğunu anlayacak kadar Türkçe bilgisine sahip olmadıklarından Arapça, Farsça, Fransızca ile fen derslerine ait temel bilgilerde başarısız olduklarının altı çizilmiş, ilköğretimin zorunlu olması, ilköğretimde ferdi eğitimden toplu eğitime geçilmesi ve mekteplerdeki talebelerin sınıflara ayrılması hususları öngörülmüştür. Öğretmenlerin inisiyatifine bırakılmış eğitim anlayışının terk edilerek, tayin edilecek müfettişler vasıtasıyla sıkı bir denetim ve bu denetim sonucunda, ancak yeterli olanların tayin edilmesi ilkeleri getirilmiştir (Demirel, 1999: 44-45).

Layihanın esas konularından birini teşkil eden ve Sınıf-ı Sâni olarak adlandırılan rüşdiye mekteplerine, bir iki defa Kur’an-ı Kerimi hatmetmiş ve ilm-i hal okumuş olan öğrencilerin alınması öngörülmüş, okutulacak dersler ise Türkçe, Tuhfe ve Nuhbe, Sübha-ı Sıbyan gibi dilbilgisi dersleri ile Birgivi Risalesi ve diğer ahlak kitapları ile hat ve kitabet dersleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu mektebi bitiren öğrencilerin kabiliyet ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksek okullardan istediklerine geçebilecekleri bildirilmiştir (Demirel, 1999: 46).

Mekâtib-i Rüştiye Nazırlığı’na tayin edilen Es’ad Efendi, İstanbul ve taşrada açılması öngörülen bu mekteplerin ilkinin açılması için hemen harekete geçerek ilk mektebin nizamnamesini hazırlamıştır. Nizamname, sultanın iradesi ile 11 Şubat 1839 (H. 1254) tarihinde yayınlanmış, nizamname’de; açılacak ilk rüşdiyeye II. Mahmut’un

emri ile “Mekteb-i Maarif-i Adliye” adı verilmiştir. Bu isim 1923 yılına kadar kullanılmış ancak o tarihten sonra ilk mektebe çevrilmiştir (Ergin, 1977: 384).

Rüştiye mekteplerinin Türk eğitim tarihi ve genel öğretimdeki yeri; maarif tarihçilerinin bir kısmının rüştiyeleri ilköğretime, diğer bir kısmının ise orta öğretime dâhil etmeleri sebebiyle sık sık tereddütlere ve karışıklıklara sebep olmuştur. Bu konuda rüştiyeler, açıldıkları ilk dönemlerde ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonralar ise ortaokul statüsüne sahip bir eğitim-öğretim kurumu olarak kabul görmüştür (Kodaman, 1991: 91).

1773’ten itibaren açılan askeri okullarda öğrencilere önce Türkçe okuma-yazma öğretilmesi hususu, öğretimi geciktirmesi ve eğitim seviyesini düşürmesi nedeniyle sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yer alan rüştiye mekteplerinin kurulmasında önemli bir etken olmuştur. Süresi iki yıl olan bu okullara, sıbyan mektebini bitiren, tanınmış ya da devlet hizmetinde bulunan ailelerin çocukları seçilerek alınması ve de talebelerin sıralarda oturup sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları öngörülmüştür (Ergin, 1977: 383-384).

Rüştiye mekteplerinde okutulacak derslerin isimleri, okutulacak kitaplar ve nasıl okutulacakları da belirlenmiş; lisan dersleri olarak; Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca, ilmi dersler kapsamında; mantık, matematik ve geometri, beşeri dersler olarak; tarih, coğrafya ve siyaset dersleri okutulması öngörülmüştür (Demirel, 1999: 46).

Başlangıçta 100 yatılı (fakir ve kimsesiz olanlar ile durumu iyi olup evleri uzak olduğu için gelip gitmekte güçlük çeken öğrenciler) ve 100 gündüzlü olmak üzere toplam 200 öğrencinin (18 yaşından küçük olması kaidesiyle) alınması planlanan rüştiye mekteplerine; mezun olanların memur olarak atanmaları sebebiyle kısa zamanda büyük bir rağbet ve katılım olmuş, bu nedenle okulun mevcudu planlanan sayının çok üzerine çıkmıştır. 8 Eylül 1839 tarihi itibarıyla okula kayıtlı öğrenci mevcudu 600’ü aşmıştır (Demirel, 1999: 47).

Okulda okuyan öğrenciler her sene düzenli olarak vezirler, vekiller, âlimler, Meclis-i Ahkâm-i Adliye ve Dar-ı şura-i Bâb-i Âli’de çalışan devlet görevlilerinin huzurunda, okudukları derslerden imtihana tabi tutulmaları ve imtihan sonucunda

dereceye giren öğrencilerin ödüllendirilmeleri öngörülmüştür. Ayrıca rüşdiyelerde disiplin (mazeretsiz okula gelmeyenlere ceza verilmesi ve bunda ısrar edenlerin ilişkisinin kesilmesi), dini terbiye ve ibadet hususlarına önem verilmiş, mesai saatleri ayrıntılı olarak (cuma günleri hariç haftanın altı günü ders) planlanmıştır. Okulda başta müdür olmak üzere tüm görevlilerin ve talebelerin maaşları (Asakir-i Mansure erlerinin maaşları kadar) ile okula ait diğer tüm giderlerin (yatılı kalan öğrencilerin yiyecekleri, giyecekleri ve kırtasiye masrafları) karşılanması için bazı gelirler, (Dimetoka, Lefkoşe ve Pıraşte kazalarına ait gelirler) tüm giderleri karşılamakla mükellef kılınan Mansure Hazinesine bağışlanmıştır (Demirel, 1999: 47-48).

Bu dönemde sıbyan mekteplerini bitirenlerin gidebileceği, rüşdiye düzeyinde gerek halka, gerekse de memur olacaklara hatasız yazı yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme öğretimi yapmak amacıyla “Mekteb-i Ulum-i Edebiyye” kurulmuştur. Mekteb-i Maarif ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye kendilerine has özellikleriyle Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ilk açılan rüştiye mektepleri olarak tarihe geçmişlerdir. Genel rüştiyeler ise, 1839 Şubatında kurulmaları planlandığı halde 1846’dan sonra açılmaya başlanmıştır. Sıbyan mektebinden üstün olarak İstanbul’da açılan ilk mektep “Mekteb-i Ulum-i Edebiyye” olmuştur. Bu okula, sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin alınması ve on sekiz yaşına kadar okutulmaları kararlaştırılmış, öğrencilerin gösterdikleri gayrete göre evkaftan maaş bağlanması prensibi de kabul edilmiştir (Ergin, 1977: 385-387).

Yine II. Mahmud döneminde devlet memurlarının yetiştirilmesi için bir de ‘Mekteb-i Maarif-i Adli’ kurulmuş (Akyüz, 1997: 129), Mekteb-i Maarif’te, o günkü rüşdiyelerden daha ileri seviyede bir eğitim-öğretim metodu ve müfredat programı uygulanması amaçlanmış ve ehliyetli memurların yetiştirilmesinin yanısıra ileride açılması planlanan Darülfünuna da öğrenci hazırlamak maksadıyla Osmanlı eğitim kurumlarında uygulanan klasik müfredata ilaveten aritmetik, geometri, felsefe, astronomi, coğrafya gibi bir kısmı o dönemin rüşdiyelerinde okutulmayan dersler de müfredat programına eklenmiştir (Kara, 1947: 163).

2.2.2.3. Mekteb-i Tıbbiye’nin Açılması

Osmanlıda hekimlik hizmeti, usta çırak ilişkisiyle ustalarından bilgi ve deneyim kazananlar, bu konudaki çeşitli kitaplar okuyanlar ve Darülsıhha, Bimaristan, Duruşşifa,

Darülaifiye gibi sağlık kurumlarında çalışan elemanlar tarafından verilmiştir. Tıp eğitimi veren ilk kurum ise kadrosunda bir müderris, sekiz danişment ile birkaç hizmetli bulunan ve Süleymaniye Medresesi içerisinde açılan ‘‘Tıp Medresesi’’ olmuştur (Bilim, 1999: 240).

Tıp medreselerinden mezun olanlar ile kendi kendini yetiştirenler, hastanelerde, orduda veya serbest olarak doktorluk veya cerrahlık yapmışlardır. Her ne kadar Fatih ve Süleymaniye Tıp Medreseleri belli bir süre devrine göre ağdaş hekimler yetiştirmişse de, zamanla bu okullar da bu özelliklerini kaybetmişlerdir (Yolalıcı, 1999: 283).

III. Selim döneminde tersanede donanma için bazı sağlık kuruluşları ve bunlardan ayrı bir tıp bölümü kurulmuş fakat çıkan bir yangınla yanmıştır. Aynı dönemde 1805’de Osmanlı İmparatorluğu’nun Rum vatandaşları tarafından İstanbul Kuruçeşme semtinde kurulan Rum okulunun içerisinde bir tıp bölümü açılmış, sultan bu okula bir takım imkânlar yanında, arazisi ve binalarına ile hocalarına imtiyazlar sağlamıştır. Fakat Osmanlı eğitim tarihinde ağdaş anlamda tıp eğitimi veren ilk kurum Sultan II. Mahmut devrinde Tıbbiye adı altında açılmış, daha sonra sağlıkla ilgili diğer eğitim kurumları açılmıştır. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp yerine ‘‘Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’’ isimli bir ordu kurulunca bu ordunun sağlık hizmetlerinin karşılanması için modern bir tıp okulunun açılması kararlaştırılmıştır (Bilim, 1999: 240).

Tıp okulunun açılmasında ki ilk aşamada askerlik zaruretleri yer almış, yeniçeri ordusunun yerine kurulan ‘‘Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’’ kadrolarına askerlerin sağlık durumu ile ilgilenmeleri için doktorlar görevlendirilmiştir. O dönemde görevlendirilen doktorların tıp eğitimi veren medreseler, darşıfa ve tımarhaneler gibi bir dereceye kadar tıp bilimleri öğretilen mevcut müesseselerde yetiştirilmesine imkân olmadığından, tıp ğretiminde modern anlamda bir mektep kurmak zarurieti doğmuştur (Ergin, 1977: 336).

neri II. Mahmut’un hekimbaşısı Behçet Efendi’den gelmiş, tıp okulu da bu zaruret ile Hekimbaşı Behçet Musa Efendi’nin ‘‘Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’’ye hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesi maksadıyla II. Mahmut nezaretinde kurulmuştur. Mektebin ilk programı Osmanlının ilk modern tıp mektebinin de kurucusu

olan Behçet Efendi tarafından hazırlanmış ve bu çağdaş tıp okulu 1827 yılında Vezneciler semtinde bulunan Tulumbacıbaşı Konağı'nda açılmıştır. “Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane” veya “Tıbhâne-i Âmire” adı ile açılan bu okula kısaca Tıbhâne de denmiştir (Lewis, 2000: 85).

Okulun ilk müdürü Behçet Efendi, ilk hocaları ise Abdülhak Molla, Osman Saip, Ahmed Hilmi, Vasıf, Hüseyin Stefan ve Bogos Efendiler olmuş, okula öğrencileri özendirmek için giriş ve yıl içi imtihanlar konmamış ayrıca öğrencilere okulda öğle yemeği imkânı sağlanarak ayda yirmi kuruş burs verilmiştir. Okul müdürü Behçet Efendi'nin önerisiyle okulun sınıfları 4., 3., 2., 1., şeklinde sıralanarak dört sınıf şeklinde planlanmış ve başlangıçta ilk iki sınıfın açılması, başarı sağlanması durumunda sırasıyla diğer sınıfların açılması öngörülmüştür. Birinci sınıf hazırlık ikinci sınıf ise doktorluk bölümü olarak okutulmuş, hazırlık sınıfında öğrencilere din dersleri Arapça ve Fransızca öğretilmiş, doktorluk bölümünde ise, Arapçaya devam edilmekle beraber, doktorlukla ilgili özel dersler verilmiştir. Anatomi dersi resimler ve modeller üzerinde yapılmış, öğrenciler imtihan olmadığı için bir üst sınıfa hocalarının kanaati ile yükselmiş ve okuldan mezun olanlar “Tıp Muavini” olarak gereken yerlere atanmışlardır (Akyüz, 1994: 126-127).

Tıbbiye'nin öğrenim dili Fransızca olduğundan bu dile çok önem verilmiş, bu nedenle ilk sınıf olan dördüncü sınıf programında Osmanlıca, Arapça, fizik ve kimyanın yanı sıra Fransızca gramer, Fransızca kompozisyon ve Fransızca örnek metinler de okutulmuştur. Üçüncü sınıfta ise bu derslerin ek olarak anatomi ve botanik dersleri konmuştur. Öğrencilerin dördüncü ve üçüncü sınıfları okumasıyla ikinci ve birinci sınıflar da açılmış, ikinci sınıfın programına sağlık koruma, tıp bilgileri, organlar, askeri cerrahlık, birinci sınıflara ise iç ve dış hastalıklar, doğum gibi dersler konmuştur. Okulun öğrenci mevcudu ilk başlarda 80 kişi iken zamanla bu sayı giderek artmıştır. Sultan II. Mahmut okulla bizzat ilgilenmiş, okulun eğitim-öğretim seviyesinin yükselmesine ve tıp kütüphanelerinin gelişmesine önem vermiştir. Nitekim okula yaptığı bir ziyarette imtihanlarda başarı gösteren öğrencilere yarım kese akçe ödül vermiştir. Yine o dönemde Sultanın isteği ile 04 Mart 1831'de Topkapı Sarayı içerisinde bir Cerrahhane açılmış ve kurumun başına Fransız cerrah Sade de Clare atanmıştır (Bilim, 1999: 241).

Zamanla Mekteb-i Tıbbiye'nin eğitim-öğretim süresi dört yıldan altı yıla çıkarılmış, Arapça ve din dersleri müfredattan kaldırılarak, eğitim dili Fransızca olarak belirlenmiştir. Asakir-i Mansure'nin iç tüzüğünde her bölüğe bir cerrah verilmesi öngörüldüğünden bu alanda da eleman yetiştirmek amacıyla daha kuruluş yıllarında ayrı bir cerrah sınıfı açılmış ve İstanbul cerrahlarından yirmi kişi seçilip eğitilerek mansure bölüklerine dağıtılmıştır (Kartal, 1947: 165).

Eğitim dili Türkçe olan Cerrahhane'nin programında Osmanlıca, kompozisyon, genel anatomi, cerrahlık, hastalıkların nedenleri, tıp bilgileri ve kimya gibi dersler yer almış, yatılı olan okulda dersler, teneffüsler, davranışlar, öğrencilerin giysileri gibi bir husus özenle düzenlenmiştir. Bu öğrencilere her gün kurşun çıkarma, damar bağlama, kemik kesme, kırık-çıkık tedavisi gibi savaş cerrahisi ağırlıklı eğitim ve uygulamalar yaptırılması ve yetişenlerin ordu cerrahlarının yanına gönderilmesi planlanmıştır (Sarı, 2004: 3). Eğitim süresi üç yıl ve esas adı "Cerrahhâne-i Ma'mûre" olan bu tıp kurumu 1836 yılında Askerî Tıbbiye bünyesine dâhil edilmiştir (Yolalıcı, 1999: 283).

Tıbbiye ve Cerrahane'nin aynı amaca yönelik öğretim yapan eğitim kurumları olduğu düşünülerek iki okul 1836'da Topkapı Sarayı'ndaki Otlukçu Kışlası'nda birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye adını almış, fakat bu denli önem verilmesine rağmen Tıbbiye II. Mahmut'un istediği gibi o dönem Avrupa düzeyinde eğitim-öğretim yapan bir mektep haline gelememiştir. Bu nedenle ilk olarak okul Topkapı'dan Galatasaray'a taşınmış ve hocalar, II. Mahmut'a Avrupa'dan ünlü bir hoca getirilmesini teklif etmişlerdir. Sultan bu öneriyi kabul etmiş ve sonuçta Avusturya Başbakanı Metternich aracılığıyla Viyana Tıp Fakültesi hocalarından ünlü Karl Ambros Bernard davet edilmiş, Bernard serbestçe çalışması koşulu ile daveti kabul ederek İstanbul'a gelmiş ve Tıbbiye'de baş hoca olarak göreve başlamıştır (Bilim, 1999: 241).

Bernard, Tıbbiye'nin gelişmesi ve Avrupa'daki tıp okullarının düzeylerine erişmesi için çok gayret sarfetmiştir. İlk olarak Tıbbiye'deki tüm öğrencileri bir imtihana tabi tutarak Fransızca bilmeyenleri alt sınıfa almış ve Fransızca öğretimine başlatmış, Fransızca bilenler ile diğer derslerde başarılı olanları ise üst sınıflarda eğitime devam ettirmiştir. Bernard başarı gösteremeyen öğrencilerin okuldan ilişkisini kesmek yerine üçer sınıflı cerrahlık ve eczacılık bölümlerini açmış, cerrahlık

bölümünde; anatomi, cerrahlik, zooloji, botanik ve hastalıklar hakkında genel bilgiler, eczacılık bölümünde ise fizik, kimya, botanik, tıp bilgileri ve ilaç yapımı gibi dersleri müfredata dâhil etmiştir.

Tıbbiyedeki bu gelişmelerden çok memnun olan II. Mahmut okulu ziyaret ederek okula “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane” adını vermiştir. Öğrencilere çocuklar diye başlayan, o dönemde Türkçe yazılmış tıp kitaplar olmamasından ve bu dersleri okutacak hoca yokluğundan dolayı Fransızca olarak yaptıkları öğrenim yerine ileride Türkçe öğrenim yapacaklarını belirten bir konuşma yapmış ve “istemek sizden, vermek benden” diyerek okula ve eğitime verdiği önemi ve memnuniyetini belirtmiş, okula hiç bir din ve mezhep ayrımı yapılmadan öğrenci alınmasını ve tüm öğrencilere burs imkânı sağlamıştır. Zaman içerisinde Tıbbiye gittikçe gelişmiş ve mektep dördü idadi ve beşi yüksek kısım olmak üzere dokuz sınıflı hale getirilmiştir. İdadi kısmında; Türkçe, Osmanlıca, Fransızca, resim, coğrafya, geometri, genel tarih, cebir, yüksek kısımda ise fizik, kimya, anatomi, botanik, eczacılık, zooloji, organlar, cerrahlik, sağlık koruma, tıp bilgileri, genel hastalıklar ve Fransızca gibi çağdaş düzeyde akli ilimleri içeren dersler okutulmaya başlanmıştır (Bilim, 1999: 241-242).

Tıbbiye, Türk tıp ve eğitim tarihi açısından çok önemli bir sağlık eğitim kurumudur. Çağdaş anlamda açılan ilk tıp yüksek okulu olması yanında, sürekli kendisini geliştirmesi ve günümüze kadar gelen askeri tıp eğitiminin temelini oluşturarak kalıcı olması yönüyle de ayrı bir önemi vardır. Bu okuldan yetişen hekimler Türk toplumuna hem sağlık açısından, hem de kültür, sanat ve sosyal yaşantı açısından örnek olmuşlardır (Yolalıcı, 1999: 283).

2.2.2.4. Mekteb-i Harbiye’nin Açılması

Savaş meydanlarında alınan mağlubiyetler, Osmanlı devlet adamlarını orduda yeni düzenlemelere itmiş, bu kapsamda; daha önce açılan askeri mühendislik okulları ile ordunun ihtiyacı olan deniz, istihkâm ve topçu subayları yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak hem bu okulların ve yetiştirilen subay mevcutlarının yetersizliği, hem de piyade ve süvari sınıflarına mensup subay ihtiyacının karşılanması zarureti Harbiye’nin açılmasını gerektirmiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip kurulmasına karar verilen Asakir-i Mansure için çok sayıda subaya ihtiyaç olmuş, bu subayların hepsini

Avrupa'dan getirtmeye imkân olmadığından, o dönemde Avrupa'da ki gibi subay yetiştiren okullar gibi bir okulun İstanbul'da açılması zaruriyeti doğmuştur (Ergin, 1977: 354; Karal, 1947: 163; Akyüz, 1999: 127).

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adı altında yeni kurulan Osmanlı ordusunun çağın gereklerine göre yetiştirilmesi isteği de Mekteb-i Harbiye'nin kurulmasında önemli bir etken olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'da bu tip okulun kuruluşu ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa modern bir ordu teşkil etmiş, hatta II. Mahmut validen bir kaç subay istemesine rağmen, bu istek Mehmed Ali Paşa tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Osmanlı yönetimine isyan eden Mısır valisi, teknolojik ve çağdaş gelişmelere uygun ordusu ile Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır (Yolalıcı, 1999: 284).

O dönemde Osmanlı Devleti'nin bekasını menfaatleri açısından uygun bulan Fransa, İngiltere ve Rusya gibi dönemin güçlü devletlerinin, Osmanlıda modern, askeri ve sivil kurumların açılması yönündeki telkinleri modern eğitim veren İstanbul'daki yabancı okulların yeni ve değişik aletlerle ders yapmaları ve devlet adamlarından bazılarının bunları görerek örnek alma istekleri de Harbiye ve benzeri kurumların açılmasında önemli bir etken olmuştur (Yolalıcı, 1999: 284).

Harbiye'nin kuruluşu konusunda en önemli teşebbüs 1831'de gerçekleşmiş, Hassa ordusu müşiri Ahmed Fevzi Paşa, Selimiye'deki Mansure askerleri arasından birkaç yüz kişiyi seçerek bunları bölükler halinde teşkilatlandırmıştır. Yaşları 19 ila 21 arasında değişen bu erlere "sıbyan bölükleri" adı verilmiş ve bunlara diğer erlerden farklı olarak okuma-yazma da öğretilmiştir. Başarılı olanlar onbaşı, çavuş ve mülazım rütbelerini alarak kıtalara katılmış, Sıbyan bölükleri Harbiye' nin temelini oluşturduğu gibi bölük erleri de ilk Harbiyeliler olarak kabul edilmiştir (Özcan, 1999: 115).

Sıbyan bölüklerinin kuruluşu esnasında Avrupa'daki gibi askeri okulların açılması da düşünülmüş, Hüsrev Paşa, II. Mahmut'a yazdığı bir tezkirede Fransa'daki Ecole Militaire tarzında bir askeri mektebin açılmasının ve Avrupa'dan askeri öğretmen getirilmesinin lüzumunu dile getirmiştir. Ayrıca, o dönem İtalyan kaynaklarınca "Askeri Politeknik Okulu" şeklinde adlandırılan Mekteb-i Harbiye'nin açılması sürecinde İtalyan askeri uzmanlarının büyük katkısı olmuştur (Turan, 1990: 117-122).

II. Mahmut Londra Büyükelçiliği yapmış, Batı'yı iyi tanıyan Namık Paşa'ya modern bir askeri okul kurma fikrini ona söylemiş, Namık Paşa bu istek üzerine çalışmalara başlamış ve Beşiktaş'taki Maçka kışlasını onartıp, kışlaya hamam, mutfak, yemekhane, kitaplık vs. gibi binalar ekletmiştir. Daha önce oluşturulmuş olan “Metep Bölükleri” buraya getirilmiş, Avrupa'dan gereken araç-gereç satın alınmıştır. Fransız Saintcyr Askeri Akademisi örnek alınarak ve sekiz sınıflı olarak planlanan okula Mazhar Bey'in 1834'de müdür olarak atandığında okulun öğrenci mevcudu bir yaklaşık tabur, öğretim kadrosu ise büyük çoğunluğu mühendislerden olmak üzere Türk, bir kısmı Moltke başta olmak üzere Prusyalı, Fransız, İspanyol gibi yabancı hocalardır. Padişah II. Mahmut çok önem verdiği bu okulun 1 Temmuz 1835'de büyük bir törenle açılışını yapmıştır (Bilim, 1999: 243).

Harbiye'nin açılması düşünüldüğü yıllardan açıldığı tarihe kadar resmi kayıtlarda adı ‘Mekteb-i Ulûm-i Harbiye’ veya “Mekteb-i Fünun-ı Harbiye” şeklinde geçmiş, fakat Takvim-i Vekayi'de Mekteb-i Harbiye ismi ile belirtilmiştir. Sultan II. Mahmut da açılış esnasında okula “Mekteb-i Harbiye” adını vermiştir. Harbiye'nin açılışı sırasında, düzenlenen nizamnamesi; dersler ve tûdler gibi okulun düzeni ile ilgili altı bölümden oluşturulmuş ve okuldaki tüm hizmetlerin öğrenciler tarafından yapılması sağlanmıştır. Okulun programı ise geometri, cebir, analitik geometri, konik şekiller, mekanik, ahlak, cisimlerin bileşenleri, astronomi ve Fransızca gibi genel kültür derslerinin yanı sıra uygulamalı olarak istihkâm, dubalı köprü yapımı, harita çizimi, top/tüfek talimleri, piyade ve süvari talimleri ile yüzme gibi askeri derslerden oluşturulmuştur (Bilim, 1999: 244).

Okulun önemi başlangıçta halk tarafından idrak edilememiş, zenginler çocuklarını “Mekteb-i Harbiye”ye vermekten çekinmiş ve Hükümet sokakta dolaşan kimsesiz ve garip çocukları Harbiye'ye alarak subay yetiştirmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta öğrenci sıkıntısı ile birlikte öğretmen sıkıntısı da çekilmiştir. Harbiye'nin II. Mahmut döneminde en değerli öğretmeni Divan-ı Hümayun tercümanlığı da yapmış ve iyi Fransızca bilen Elhac Hafız İshak Efendi olmuştur. İshak Efendi, Harp okuluna gerekli olan kitapları batı dillerinden Türkçeye çevirmiş ve batı dünyasının kaynaklarından faydalananarak kitaplar yazmıştır (Karal, 1947: 164).

O dönem “Mekteb-i Harbiye”nin en büyük amiri olan mektep nazırından sonra ders nazırı gelmiştir. Harbiye’nin ilk nazırı olan Mustafa Mazhar Bey zamanında okul modern bir eğitim kurumu olma özelliğinden uzak kalmış, öğrenciler hiçbir eğitim almadan geldikleri için Harbiye’de ilk, orta ve lise birinci sınıf seviyesinde eğitim verilmiştir. Dokuz yıl süreli olan eğitimin ilk sekiz yılına “birinci mektep”, dokuzuncu yılına da “ikinci mektep” denilmiş, birinci mektebi başarıyla bitirenler ikinci mektebe geçmeye hak kazanmışlardır. Burada hendese, fizik, astronomi gibi fen dersleriyle askerliğe dair uygulamalı bilgiler verilmiştir (Özcan, 1991: 116).

1837’de harbiye öğrencilerine “nefer” denilmesi terk edilerek, “talebe” denilmeye başlanmış ve en yüksek başarıyı gösteren talebeler, her yıl üçer-beşer Avrupa’daki askeri akademilere gönderilmeye başlanmıştır (Sakaoğlu, 2003: 57). Gerek Harbiye’de ders veren öğretmenler, gerekse de öğrenci ve subaylar, zamanla Avrupa’ya öğrenim, staj, kurs gibi amaçlara gönderilmiş, bu suretle Harbiye’nin öğretim kadrosu daha seçkin, modern, çağdaş ve bilgili bir seviyeye çıkarılmıştır (Yolalıcı, 1999: 284).

Harbiye 1837’de okul nazırlığına atanan Selim Satı Paşa zamanında gelişim göstermiş, okulun eğitim kadrosu genişletilerek; 1., 2., 3., 4. mektep adıyla dört bölüme ayrılmış ve her bölümün başına bir hoca atanmıştır. Bu dönemde öğrencileri teşvik için başarılı öğrencilere onbaşı, çavuş ve baş çavuş nişanları şeklinde gümüşten yapılmış nişan verilmesi usulü benimsenmiş, okulda öğrencilerin hizmet etmesi usulü kaldırılarak hizmet işleri okul bünyesinde görevlendirilen bir bölük askere verilmiştir. Harbiye’de her öğretim yılında sınavlar okul hocaları ile Seraskerlik makamından gönderilen subaylar huzurunda yapılmış ve 1838’de başarılı on öğrenci öğrenim için Viyana’ya gönderilmiştir. 1835’de yapılan sınavlarda seksen öğrenci başarılı olunca okulun düzeyini yükseltmek için Tıbbiye hocalarından Arkinos’un vermesi planlanan Fransızca dersi konulmuştur. Selim Satı Paşa’dan sonra okul nazırı olan Emin Paşa zamanında da Harbiye’nin gelişimi devam etmiştir. Londra’da öğrenim yapmış olan Emin Paşa Harbiye’ye Batı bilgi ve teknolojisini yerleştirmek amacıyla yüksek matematik, cebir, logaritma, trigonometri, haritacılık vb. dersler koyarak okulun eğitim programını genişletmiş, en çalışkan öğrencilerden seçkin bir sınıf oluşturarak başarılı öğrencileri “Mülazımlık” rütbesi ile ödüllendirilmiştir (Bilim, 1999: 245).

Harbiye'ye öğrenci yetiştirmek amacı ile 1843 yılında bir idadi kısmı, 1848 yılında da bünyesinde bir baytar sınıfı açılmıştır. Ayrıca 1905 yılında beş ordu merkezinde (Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat) de birer Harp Okulu tesis edilmiştir. Harbiye'nin öğrenim süresi önceleri dört yıl iken, sonra üç yıla düşürülmüş, mekân olarak da birçok kez değişikliğe uğramıştır. Selimiye Kışlasında başlayan eğitim, bir süre Maçka Kışlasında devam etmiş, 1863'ten 1914'e kadar ise faaliyetlerini özel olarak Pangaltı'da yapılan Harbiye binasında sürdürmüştür. 1913 sonrasında ise yine değişik yerlerde öğretim devam etmiş, Cumhuriyet döneminde ise Kara Harp Okulu adı ile şu anda Ankara'da bulunan kışlasına taşınmıştır (Yolalcı, 1999: 285).

Harbiye, tarihimizde önemli sonuçlara imzasını atan bir kurum olmuş, bu çağdaş askeri yüksek okuldan yetişen bilgili, eğitilmiş, milli şura sahip subaylar, devleti yepyeni bir görünüm ve ruha taşımışlardır. Bu subaylar içinde değişik dallarda yetişenler de olmuş; ilk resim sanatçılarımız Harbiye'den çıkmıştır. Pek çok subay gerek Osmanlı devrinde, gerekse de Cumhuriyet devrinde yazıları, makaleleri, romanları ve fikir kitapları ile Türk eğitim ve kültür hayatını zenginleştirmiştir. Harbiye ve Harbiyeliler, Türk siyasi hayatında da önemli roller oynamışlar, II. Meşrutiyetin ilanını sağlamışlar, İttihat ve Terakki Partisini ele geçirip partiyi iktidara taşımışlardır. Hatta Balkan Harbinden I. Dünya Harbi'nin sonuna kadar ülkede Harbiyeliler söz sahibi olmuştur. Mekteb-i Harbiye, Türk milletine on binlerce değerli komutan, subay ve hatta memleket ve dünya çapında devlet adamı yetiştirmiş, yetiştirdiği subaylar memleketin birçok bölgesinde ve okulunda müsbet bilim derslerine girerek öğretmenlik yapmıştır (Akyüz, 2010: 146-147).

2.2.2.5. Muzıka-i Hümayun'un Açılması

Ordunun musiki takımı mehter ve buna eleman sağlayan Mehterhane 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte ortadan kaldırılmıştır. Yeniçeri Ocağının yerine kurulan Measure ordusuna bir bando takımı gerekmesi nedeniyle II. Mahmut yeni kurulan ordu için bir bando takımı kurulmasını 25 Aralık 1831 tarihli bir irade ile istemiştir. Kurulacak bandonun modern bir orduya yakışacak modern bir birlik olması ve Doğu musikisi kadar Batı musikisine de yer vermesi öngörülmüştür (Bilim, 1999: 242).

Eski Mehterhane, asker bir milletin kahramanlık duygularını ve ordu ihtiyacını nasıl karşılıyorduysa, Batılı askeri teşkilatın da bu ihtiyacını karşılamak üzere “Mızıka-i Hümayun Mektebi” kurulmuştur (Ergin, 1977: 369, Akyüz, 1999:128).

Bu kapsamda o dönem Fransız bestecisi M. Mangel ile ünlü İtalyan bestecisi Guiseppe Donizetti Türkiye’ye davet edilmiş ve Avrupa’dan musiki enstrümanlar getirtilmiştir. İstanbul’da Beşiktaş, Dolmabahçe’deki köşklere biri tahsis edilerek 1831’de “Muzıka-i Hümayun” adıyla yaklaşık mevcudu 50 kişi (tüm mensupları Enderunludur) olan bir musiki okulu açılmıştır (Bilim, 1999: 242).

Mızıka-ı Hümayun’da Arapça ve Farsçanın yanı sıra uygulamalı musiki dersleri, notalar, besteler okutulmuş, o dönem okulda Mengel ve Donizetti hocalık yapmıştır. Donizetti Sultan II. Mahmut’un davetini kabul ederek İstanbul’a gelmiş, Mehterhane’nin yerine bir bando orkestrası ve musiki okulu olan “Muzıka-i Hümayun”u kurarak bu okulun başına getirilmiştir. Kendisine paşalık rütbesi verilmiş ve “Donizetti” Paşa olmuştur. Donizetti musiki okulunun hocalığı yanında ilk marş olan “Mahmutiye” ve daha sonra da Sultan Abdülmecid (1839-1861) adına “Mecidiye Marşlarını” bestelemiştir (Bilim, 1999: 242).

2.2.2.6. Avrupa’ya Öğrenci Gönderilmesi

Rusya ile Edirne Antlaşması’nın imzalanmasından sonra yabancılarla görüşmek, Avrupa usul ve kurallarını öğrenmek ve zamanın zaruri ihtiyaçlarını daha bu dönemde bellemek ve aynı zamanda bilgi sahibi insanlar yetiştirmek maksadıyla ilim, bilgi ve yeni teknikler ve gereken bilgileri öğrenmeleri için Müslüman ailelerin çocuklarının Avrupa memleketlerine gönderilmesine padişah iradesi sadır olmuştur (Ünlü, 1994: 51).

II. Mahmut devrine gelinceye kadar Avrupa’ya öğrenci gönderilmemiş, III. Selim büyük Avrupa başkentlerinde kurduğu devamlı elçiliklere gönderdiği elçilik memurlarına boş durmayarak, bilim ve yabancı dil öğrenmelerini emretmiş, fakat planlı bir şekilde öğrenci göndermemiştir (Karal, 1947: 166).

II. Mahmut tahta çıktığı sıralarda Müslüman halkın Hristiyan halk hakkındaki duygu ve düşüncelerini göz önünde bulundurarak, Müslüman öğrenciler yerine

Hristiyan reayadan öğrenci göndermeyi düşünmüş, fakat Harp Okulu ve Tıp Okulu kurulduktan sonra öğretmen ve memur yetiştirmek için bu okullarla Enderun ağalarından yüz elli kişilik bir kafilé Avrupa'nın türlü memleketlerine gönderilmiştir (Karal, 1947: 166). Daha sonra Harbiye ve hendeshane öğrencilerinden de Avrupa'ya gönderilenler olmuş, hatta Avusturya'dan numune olarak elbise istenmiş, Avusturya imparatoru 16 sandık elbise göndermiş fakat o zaman saklanmış ortaya çıkarılamamıştır (Ünlü, 1994: 51).

Sonuç olarak; XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ıslahat hareketleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti tebaasından Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesi konusunda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Paris'e yolladığı öğrenciler, Fransa'ya ilk gönderilenleri teşkil etmiş, Osmanlı Hükümeti ise 1830 yılında Paris'e burslu olarak öğrenci göndermeye başlamıştır. Fransa'da tahsil görenlerden bazıları memlekete dönüşlerinde önemli vazifelere getirilmiş ve bazı sahalarda da öncü olmuşlardır. Fransa'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencilerinin tamamına yakını askeri tahsil yapmışlardır (Bilim, 1999: 248).

2.2.2.7. Takvim-i Vekayi'nin Yayınlanmaya Başlaması

II. Mahmut devrinde eğitim ve kültür hayatını yakından ilgilendiren yayım faaliyetlerine de önem verilmiş, o döneme kadar devleti ilgilendiren olaylardan halkı haberdar etmek için resmi bir gazete çıkarılmamıştır. Avrupa memleketlerinde ise uzun zamandan beri yayımlanan gazeteler Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez Fransızca olarak yayımlanmış ve ilk etapta Fransız okurları hedeflemişlerdir (Zakıa, 1999: 254). Türk elçiler türlü vesilelerle Bab-ı Aliye ve Sultana bu gazeteler hakkında raporlar göndermiştir. II. Mahmut “şer'i şerife ve nizama asla dokunur yanı olmadığından manada mülküne pek çok menafii olacaktır” ifadesiyle Takvim-i Vekayi” adını taşıyan resmi bir gazetenin Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmasına izin vermiştir. (Karal, 1947: 166). Sultan II. Mahmut; tüm Osmanlı vatandaşlarının yurttan ve dünyada olanları, yabancıların da Osmanlı yönetiminin resmi görüşünü öğrenmesi, yanlış haberlerin yayılmasını engelleyerek asayişin sağlanması, fen, sanat, sanayi ve ticarete dair bilgileri yaygınlaştırıp halk yararına sunulması ve devlet icraatlarının herkesçe bilinip buna uygun olması sayesinde devlette birliğin sağlanması amacıyla söz konusu gazetenin yayım faaliyetlerine başlamasına müsaade etmiştir (Ünal, 1981: 111).

01 Kasım 1831 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi “Takvim-i Vekayi” yayın hayatına başlamıştır. Takvim-i Vekayi böylece neşriyat hayatına giren yabancı dilli bir takım gazeteler yanında yerini almış ve Üsküdar Matbaasının Takvim-i Vekayi'nin basılacağı matbaa ile birleştirilerek geliştirilmesiyle gazete dışında çeşitli eserlerin basılması da yeniden önem kazanmıştır. Bu gelişmeler dilimizin gelişip değişmesinde de çok önemli rol oynamıştır. Takvim-i Vekayi; İngiliz William Churchill'in Ceride-i Havadis isimli ilk Türk gazetesini kurana kadar, yani 1840 yılına kadar tek Türk gazetesi konumunda olmuştur (Zakıa, 1991: 254).

Gazete Bayazıt'ta Takvim-i Vekayi Hane-i Amire adı ile kurulan matbaada haftada bir, 5.000 adet basılarak piyasaya sürülmüş, yurdun her tarafına dağıtılmıştır. Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetiminde neşredilen bu gazete, devlet iç işlerine dair bilgi ve haberler ile yabancı ülkelere dair haberleri ağırlıkla vermiş, Türkçe nüshasından başka bir Fransızca nüshası, zaman zaman da Ermenice, Rumca ve Arapça nüshaları yayımlanmıştır. Ayrıca ticari, sınaî ve benzeri konularda da bilgi veren gazete, üst kademedeki memurlara dağıtıldığı gibi, abone sistemini de uygulamaya başlamıştır. Bu gazete Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar yayımlanmış ve son sayısı 4.608'e ulaşmıştır (Çabuk, 1991: 43).

2.2.2.8. Tercüme Odası'nın Kurulması

Sultan II. Mahmut'un eğitim ve kültür alanında yaptığı ıslahatlardan biri de tercüme faaliyetlerine önem vererek 1833 yılında Bâb-ı Ali'de bir “Tercüme Odası” açması olmuştur. Gaye devletin dış ülkelerle olan resmi yazışmalarını yürütmek yanında yabancı dil, özellikle de Fransızca bilen memurlar yetiştirmek olmuştur. Modern devlet anlayışına en yatkın, batı hakkında fikir sahibi olan bürokratlar bu odadan yetişmiştir (Ünal, 1981: 112).

Gerek tercüme ve telif eserlerle olsun veya gerekse bizzat öğretimle olsun, reform hareketinde önemli roller oynayarak, hekim ve tarihçi olarak tercüme yapan Şanizade Ataullah Efendi bu döneme damgasını vurmuştur. Onun kitabı Osmanlı'da Avrupa tarzı tıp uygulamalarına kapıyı açtığı için geleneksel tıp dönemini açan kitap olarak kabul edilmiştir. Buna benzer bir başka kişi de “Tercüme Odası”nda bir tercüman ve Matematik Mektebinde de hoca olarak çalışan İshak Efendi'dir. İshak Efendi değişik

bilim dallarında birçok kitap yazıp birçoğunu da Türkçeye tercüme etmiş, yine II. Mahmut döneminde Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk başhekimi olan Mustafa Behçet Efendi birçok ilmi eseri Türkçeye çevirmiştir (Zakia, 1991: 253).

Tercüme Odası'nda öğrenilen Fransızca ile Fransız edebiyat ve düşüncesiyle ilk tanışma başlamış ve Divan Edebiyatından Tanzimat Edebiyatına geçiş de Tercüme Odası vasıtasıyla olmuştur (Ünal, 1981: 112). Tercüme odası, sadece diplomatik düzeyde değil, hemen hemen her kademedede etkili roller üstlenen memurların yetişmesine yardımcı olmuştur (Zakia, 1991: 255).

2.2.3. II. Mahmut Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İslahatların Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkileri

II. Mahmut döneminden Tanzimat'a eğitim alanında “maarif”, “fen”, “nafia” gibi terimler miras olarak kalmış, Bu terimlerin anlamlarını ve işlevlerini Osmanlı ulehasının önemli terimi ilim ile mukayese edilmiştir. İlim daha sonra kazandığı bilim anlamında olmayıp bu dönemde nakil ve akıl yoluyla, yani Kitap (Kur-an'ı Kerim) ve Sünnet'ten gelen kıyas ve icma ile yorumlanarak geliştirilen şariat bilgisi anlamında kullanılmıştır. Bu bilgiye sahip olana “âlim” denmiş, âlimlere de çoğul olarak “Ulema” denmiştir. Medreseler ise ilmin öğretildiği okullar olmuştur. Bu dönemde yeni bilgi ve teknikler için “ilim” terimi yerine “fen” terimi kullanılmaya başlanmış, fen ile ilgili işler için de yararlı işler anlamına gelen “nafia” terimi tercih edilmiştir. Yine bu dönemden Tanzimata miras kalan son terim ise geleneksel medrese ilminin yerine kullanılan, yeni ve bilinmeyen bilgilerle tanışma, hatta aydınlanma anlamına gelen “maarif” olmuştur. Bu terim daha sonraki dönemlerde net olarak eğitim anlamında kullanılmıştır. İşte bu kapsamda “fen”, “nafia” ve “maarif” işlerinin hepsini kapsayacak şekilde II. Mahmut “Meclis-i Umur-i Nafia” (Yararlı İşler Meclisi)'ni kurmuştur (Berkes, 2002: 179).

Medrese ve ulemanın 1824 tarihli fermanı (Talim-i Sıbyan Fermanı) ile II. Mahmut'un ölümü ve Tanzimatın ilanından kısa bir süre önce II. Mahmut tarafından kurulan Yararlı İşler Meclisi'nin 1838 tarihli raporu arasındaki bilgi ve düşünce farkı bu dönemin eğitim ve kültür ıslahatlarına ait sonuçları ve yansımalarını açıkça ortaya koymuştur. 1824 tarihli fermanla belirtilen ilköğretim zorunluluğu görüşü ulemanın cehalet hakkındaki görüşünü açıklamış ve çocukları dünya işlerinin gereklilikleri yerine

ahret hayatına hazırlamayı hedefleyen bu görüş Tanzimat, hatta Meşrutiyet dönemlerine kadar Türk eğitim sisteminden tam anlamıyla sökülüp atılamamıştır. 1838 tarihli söz konusu rapor ise bu görüşün tam tersi olarak; modern bilimlerin öne çıkarılması gerekliliği ve bu gerekliliğin fen ile birleşerek insanoğlunun dünya işlerini rahatlatacağı şeklinde örnekli açıklamalarla halkı bilinçlendirmeyi amaçlamış, yine bu dönemde açılan askeri yüksek eğitim okulları ile ilkokullar arasında ki kopukluğa ve bu kopukluğun sonuçlarına değinerek orta eğitim kurumlarına olan gereksinimin altı çizilmiştir (Berkes, 2002: 180-181).

II. Mahmut dönemi sonunda toplam 1.000 öğrencisi bulunan birkaç tane yüksek teknik okul eğitim-öğretim faaliyetlerini birtakım sıkıntılarla beraber sürdürmüştür. Bu eğitim kurumları binalarının küçük ve yetersiz olması nedeniyle sürekli yer değiştirmek zorunda kalmış, ders araç ve gereçleri ile kitap bakımından sıkıntılar çekmiş, yeteneksiz ve ehil olmayan öğretmenler bir yana yetenekli olanlarda politik oyunlar sebebiyle mesleklerinde ilerleyememiştir. Ülkede bulunan az sayıdaki yabancı danışman da ekseriyetle askeri alanda görevlendirilmeleri sebebiyle diğer eğitim kurumlarına katkıda bulunamamışlardır. Öğrencilerin ise çok az sayıdaki kısmı yüksek öğrenime hazırlıklı olduklarından o dönem itibariyle hazırlanmış olan müfredatlara ayak uyduramamış, matematik, tarih ve coğrafya gibi temel dersleri görmek zorunda kalmışlardır. II. Mahmut döneminde aksamalı da olsa Osmanlı laik ve modern anlamda ilk eğitim faaliyetlerine başlamış, bu olumlu gelişmelerin yaygınlaşması ve eğitim seviyesinde çitanın yükselmesi Tanzimat döneminde ve Tanzimat reformcuları sayesinde gerçekleşmiştir (J.Stanford ve E.Kural Shaw, 2010: C.II, 79).

Tanzimat'tan önce eğitim ve kamusal düzende bir ikilik baş göstermiş, bu kapsamda; merkeziyetçi ve modern bir devletin kendi ideolojisini benimsetmek ve ihtiyacı olan bürokrat kadrolarını yetiştirmek için, en azından yurttaşların din ve inanç farklılıklarına değer veren tarafsız bir eğitim sistemi kurulması zorunluluğunu gören II. Mahmut, klasik dönem Osmanlı tebaasında her sınıf halk ve dini grup için tamamıyla dini eğitimin hâkim olduğu imparatorlukta, XIX. yüzyılın başlarından itibaren orduda ve mülki idarede gerçekleştirilen yenileşme çabaları sonucunda laik niteliğe yakın eğitim veren okullar kurmuş ve bu eğitim kurumları dini eğitim kurumlarının yanı başında ve onların aleyhine olacak şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde gayrimüslimler de laik eğitime geçme ihtiyacı benimsemiş, düalizm hemen her alanda

(adalet, bürokrasi) kendisini bulmuş ve eğitimin de iki farklı okulda yapıldığı ve iki farklı dünya görüşünün birbirleriyle çatıştığı bir toplum yaratmıştır. Bu çekişmenin sancısını son nesil Osmanlı aydınları çekmişler, Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde söz konusu sancının dindirilmesine yönelik yapılan çalışmalardan başarı alamamışlardır. Bu nedenle yeni Cumhuriyet 1925 tarihinde çıkardığı tevhid-i tedrisat kanunu ile yaklaşık yüzyıldır Osmanlı eğitim sisteminde yer edinmiş olan düalizmi ortadan kaldırmış ve laik eğitim kurumlarının temeli atılmış ve ikilik ortadan kaldırılmıştır (Ortaylı, 2010: 145).

Bir kısım tarihçiler II. Mahmut düzenini Rus Çarı Büyük Petro'nun düzeni ile karşılaştırmış ve onu, başarı kazanamamış, sistemsiz, usul bilmeyen ve iradesiz bir hükümdar olarak tanımlamışlardır. Büyük Petro, Rusya'nın başına geçtiğinde iptidai kurumlarla yönetilen ve Hristiyan bir milleti karşısında bulmuştur. Bu durum, Petro'yu çok şey ifade etmeyen Rus kurumlarından bertaraf ederek Hristiyan Batı dünyasının ileri kurumlarını Rusya'ya getirmesinde hiçbir zorluk çıkarmamıştır. Oysaki II. Mahmut gelmiş geçmiş en büyük İslam İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak Hristiyan bir âleme karşı yapılan sürekli bir savaşta uzun bir müddet kudret ve kuvvetlerini muhafaza etmiş bir devletin başına geçmiştir. İmparatorluğun gerilemeye başladığı dönemlerde dahi Müslüman tebaanın çoğu düzeni bozulan kurumların yeniden bir düzen içerisine girebileceğine inanmıştır. Bu nedenlerle İslami müesseselerin yerlerine Batılı Hristiyan kurumlarını ve usullerini tatbik etmek kolay olmamıştır. Batılılaşmak yolunda II. Mahmut'tan önce yol almaya çalışmış sultanların ve sadrazamların taht ve mevkilerini hatta canlarını kaybetmelerinin en temel nedeni de bu olmuştur (Karal, 2010: C.I, 164).

Batı'ya dönük kesin reform döneminin ilk hükümdarı kabul edilen II. Mahmut'un (başında sarığı olmadığı halde ve batılı tarzdaki askeri üniforma içerisinde Sultan II. Mahmut'u tasvir eden resim EK-IV'te görülmektedir) 31 yıllık saltanatı iki dönem olarak ele aldığı; 1808'de tahta çıkışı ile 1826 yılında yeniçeri ordusunun ilga edilmesine kadar geçen 18 yıllık birinci dönemde muhafazakâr Osmanlı devlet adamları ve kurumları ile bir denge politikası izlemiştir. Türk tarihinde radikal bir biçimde batıya dönüşün başlangıcı kabul edilen Vaka-i Hayriye ile hemen hemen Tanzimat-ı Hayriye arasında geçen 13 yıllık ikinci dönemde (1826-1839) ise Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda birçok yenilik hayata

geçirilmiş, imparatorluğun bünyesi değişmiş ve bir manada Tanzimat hareketini hazırlamıştır (Öztuna, 2006: 9-10).

Bu dönemde yapılan bütün ıslahat çalışmaları imparatorluğun mutaassıp halkı arasında büyük tepkilere yol açmış, başta İstanbul olmak üzere eyaletlerde isyanlar ve ayaklanmalara neden olmuştur. “Gâvur Padişah” olarak adlandırılan Sultan II. Mahmut, bu tepkilere şiddetle karşı koymuş, af ve müsamaha göstermeyerek devletin gerilemesine ve dağılmasına neden olan gerici kesmi nerede olursa olsun cezalandırmıştır. Takvim-i Vekayi’nin yayınlanmasında görevlendirdiği dönemin önde gelen bilgini Esad Efendiyi halkın anlayamayacağı bir dil ve üslup kullanmasından ötürü azarlayan II. Mahmut hayata geçirdiği tüm yeniliklerin tüm memlekete yayılmasını amaçlamış fakat saltanatı süresince askeri ve siyasi olarak tek bir senenin bile durgun geçmemesi yapılan yeniliklerin geniş tabanlı olmasını engellemiştir (Öztuna, 2006: 96-98).

Sultan II. Mahmut 31 yıl süren saltanatı süresince Sırbistan, Eflak, Boğdan ve Mora yarımadasında baş gösteren ayaklanmalar, Vehhabiler’in isyanı, Rumelide Edirne’ye ve Anadolu’da Erzurum’a kadar ilerleten Rus orduları, Rumeli, Vidin, Bağdat, Trabzon, Akka, Şam, Halep, Lazkiye, Yanya, Mısır valilerinin ayaklanmaları, Alemdar ve Vak’a-i Hayriye gibi devleti derinden sarsıcı onca olay ve gelişmelere rağmen direncini ve yeniliğe olan inancını yitirmeden ısrarla üzerinde durduğu her alandaki yenilikleri yürürlüğe koymuştur. İzlediği siyasetin ve öncülük ettiği yeniliklerin etkileri günümüze dek sürmüş ve kendisinden sonraki kuşakların ufkunu açmasına vesile olmuştur (Sakaoğlu, 2007: 434).

2.3. II. Mahmut’un Ölümünden, Atatürk Dönemine Kadar Geçen Süreçte (1839–1923) Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış

Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri olarak sırasıyla siyasi üç ana dönemde ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin bedeli olan Türk Kurtuluş Harbi süresince eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmeleri incelediğimizde sözünü ettiğimiz yaklaşık bir asırlık süreçte Osmanlı Devleti eğitim ve kültür alanında büyük yenilik adımları atmış ve çağdaşlarını yakalamaya çalışmıştır. Ancak kökleşmiş dini ve örfi kalıplarından çıkamayan, dirlik ve düzenini hemen her alanda kaybetmiş ilmiye ve

ulema sınıfının bu yenilik çabalarına karşı ters yönlü baskısı ve direnişi istenilen sonuçların alınmasını ve devletin diriltilmesini sağlayamamıştır. Bu süreçte Osmanlı yönetici ve devlet adamlarının özellikle Batlı güçler ve Rusya ile askeri manada sürekli bir uğraş içerisinde olması her alanda yapılmaya gayret edilen yenilik çalışmalarının hızını kesen ikinci büyük neden olmuştur.

Manevi yaşam (eğitim ve kültür) alanında, XIX. yüzyılda Osmanlının eski geleneklere uygun olan duygusu, batı uygarlığının etkilerine karşı politika ve ordu sistemine nazaran çok daha uzun soluklu bir direnç göstermiştir. Bu kapsamda; yeni dönemin ilk imtiyazı Tanzimat öncesine rastlayan ve Osmanlı yenileşme hareketlerinin ana temellerinin atıldığı II. Mahmut döneminde, 1831 yılında yayınlanmaya başlayan, Osmanlının ilk gazetesi unvanlı “Takvim-i Vakayi”ye verilmiştir. Bu ciddi gelişmeyi 1860 yılında “Tercüman-ı Ahval” ve 1862 yılında “Tasvir-i Efkâr” gibi edebi eğilimli gazeteler izlemiştir. 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile bir düzenleme ve yenilik dönemi başlamış, bu dönemde okullar ve üniversitelerde çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat dönemine dek Kur’an öğretilen mahalle mektepleri dışında hemen hemen hiçbir okul bulunmadığı için ve yüksek öğrenim sadece dini temellere dayalı medreselerde verildiğinden ilk defa 1853 yılında özel bir kuruluşa ilkokullar için kitap yazma görevi verilmiş, 1861 yılında ilk yüksek kız okulu açılmıştır. 1869 yılında ilk üniversite niteliğinde ki eğitim kurumu olan Dar ül-fünun kurulmuş fakat iki yıl sonra muhafazakâr kesimin tepki ve saldırıları sonucunda kapatılmıştır. Bu dönemde ancak bir tıp okulu ile hukuk okulu faaliyetlerini sürdürebilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına dek İran üslubuna ve dolayısıyla Farsçaya sıkı sıkıya bağlı kalmış olan Osmanlı eğitim sistemi ancak Tanzimat döneminde eğitim çalışmalarının Batı usullerince düzenlenmesi amacıyla yetenekli erkek talebeleri Fransa’ya gönderilmiştir. Bu gençler arasından sıyrılan İbrahim Şinasi Fransız edebiyatında uzmanlaşmış, müteakiben genel eğitim işlerinde (maarif-i umumiye) görevlendirilmek üzere yurda çağrılmasına rağmen devlet görevinden kısa sürede ayrılarak kendi eserlerini vermeye başlamıştır. Şinasi’nin açtığı yoldan Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamid (Tarhan) ve Ahmet Mithat gibi aydınlar ilerlemek suretiyle halkın edebi ve kültürel açıdan ufkunu açmış, eğitimdeki yenileşme hareketlerine öncülük etmişlerdir (Brockelmann, 2002: 322-323).

II. Abdülhamit dönemi, her düzeyde ki okul sayısında ve okullaşma oranında (cemaat okulları ve yabancı okullar da dâhil) en çok artışın meydana geldiği bir dönem olmuş, bir yandan geleneksel eğitim yapan sıbyan mektepleri, modern eğitim yapan iptidailere çevrilmiş ve yanısıra yeni iptidai okullar açılmıştır. İkinci olarak, özellikle idadi düzeyde eğitime büyük önem verilmiş, sivil idadiler asıl bu dönemde açılmaya başlamış ve bu dönem Türk eğitim tarihine idadiler çağı olarak damgasını vurmuştur. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin yönetici kesimi için bir kaynak olacak hukuk, güzel sanatlar, ziraat, ticaret, orman, maden ve baytar gibi mesleki yüksekokullar kurulmuş, Mülkiye Mektebi yeniden yapılandırılmıştır. Bu döneminde "ulema" ve "medrese" sistem dışına itilmiş çok sayıda meslek okulu bu dönemde açılmış ve özel okullar gelişmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği, ders program, müfredat ve kitaplarının dinselleşme yönünde değişikliğe uğraması olmuştur. Zira Tanzimat döneminden miras kalan eğitim sistemi gereğince, din ve ahlak dersleri rüştiye düzeyine kadar oldukça az, idadi ve sonrası eğitim düzeyinde ise hemen hemen hiç yer almamış ve pozitif bilimlere ağırlık verilmiştir. II. Abdülhamid döneminin neredeyse ilk on beş yılı boyunca, aşağı yukarı aynı ders programlarının uygulanmasının da etkisi ile bizzat kurduğu ve himayesine aldığı (Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye gibi) okullarda pozitivist/materyalist düşünceler yaygınlık kazanmaya, kendisine yönelik muhalefet artmaya başlamış, öğrenciler arasında siyasal faaliyetler yoğunlaşmıştır. Dönemin ikinci yarısından sonra, Türklük vurgusu azalarak İslâm vurgusu ön plana çıkarılmış ve İslamcılık, bir siyasal birlik aracı olarak Galatasaray Sultanisi nasıl ki Tanzimatçıların düşü ise, Aşiret Mektebi (Mekteb-i Aşiret-i Hümayun) de bu dönem İslamcılığının ve II. Abdülhamid'in düşü olarak hayata geçirilmek istenmiş, ama başarılı olamamıştır (Alkan, 2005: 80-81).

II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte orta ve yüksek okullara daha fazla önem verilmiş, kız öğrenciler için ilk kez rüştiye sonrası idadi ve sultani düzeyde okullar açılmış, tüm bunlara ek olarak kız talebeler için özel üniversite kurulmuştur. Özel eğitimin hız kazandığı bu dönemde, II. Abdülhamid döneminden devralınan eğitim sisteminin eksikliklerinin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılarak, eğitim daha merkezi bir yapıya getirilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde ders kitaplarında, vatan, millet, devlet, anayasa, meclis, seçim, yasa, mahkeme gibi kurumlar ön plana çıkarılmış ve laik/katılımcı yurttaş kültürü halka aktarılmaya çalışılmıştır. Tanzimat'tan beri uygulanamayan ilkokulun zorunluluğu ilkesi, bu dönemde gerçekleştirilebilmiş, bu amaçla, okul çağına gelen çocukların listeleri çıkarılmıştır. Mülki amirlere, bu konuyu

izlemeleri için çeşitli yetkiler verilmiş ve bu amaçla kurulan “tedris meclisleri” vasıtasıyla çocuğunu okula göndermeyen velilere para ve hürriyeti bağlayıcı cezalar verme yetkileri tanınmıştır. Bu dönemin eğitim alanındaki bir diğer yeniliği ise ilkokulun zorunlu olmasının yansırı, parasız olması, masrafların devlet tarafından karşılanması olmuştur (Alkan, 2005: 82-83).

Türk Kurtuluş Harbi esnasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde ilk hükümet kurulduğu zaman (1920) çeşitli yönleriyle millî eğitim işlerine verilecek önem üzerinde durulmuş, çocuklara verilecek eğitim sisteminde yenilikler öngörülürken, bunların çağın koşullarına göre Türk millî tarihine dayanan ve sosyal bünyede yerini alabilecek olan ilmî esaslara göre, ele alınması kaydedilmiştir. Ancak, o gün için öngörülen durum, mevcut olan okulları iyi idare etmekten öteye geçememiş, fakat bu arada Doğu ve Batı'ya ait ilmî eserlerinin Türk diline çevrilmesi de kaydedilmiştir. Kurtuluş Savaşının en buhranlı devirlerinde dahi TBMM millî eğitim konularına önem vermiş ve bunun için imkânlar aramıştır. Sakarya Savaşından önce, 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı'nın girişimi ile bir "Maarif Kongresi" toplanmış, Mustafa Kemal bu kongrede verdiği nutukta, eğitim-öğretim açısından Türk toplumunun içler acısı durumunu ortaya koymuş ve gelecek için bazı fikirler ileri sürmüştür. Bu noktada; yüzyıllardan beri ihmal edilen devlet bünyesindeki yaraların tedavisi için sarf edilecek gayretlerin en büyüğünün millî eğitim alanında olmasının gerektiğini belirtmiş ve o günün şartlarında millî sınırlar içindeki düşman istilâsından kurtulmanın esas amaç olmakla beraber, geniş ve yeterli şartlara ve vasıtalarla sahip olunmasına karşın, dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî eğitim programının yapılması ve millî eğitim teşkilâtının verimli çalışması için esaslar hazırlanması üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal bu nutkunda özellikle millî eğitim programının, Türk millî seciyesi ve tarihiyle mütenasip bir bütün olduğu üzerinde durmuş, öğretmenleri ise halkın tanıdığı, çevresi ve memleketi tarafından takdir etmiş kişiler olarak selamlamıştır. Savaşın en çetin ve kritik bir devrinde toplanmış ve millî eğitim meseleleri üzerinde önemle durulmuş bu kongre Kurtuluş Savaşı süresince eğitim ve kültür alanında atılmış en büyük ve değerli adım olmuştur (Afetinan, 1998: 177-178).

2.3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra yerine oğlu sultan Abdülmecit geçmiş, 1839'da "Gülhane Hattı Hümayunu"nın okunması ile Tanzimat dönemi başlamıştır. Ancak "Gülhane Hattı Hümayunu"na eğitim ile ilgili hiçbir husus dâhil edilememiştir (Ergin, 1977: 418).

Tanzimat öncesinde gelişen eğitim kurumları sadece askeri kurumlar iken, Tanzimatla birlikte sivil bürokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak sivil eğitim kurumları da yaygınlaşmaya başlamış, Batılı devletlerinin baskıları sonucunda yenileşme hareketleri yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda; idareciler kötü gidişatın ancak eğitim vasıtası ile durdurulabileceğinin bilincine varmış, okul ve sınıf ortamında düzenlemelere yapılmış, yeni öğretim metotları kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca ilk, orta ve yüksek öğretim şeklinde bir sınıflama yapılmış ve eğitim üzerine kitaplar yazılmaya başlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993: 63).

Tanzimat döneminde eğitim işleri devletin görevleri olarak kabul edilmiş ve eğitim politikasının temeli "Osmanlılık" üzerine inşa edilmiştir. Müslim gayri Müslim ayrımı yapılmadan sıbyan mekteplerinin adı ve yaklaşımları değiştirilerek halk arasında ilköğrenimin yaygınlaştırılması sağlanmak istenmiş, 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanında da "Avrupa'nın eğitim, bilim ve sermayesinden yararlanılacağı" belirtilmiştir. Önceki dönemlerde dünyevi ihtiyaçlar ve bilgiler önemsenmeden sadece ahiret için çalışma düşüncesi hâkim iken, bu dönemde dünya hayatı için yapılacak çalışmaların ahiret için yapılacak çalışmalar kadar önemsenmesi amaçlanmıştır. Bu dönem ayrıca sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi için çalışmaların en yoğun olduğu dönemlerdendir. Ayrıca kızların eğitimi, öğretim yöntemlerinin yenilenmesi, öğretmen yetiştiren okulların açılması, öğrencilerin kılık kıyafetlerine düzenleme getirilmesi, falakanın kaldırılması, rüştiyelerden sonra sonraki kademelerde eğitim verecek olan kurumların açılması gibi hususlar üzerinde Tanzimat döneminde yenilik çalışmaları yapılmıştır. Fakat bu dönemde bunlara rağmen askeri okullar için daha köklü, sivil okullar için ise daha yüzeysel çalışmalar yapılmıştır.

Tanzimat döneminde ülkenin ileri gelenleri arasında büyük görüş ayrılıkları doğmuş ve bu sebepten yapılacak yenilikler için konusunda tam bir mutabakata

varılamamıştır. Bu dönemde özellikle okullarda kullanılacak olan eğitim dil önemli bir tartışma konusu olmuş, Avrupa'daki eğitim anlayışını benimseyen yenilikçiler okullarda "Lisan-i Osmanî"nin okutulmasını, medrese kökenliler ise bu öneriye karşı çıkarak Arapçanın okutulmaya devam etmesini istemişlerdir. Yine bu dönemde (1830-1860) medreselerin tepkisini çekmemek için sıbyan mektepleri değiştirilmeyerek, din derslerinin yanında dünyevi derslerin de okutulduğu yeni okullar açılmıştır. Rüştîyelerin yönetilmesinden sorumlu, şeyhülislamlığa bağlı bir müdürlük olarak "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" 1839 yılında, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin önerisi ile kurulmuş ve 1846 yılında "Mekatib-i Umumiye Nezareti"nin kurulmasıyla görevleri bu kuruma devredilerek kapatılmıştır (Bilim, 2002: 147).

Sultan Abdülmecit 1845 yılında yayınladığı Hatt-ı Hümayun'da halkın cehaletten kurtarılmasını, din eğitimin yanında dünyevi ihtiyaçlara yönelik derslerin de verilmesini, her düzeyde eğitimin ele alınmasını, ülkenin uygun olan her yerinde okullar açılmasını istemiştir. Abdülmecit'e göre asıl ilerleme, ülkenin mamur olması ve halkın refaha kavuşmasında olup o dönem için belirtilen hedeflere ulaşamaması, Sultanı çok üzmüş ve huzurunu kaçırmıştır. Sultan Abdülmecit eğitim konusunda ilk kez ortaya konan eğitim prensibi şeklindeki düşüncelerini vekillere günümüz Türkçesi ile şu ifadelerle açıklamıştır: (Akyüz, 2005: 147).

"En önemli ideal ve amacımız olan ülkenin ve halkın mamuriyetini sağlamak için ne türlü tedbirler gerekli ise bir an önce alınıp uygulansın...ve tüm vekillerin ortak görüşleri ile mesele düşünülsün. Böyle bir amacın gerçekleşmesi, din ve dünya işlerinde halkın bilgisizliğinin giderilmesine bağlıdır. İlimlerin ve fenlerin kaynağı ve sanayinin meydana çıktığı yer olan gerekli okulların keşfi ve yapılması, benim için işlerin en önemlisidir. Bu nedenle ülkenin uygun yerlerinde gerekli okullar açılarak halkın eğitilmesi çaresine bakılsın."

Abdülmecid'in isteği üzerine "Meclis-i Vala" eğitim programı üzerinde çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar sonucunda 13 Mart 1845'te uzman ve aydınlardan seçilen "Meclis-i Maarif-i Muvakkat" Meclis-i Vala'ya bağlı bir komisyon olarak kurulmuştur. Bu komisyon sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesini de içeren bir rapor hazırlamıştır. Komisyon daha sonraki yıllarda "Meclis-i Maarif-i Umumiye" adını

almıştır. Ders kitapları yazılması, yabancı eserlerin Türkçeye çevrilmesi, yönetmelikler yayınlama gibi faaliyetlerde bulunan komisyon, sıbyan mekteplerinin gerektiği şekilde düzenlenmesi, rüştiyelerin sistemli hale getirilmesi ve her türlü bilimin okutulacağı Darülfünunların kurulması yönünde de çalışmalar yapmıştır. Komisyon, okulları çağdaş düzeyde eğitim veren kurumlar haline getirerek; ilk, orta ve yüksek olarak sınıflandırmayı hedeflemiş ancak toplumun ve ilköğretimi etkisi altında tutan ulemanın tepkisinden de çekinmiştir. Maarif-i Umumiye ayrıca yeni okulların daha düzenli çalışması için öğrenci kabullerinin yılda iki kez yapılmasına, derslerin bilgili ve yetenekli öğretmenler tarafından verilmesine ve tüm öğrenci ve öğretmenlerin dinlenmesi için 10 Temmuz-1 Ağustos arası okulların tatil edilmesine karar vermiştir (Bilim, 2002: 152-155).

Yine 1846'da sıbyan okullarında reform yapılması ve rüştiyelerin çoğaltılması yönünde yenilikler yapmak üzere Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuş, başkanlığına Esat Efendi, yardımcılığına ise Kemal Efendi atanmıştır. Sıbyan okullarında herhangi bir düzenleme yapılmamasına rağmen rüşdiyeler ile ilgili kararlar uygulanmış ve bu okullar yaygınlaştırılmıştır. Yine bu dönemde Darülfünunların açılmasına yönelik olarak; Avrupa ile ilişki kurulması, gerekli kitapların yazımı ve tercümesi için 1851 yılında “Encümen-i Daniş” kurulmuş, fakat siyasi belirsizlikler yüzünden 1856 yılında kapatılmıştır. “Mekatib-i Umumiye Nezareti” bir dönem “Mekatib-i Maarif-i Adli Nezareti”, 30 Nisan 1857 tarihinde ise; “Maarif-i Umumiye Nezareti” adını almış ve eğitim faaliyeti artık devlet politikasının bir parçası olarak kabul edildiği için bu kurum “Eğitim Bakanlığı” kimliğine kavuşmuştur (Bilim, 2002: 156).

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan “Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat” ile cezalı öğrenciye öğretmenlerin müsamaha göstermesi ve falaka yasaklanmış, öğrencilerin dövülebilmesi velilerin müsaadesine tabi kılınmış, yedi yaşındaki her çocuğa okula devam etmek mecburiyeti getirilmiş ve mahalle imamlarına bu hususu takip sorumluluğu verilmiş, öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiş, yedi yıl okula devam edip başarısız olanların okula devam etmeleri velilerinin tasarruflarına bırakılmış, okulları teftiş etmek üzere müfettişler görevlendirilmiş ve öğretmenlere ücret bağlanmıştır. Bu talimatname ile metotlu öğretime doğru ilk adımlar atılmış, okullar imkânlar ölçüsünde düzenlenmek istenmiş, okuma ve yazma aynı önemde

tutulmuştur. Oldukça önemli yenilikler içermesine ve iyi niyetlerle hazırlanmış olmasına rağmen talimatname parasızlık ve hocasızlık yüzünden uygulanamamış ve okullar yine eski usulde öğretime devam etmişlerdir (Kodaman, 1988: 62).

İlköğretimdeki en köklü düzenlemeler 1869-1876 yılları arasında 1869 tarihli Maarif- i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulamaya konulmasıyla yapılmıştır. Sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili en önemli teşebbüs olarak kabul edilen bu nizamname ile; her mahalle veya köyde en az bir sıbyan mektebi açılması, okulların kız ve erkek okulları ile müslim ve gayrimüslim okulları olarak ayrılması, okulların eğitim süresinin dört yıl olması, kızlar için devam mecburiyetinin altı ila on, erkekler için ise yedi ila onbir yaşları olması hükmedilmiştir. Ayrıca okutulan derslerin konuları da belirlenmiş ve daha önceki belgelerde bahsedilmediği halde bu nizamnamede hem kız hem de erkek çocuklarından bahsedilerek ilköğretim herkes için mecburi kılınmıştır (Unat, 1964: 39).

Tanzimat sonlarına doğru ilköğretim reformları ile ilgili son girişim Meclis-i Tedrisiye ve Şubelerinin açılması olmuş, 29 Nisan 1875'te "Derssaadet ve Bilad-ı selasedeki mekatib-i sıbyaniyenin idaresi için teşkil olunacak Meclis-i Tedrisiye ve şubelerinin suret-i teşkili ve vazifelerine dair" 34 maddelik talimat yayımlanmıştır. Bu talimatname ile; sıbyan okullarının kurulması, öğretmen ataması, eğitim öğretim metotlarının belirtilen kurallara göre uygulanması, öğrencilerin okula devam etmelerinin sağlanması, giderlerin karşılanması için mahallelerde kurulan Meclis-i Tedris ve şubeleri görevlendirilmesi gibi oldukça modern uygulamalar getirmiştir. Mahalle sakinleri tarafından seçilen kişilerden oluşan meclis ve şubelerinin ayda iki kez toplanarak sıbyan okullarının çalışmalarını incelemesi, tespit edilecek sorunlara çözümler üretmesi ve okulların durumlarını nezarete bildirmesi öngörülmüştür. Bu uygulama sayesinde kurulların kendi mahallelerinin okullarını yöneterek halkın ilgisini çekmesi düşünülmüştür. Bunlar maddi kaynak da gerektirdiği için uygulamaların hemen sonuç vermesi zor olmuş, söz konusu talimatname ancak II. Abdülhamid devrinde istenilen düzeyde uygulanabilmiştir (Bilim, 2002: 221-222).

Tanzimat döneminde eğitim yönünden azınlıkların durumları Islahat Fermanı'nın da etkisi ile Batılı düzeyde seyretmiş, özellikle 1850'li yıllarda azınlık okulları yaygınlaşmıştır. Ruhsatsız açılmaları, verilen imtiyazları kötüye kullanmaları ve en önemlisi Osmanlı eğitim sisteminin bozulmuş olması azınlık okullarının

yaygınlaşmalarına neden olmuştur. Medreselerde pozitif bilimlerin ders programlarından kaldırılmış olması, meslek adamı yetiştirecek okullar bulunmaması ve Osmanlılık politikası doğrultusunda Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin de Avrupa'ya gönderilmesi, Osmanlı eğitim kurumlarının azınlık okullarıyla rekabet gücünü büyük oranda düşürmüştür (Büyükkarcı, 1998: 21).

Tanzimat dönemi ile başlayan eğitim ve kültür alanlarında ki bu yenilik rüzgârı dil ve tarih konularında da kendisini göstermiş; Osmanlının bürokratik kadroları bu dönemde eğitim ve kültürel açıdan seviyesini yükseltmiş, tarihsel ve kültürel açıdan büyük önem taşıyan Osmanlı arşivlerinin tasniflenmesi çalışmaları başlatılmıştır.

Bu döneme kadar Avusturya, Venedik gibi Batılı devletlerin de dar olan bürokratik kadroları gibi Osmanlı bürokrasisini de çok sınırlı kimseler idare etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, Tanzimatla birlikte hükümet merkezindeki bürolarda ve vilayetlerde memur ihtiyacı artmış ve ihtiyaç hâsıl olunan memurların hukuk, maliye, yabancı dil ve coğrafya konularına hâkim olmaları önem kazanmıştır. Tanzimat bürokrasisinin kayıtlarında ve yazışmalarında, fermanların hitab bölümlerinde sadeleşme yaşanmıştır. Böylece Tanzimat dönemi kendiliğinden ilkyazı düzenlemesinin yapıldığı, yönetsel olarak standart yazı türünün kullanıldığı bir dönem olmuştur. Ülkede rüştiyelerin yaygınlık kazanması, yeni sivil okulların açılmasıyla geniş tabanlara yayılmaya başlayan eğitim Arap harflerinin güçlüğü ve Türk dilinin Arap alfabesi ile uyumsuzluğunu sorununu ortaya çıkarmıştır. Tanzimat döneminde bu sorunu sadece Osmanlı bürokrasisi mensupları değil, eğitim ve düşünce alanında ulusalcı bir bilinçle tarih ve dil araştırmaları yapan eğitimciler ve yazarlar da dile getirmişlerdir. Söz konusu iki grup da “ımla ıslahatı” önerisiyle işe girişmiş ve Latin harflerinin kabulünü savunmaya kadar işi ileri derecelere taşımışlardır (Ortaylı, 2007: 235-236).

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı idaresinde mevcut olan dört ana daire; Bab-ı Ali, Bab-ı Defteri, Bab-ı Seraskeri ve Bab-ı Meşihat bünyesinde evrak biriktirmiştir. Modern arşivcilik çalışmaları ise Avrupalı devletlerden biraz sonra başlamış ve ilk adımlar 1845 yılında Tanzimat döneminde atılmıştır. 1846 yılında yapımına başlanılan Hazine-i Evrak binasının inşaatı 1848 yılında tamamlanmış ve Hazine-i Evrak Nezareti adı altında arşivcilik çalışmalarına başlamıştır. (Başbakanlık Devlet Arşivleri, 2010: XXXI-XXXVI).

2.3.2. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908)

Tanzimat dönemindeki eğitim gelişmeleri İstanbul ile sınırlı kalmış ve memleket genelinde etkisini gösterememiştir. 1869 yılında “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” ile ortaya konulan eğitim sistemi geniş bir tabana yayılamamış, söz konusu sistem tam manasıyla II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993: 75).

Tanzimat dönemindeki teorik çalışmalar Abdülhamid döneminde yapılan yenilik çalışmaları ile pratiğe dökülmüş ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin hükümleri bu dönemde uygulama planına aktarılmaya çalışılmıştır. İlköğretim kurumlarından vakıflara bağlı sıbyan mektepleri “Usul-i Atika”, Maarif Nezareti’ne bağlı iptidai mektepler ise “Usul-i Cedide” isimleri altında birbirlerinden açıkça ayrılmıştır. En çok örnek alınan ülkenin Fransa olduğu bu dönemde batılılaşma etkisini ileri seviyede göstermiş, dil ve kültür bakımından bu yenilik hareketlerinin etkileri cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan uzun bir süre devam etmiştir (Akgündüz, 1986: 4).

Yönetim ve mali işlerinin vakıfların idaresinde olan sıbyan mekteplerinden, başarısız ve devamsız öğretmenlerin uzaklaştırılmaları konusunda halk desteğinin alınmasına karar verilip bu amaçla 1875 yılında Tedrisat Meclisleri kurulmuştur. Ancak bu kuruluş hedefine ulaşamamıştır. 5 Nisan 1876 tarihinde yayımlanan ve ders programlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı yönetmelikte ise eğitim-öğretim dört yıl olarak belirlenmiş, hazırlanan cetvele göre her sınıfta hangi dersin kaç saat okutulacağı belirtilmiştir (Koçer, 1987: 127).

Sultan II. Abdülhamid tarafından 1876 yılında ilan edilen “Kanun-i Esasi”nin bazı maddeleri eğitimle ilgili olup önemli hususları içermiştir. “Kanun-i Esasi”nin 15. maddesine göre eğitim devlet görevi olarak kabul edilmiş ve ilköğretimin mecbur olduğuna hükmedilmiştir. “Kanun-i Esasi”ye ilköğretimin parasız oluşu ile ilgili bir kayıt eklenmemiş olup bu konu II. Meşrutiyet döneminde belirginlik kazanmıştır (Akgündüz, 1986: 64).

1876 salnamesinden altı yıl sonra 1882 yılında yayınlanan salnameye uyarınca okulların son sınıflarına hesap dersi konulmuş ve okullar mali kaynaklarına göre aşağıda sıralanan dört grupta toplanmıştır.

- Öğretmen maaşları ve okul giderleri Maarif bütçesinden karşılanan okullar.
- Öğretmen maaşları ve okul giderleri öğrenciler tarafından karşılanan Hususi İptidailer.
- Öğretmen maaşları ve okul giderleri vakıflar tarafından karşılanan okullar.
- Yönetimleri ve denetimleri Maarif Nezareti'ne bağlı "Umum Mekatib-i İptidaiye" ve "Sıbyaniye Müfettişliği"nde olan, İstanbul'da on üç merkeze bağlı olarak teşkilatlandırılmış okullar (Unat, 1964: 39).

Bu tarihlerden sonra okullar devlet tarafından açılan iptidai mektepler ve vakıflar tarafından kurulan sıbyan mektepleri olarak sınıflandırılmış, "Mekteb-i İptidai" adını alan sıbyan mekteplerinin amacı rüşdiyelere öğrenci hazırlamak olmuştur. Sultan Abdülhamid döneminde Ahmet Mithat Efendi, halkı okuma yazmaya özendirmek amacı ile çeşitli yazılar yayınlamış, Sadrazam Said Paşa 1886 yılında eğitim hizmetleri için halktan vergi alınması teklifini bakanlar kuruluna sunmuş, bu öneri büyük tepkilerle neden olmasına rağmen sonuçta valiliklere eğitim hizmetleri için ayrıca vergi toplamaları talimatı verilmiştir.

Pedagoji konusunda ilk Türk eserlerin verildiği dönem olan II. Abdülhamid döneminde Selim Sabit Efendi tarafından 1890 tarihli "Rehnüma-yı Muallimin" ve Ayşe Sıdika Hanım tarafından 1897 tarihli Usul-i "Talim ve Terbiye Dersleri", isimli eğitim bilimlerine ait değerli eserler yayımlanmıştır. Süleymanpaşazade Sami Bey'in "Aristoklis Efendi'den İlm-i Terbiye-i Eftal" ismi ile Türkçeye çevirdiği eseri yayımlanmıştır.

Yenileşme hareketlerinin etkisi ile halk, sıbyan mekteplerinin yenileştirilmesini, yeni rüşdiyelerin açılmasını istemiş, özellikle Edirne, Aydın, Balıkesir, Kırklareli, İzmir ve Üsküp vilayetleri bu konuda başı çekmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşundan beri hemen hemen her köy ve mahallede mevcut olan sıbyan mektepleri, Tanzimat'ın başında imparatorluğun en yaygın kurumu haline gelmiştir. Bir Fransız yazar Osmanlıda ilköğretimin aynı dönemde Fransa ve İngilteredeki kadar yaygın olduğunu yazmıştır. 1883 yılındaki istatistikler; İstanbul'da bulunan sıbyan mekteplerinin % 60'ının Müslümanlara ait olduğu, 1892-1893 yılları arasındaki döneme ait veriler ise ülkedeki sıbyan mektepleri sayısının iptidai mekteplere göre daha fazla olduğu şeklinde olmuştur. Ancak yine bu dönemde iptidai mekteplerin sayısında da dikkat çekici bir

artış yaşanmıştır (Gelişli, 2002: 1). Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen nicelikçe sağlanan başarı nitelikçe aynı sağlanamamış ve sıbyan mektepleri; ilköğretimde bazı düzenlemeler yapıldığı halde eğitim-öğretim seviyesi bakımından yetersiz kalmışlardır (Bilim, 2002: 195).

Atatürk; 1924 yılı Eylül ayında Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada kendisinin de yetiştiği dönem olan II. Abdülhamit dönemi ve yine bu dönem süresince geniş ölçüde "ilham ve kuvvetini" aldığını askeri rüştiyedeki Fransızca öğretmeni Nakiyüddün Bey için şu değerlendirmeleri yapmıştır: (Akyüz, 1987: 719).

"Gerçi biz, belki burada bulunanlardan kâffesi (tümü) dünyaya geldiğimiz zaman bu topraklar üzerinde yaşayanlarla beraber kahhar (kahredici, öldürücü) bir istibdadın (zulüm ve baskı yönetimi) pençesi içinde idik. Ağızlar kilitlenmiş gibi idi. Muallimer, mürebbiler yalnız bir noktayı dimağlara yerleştirmeye mecbur tutulmakta idi: Benliğini, her şeyini unutarak bir heyulaya (hayale) boyun eğmek, onun kölesi olmak. Bununla beraber tahattur etmek (hatırlamak) lazımdır ki, o tazyik (baskı) altında dahi, bizi bugün için yetiştirmeye çalışan hakiki ve fedakâr muallimler, mürebbiler eksik değildi. Onların bize verdiği feyiz (bilim) elbette esersiz (sonuçsuz, ürünsüz) kalmamıştır. Şimdi burada bir zat-i âliye (yüce, saygıdeğer bir kişiye) tesadüf ettim. O benim Rüştiye birinci sınıfında muallimim idi. Bana henüz iptidai şeyler öğretirken istikbal (gelecek) için ilk fikirleri de vermişti. "

2.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)

"Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908 tarihinden, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan "Mondros Mütarekesi"ne kadar geçen süreyi kapsayan II. Meşrutiyet dönemi, bitiş tarihi itibarıyla bazı eğitim tarihçileri tarafından farklı olarak; 03 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 numaralı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" olarak kabul edilmiştir/edilmektedir (Akgündüz, 1986: 68).

Bu çalışmada ise Atatürk dönemi eğitim faaliyetlerinin ayrıntılı olarak incelemesi nedeniyle söz konusu dönemi şekillendiren Türk Kurtuluş Harbi dönemi eğitim faaliyetleri ayrı bir alt başlıkta ele alınmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğunun tamamen çökmesine sebep olan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi büyük savaşların ve önemli siyasi olayların yaşandığı kısa süreli bir devir olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde uygulama aşamasına giren pek çok fikrin ortaya atıldığı özlü bir dönem olarak kabul edilmiştir (Koçer, 1987: 220).

Meşrutiyet döneminde Türk eğitim sistemi aşağıda sıralanan temel özellikleri ile ön plana çıkmıştır (Akyüz, 2005: 241).

- Eğitim sorunları üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur. Özellikle “Balkan Savaşları”ndan sonra “Çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır.” şeklinde bir görüş benimsenmiş ancak uygulamada etkili olamamıştır.
- Kızlar için ilk kez yüksek öğretim kurumu açılmıştır.
- Okul öncesi eğitim için adımlar atılmış, medreselerin ıslahına yönelik çalışmalar yapılmıştır.
- Öğretmenler ilk kez bu dönemde mesleki örgütler kurmuşlardır.
- Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitimin niteliğini arttırmak yerine niceliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır.
- Geleneksel sıbyan mekteplerinin birçoğu kapatılmıştır.

6 Ekim 1913 yılında maliye, yönetim, denetim gibi her yönü ile köklü düzenlemeler içeren “Tedrisat-i İptidaiye Kanun-u Muvakkatı” kabul edilmiş ve söz konusu kanun ile beraber Fransız eğitim sistemi örnek alınmıştır. Daha önceden Mekteb-i İptidai ve Mekteb-i Rüşdiye olarak ikiye ayrılan okullar “Mekteb-i İptidaiye-i Umumiye” adı altında birleştirilmiştir. Bu mekteplerin eğitim süresi altı yıl (kendi içlerinde ikişer senelik üç devre) olarak belirlenmiş ve bu devreler Devre-i Ula, Devre-i Mutavassıta ve Devre-i Aliye olarak isimlendirilmiştir. Okutulacak dersler ise Kur’an-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve hat, Lisan-i Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya (bilhassa Osmanlı coğrafyası), Tarih (bilhassa Osmanlı tarihi), Dürüs-u Eşya, Malumat-ı Tabiye, Tatbikatı Hıfzıssıhha, Ma’lumatı Bedeniye, Ahlakiye ve İktisatiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye, Mektep oyunları, Talim-i Askeri (erkek çocuklara), İdare-i Beytiye (kız çocuklara) olarak müfredata dâhil edilmiştir. Böylece ilkokullara ilk defa resim-iş ve beden eğitimi dersleri girmiştir. Ayrıca Kanunda ilköğretimin

parasız (meccani) olduğu ilk kez ve mecburi olduğu da bir kere daha açıkça belirtilmiştir (Akgündüz, 1986: 69).

XIX. yüzyıldan beri süregelen eğitim kurumlarındaki ikilik sebebi ile eğitim sistemi oldukça karışık bir hale gelmiştir. Çünkü okullar yönetimleri, denetimleri, ders programları, mali durumları gibi pek çok ölçüt bakımından farklılık göstermekteydi. Geleneksel eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı Usul-i cedid yönteminin uygulanmaya başlaması ile giderek azalmış, ancak Meşrutiyet döneminde de varlıkları sürdürülmüştür. Bu mekteplerin de yenilenerek çağdaş düzeye kavuşması için dönemin eğitimcilerinden Satı Bey, öğretmen okullarında ve dışarıda sıbyan mektebi hocalarına konferansları vermiş, bir nevi “hizmet içi eğitim” faaliyetleri düzenlemiştir. Satı Bey’in müdürlüğünü yaptığı İstanbul Darülmuallim’inde yetişen öğretmenler mahalle mektebi hocalarına giderek yeni yöntemleri öğretmiş, okulda çıkardıkları “Tedrisat-ı İptidaiye” isimli mecmua ile yenileşmenin önemini vurgulamışlardır. Sıbyan mektepleri tüm bu gelişmelerin sonucunda kanun zoruna gerek kalmadan, kendiliklerinden tarihe karışmıştır (Akyüz, 2005: 245).

II. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi özel okullar binaları, kadroları ve eğitim düzeyleri ile devlet okullarının önüne geçmiştir. Nitekim Mithat Paşa Suriye valisi olduğu dönemde gözlemlerinde Türk çocuklarının okullardan mahrum olduklarını yabancıların ise kendi kurdukları özel okullarda ileri seviyede eğitim aldıklarını belirtmiştir.

Dünyaca ünlü Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık 28 Mart 2008 tarihinde, II. Meşrutiyet’in 100. yıldönümü nedeniyle, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde toplanan II. Meşrutiyet Sempozyumunu açılış konuşmasında “Cumhuriyeti, 1908’deki Meşrutiyet devrimi hazırlamıştır. Bugünkü Türkiye’yi anlamak için Meşrutiyet dönemini anlamak şarttır.” şeklindeki ifadesiyle II. Meşrutiyet ve getirdiklerinin önemine değinmiştir. Bu dönem geniş bir tercüme faaliyeti içine girilmiş, Mustafa Kemal gibi genç kurmay subaylar; Garpcıları, Celal Nuri’nin, Kılıçzade Hakkı’nın, Hüseyin Cahid’in yazılarını okumuşlardır. Garpcılar arasında Türklük ve Türkçülük yaygınlaşmışken, diğer taraftan İslamcılık akımı da geniş taban bulmuştur. O dönem ki durumu Türkçülerin önderi pozisyonunda bulunan Yusuf Akçura “Üç Tarz-ı Siyaset”ti isimli eserinde Türkçülük, İslamcılık ve Garpcılık akımlarını özetlemiştir.

I. Dünya Savaşı sonunda padişahlık çökünce Garpcılık ideolojisini hayata geçiren Mustafa Kemal'in fikirleri bu dönemde olgunlaşmış ve garpcılığı temel kavram olarak benimsemiştir. Her üç düşünce akımının da öncüleri bu dönemde derinlemesine yazılar yazmış ve eserler vermişlerdir. Cumhuriyet dönemine damgasını vuran; halk egemenliği, toptan batılılaşma, milli iktisat, milli eğitim, dil ve tarih öğretiminde Türkleşme yoluyla ulusal kültür politikası gibi Atatürk'ün temel fikirleri Meşrutiyet dönemi aydınlanma çağında şekillenmiştir. Bu nedenlerle; II. Meşrutiyet devri, özellikle Cumhuriyeti hazırlayan fikir temellerinin harmanlandığı bir aydınlama dönemi olması ve Atatürk'ün de Cumhuriyeti kurmadan önce bu düşünce ortamında yetişmesi nedeniyle Türk eğitim ve kültür tarihi açısından önemli bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır (İnalçık, 2009: 201-209).

2.3.4. Kurtuluş Savaşı Dönemi (1919–1922)

TBMM, 23 Nisan 1920 tarihinde açıldıktan hemen sonra, bir hükümet oluşturarak "Misak-ı Milli" sınırları içinde kalan toprakların yönetimini derhal üzerine almıştır. Ordu birlikleri süratle TBMM hükümetinin yanında yer almış, diğer mülkî yönetim birimleri ise İstanbul Nezaretleri ile Ankara Vekâletleri arasında kalmıştır. Fakat Türk bağımsızlık mücadelesinin gelişim süreci içinde, vekâletler örgütlenmelerini tamamladıkça, Ankara Hükümetinin yanında yer almışlardır. Orduyu ve milis kuvvetlerini yanına alan Mustafa Kemal Paşa bu süreçte Anadolu halkını da tam olarak Kurtuluş Savaşına inandırmak ve Ankara hükümetinin yanında yer almalarını sağlamak için öğretmenlere ve eğitime çok önem vermiştir. Savaşın en çetin olduğu dönemlerde Mustafa Kemal maaşını alamayan öğretmenlerin durumlarıyla ilgilenmiş, Maarif Müdürlüklerine ve vilâyetlere yazılar yazmış, Anadolu öğretmenlerini örgütlemiş, bir Maarif Kongresi düzenleyerek, toplantının açış konuşmasını yapmıştır. Maarif Vekâleti vilâyetlerden eğitim alanında çalışanların sicillerini istemiş, Avrupa'daki öğrencilerin harcamalarını üstlenmiş ve bakanlık örgütünü genişleterek "Birinci Heyet-i İlmiye" adı altında, Türkiye'nin o zamana kadar ki en büyük ve en ciddî eğitim toplantısını yaptırmıştır. Bu gibi çalışmalarla, hazırlık döneminde Anadolu eğitimi başarılı bir şekilde Ankara'ya bağlanmış ve fikrî yönden de eğitim devrimlerine hazır hale gelmiştir (Ergün, 1982: 32-33).

TBMM Hükümeti döneminde, işgal altında kalan bölgelerdeki okullarının büyük bir kısmı kapatılmış, eğitime devam edebilenler ise, düşman baskısı altında binbir güçlük ile yaşama mücadelesi vermiştir. Öte taraftan, TBMM kontrolü altında bulunan bölgelerdeki okulları da, çeşitli nedenlerle kapatmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Meşrutiyet döneminde okulların maaş ve masraflarını, “İdare-i Hususiyet-i Vilayet”lere bırakılmasının olumsuz sonuçları Milli Mücadele yıllarında gösterilmiş, bu yıllarda büyük bir mali kriz içerisine giren mahalli idareler, tasarruf gayesiyle ilk iş olarak, vilayetlerindeki okullarını kapatma yoluna gitmişlerdir. TBMM Maarif Vekâleti, elindeki kıt imkânları zorlayarak, bunlardan bazılarının açık kalmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Maarif Vekâleti, Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasını müteakip, bir taraftan kapatılan tüm okulların tekrar açılmasını sağlamış ve geçmiş yıllarda elde edilen tecrübelerin ışığında, okulları maaş ve masraflarını Maarif Vekâleti bütçesine dâhil etmiştir. Ayrıca nicelik yerine niteliğe önem verilerek, "darülmuallimin mıntıkari" kurulmuş, bu uygulamayla çok sayıdaki niteliksiz öğretmen okulunun yerine, az sayıda ve belli mıntikalarda toplanmış büyük öğretmen okullarının kurulması sağlanmıştır. Nitekim bu mıntikalar, Cumhuriyet dönemindeki "Mıntika Muallim Mektepleri"nin zeminini oluşturarak uzun yıllar hizmet vermiştir (Öztürk, 2007: 248).

2.3.4.1. Maarif Kongresi’nin Toplanması

15 Temmuz 1921 tarihinde, Ankara’da toplanan Maarif Kongresi, yurdun her tarafından gelen 250’den fazla erkek ve kadın öğretmeni bir araya getirmiştir. Bu, tarihte eşine az rastlanır Kongreyi, Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir açış konuşması yapmış ve öğretmenlerin teker teker elini sıkıştır. Kongrenin açılışına dair Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi de uzun bir başyazı ayırmış, daha önceki İnönü Savaşı’nı ve başlamak üzere olan Sakarya Savaşı’nı kastederek “Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesiyle meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk Tarihi’nin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır.” ifadeleriyle söz konusu kongrenin ve Mustafa Kemal’in eğitime verdiği önemin altını çizmiştir (Akyüz, 2010: 320). Kongrede Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin Milli Eğitimi’nin kurulmasını istemiş ve Milli Eğitimi şu sözleriyle açıklamıştır (İnan, 1983: 158).

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum.”

Kongrede görüşülmek üzere, ilkokul programları, ilkokul süresinin belirlenmesi, köy öğretmeni yetiştirilmesi amacıyla köy öğretmen okullarının açılması, ortaöğretim programları ve ortaöğretim dersleri gündem olarak belirlenmiştir. Kongre, düşmanın Ankara’ya doğru ilerlemekte olduğu haberi alınınca, beklenen kararlar alınamadan ikinci gününde dağılmıştır (Cicioğlu, 1982: 31).

Maarif Kongresi, savaşın bütün şiddetiyle devam etmesi nedeniyle, önceden kararlaştırıldığı süre kadar çalışamayarak gündemdeki konuların hepsini inceleyememiş, incelenen konular da yeterli bir derinlikte ele alınamamıştır. Ancak bu şartlara rağmen ilk ve orta öğretime ilişkin önemli konular tartışılmıştır. Kongre, Cumhuriyet dönemi eğitim politikasının temellerinin atıldığı ve Türk Devleti’nin eğitim konusunda ilk önemli etkinliği olması bakımından oldukça önemlidir. Maarif kongresinin asıl önemi, bir ölüm-kalım savaşı sırasında Ankara’da öğretmenlerin bir araya getirilmesi ve eğitimin amaçlarının tartışılmasıdır (Feyzoğlu, 1981: 1-2).

2.3.4.2. İcra Vekilleri Heyetleri’nin Çalışmaları

İlk TBMM’nin açılmasından, Cumhuriyetin ilanına kadar görev yapan hükümetler dönemine “İcra Vekilleri Heyetleri Dönemi” denmiştir (Çoker, 1994: 111). Bu dönem içerisinde beş icra vekilleri heyeti kurulmuş, 2 Mayıs 1920’de İlk Tedrisat Müdürlüğü, Orta Tedrisat Müdürlüğü, Sicil ve İstatistik Müdürlüğü, Türk Asarı Atıkası Müdürlüğü ve Planlama Heyeti’nden oluşan Maarif Vekâleti Teşkilatı’nın ilk merkez örgütü oluşturulmuştur (Sorguç, 1982: 11-18).

Merkez örgütün oluşturulmasından bir gün sonra da ilk icra vekilleri heyeti ve heyetin programı açıklanmıştır. İlk icra vekilleri heyetinin maarif nazırı olarak Rıza Nur Bey göreve getirilmiş ve heyet, programında maarif işlerine de bölüm ayırmıştır. Söz

konusu programa dâhilinde, heyetin maarif işlerindeki amaçları; çocuklara verilecek eğitimi dini ve milli hale getirmek, çocuklara hayatlarında başarılı olmalarını sağlayacak nitelikte eğitim vererek onları kendine güvenen insanlar haline getirmek, eğitim sistemini ve okulları ilmi ve çağdaş esaslar üzerine yeniden düzenlemek, programları düzeltmek, milli tarihi coğrafi ve sosyal özelliklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek, halktan sözcük toplayarak Türk dilinin sözlüğünü yapmak şeklinde açıklanmıştır (Dağlı ve Aktürk, 1988: 4).

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde kurulan ilk icra vekilleri heyetinin eğitim konusunda öncelikli amacı; içinde bulunulan savaş şartlarının sonucu olarak var olan okulları iyi idare etmek olarak belirlenmiş ancak işgaller ve ekonomik sıkıntılar karşısında zaman zaman bu amaç da korunamayarak, okulların küçümsenemeyecek bir miktarı zorunlu olarak kapatılmıştır. Maarif Vekilinin bir tespitine göre savaş sırasında Gaziantep'teki 44 okulun 23'ü bir yıl içinde kapanmıştır (Başgöz, 1995: 56).

Bu heyetin iş başında olduğu dönemde öğretmen maaşlarının düzenli olarak verilmesi için çalışmalar yapılmış, Anadolu'daki öğretmenlerin İstanbul'daki Maarif-i Umumiye Nezaretine yerine, yeni kurulan TBMM'ye bağlı maarif vekilliğine bağlanması için çaba gösterilmiş ve bu amaçla Ankara'da "Muallime ve Muallimler Cemiyeti" kurulmuştur. Bu cemiyet bir süre sonra "Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği" adını almıştır (Ergün, 1997: 12-15).

II. ve III. İcra Vekilleri Heyetleri döneminde, Hamdullah Suphi Bey ve Mehmet Vehbi Bey maarif vekilleri olmuşlardır. Bu, icra vekilleri heyetleri döneminde birer hükümet programı hazırlanmamış, fakat heyetlerin işbaşında olduğu yıllarda eğitime yönelik yapılan iki önemli faaliyet olmuştur. Birincisi, Maarif Kongresi'nin toplanmasıdır. İkincisi, İstanbul'daki Maarif Nezareti kaldırılmış olduğundan, İstanbul civarının Maarif Vekâletinin görev alanı içine alınmasıdır (Çoker, 1994: 269).

Maarif Vekâleti tüm öğretmenlere bir genelge yayınlarak öğretmenleri atama ve görevden alma hakkının yalnızca Ankara'daki Maarif Vekâleti'ne ait olduğunu duyurmuştur (Ergün, 1997: 19-21). Ayrıca bu heyetler döneminde, yabancı okullara karşı takınılacak tavır konusunda önemli adımlar atılmış, Merzifon'daki Amerikan

Koleji siyasi eğitim ve propaganda yapıldığı gerekçesiyle kapatılmış ve yurt genelindeki tüm Amerikan kolejleri bu konuda uyarılmıştır (Sezer, 1999: 19).

Cumhuriyetin ilanından önceki son icra vekilleri heyetinin açıkladığı hükümet programında, heyetin izleyeceği maarif siyasetinde şu konular üzerinde durulacağından bahsedilmiştir: (Dağlı ve Aktürk, 1988: 15-16).

- Eğitimde birlik ve meslek eğitiminde ihtisasın sağlanması,
- Çocukların, halkın, milli güzidelerin (milletin seçkinlerinin) yetişmesi için gerekli okulların, ders aletlerinin sağlanması, çağdaş eğitimi verecek nitelikte öğretmenlerin yetiştirilmesi,
- Eğitim-öğretimin bütün kademelerine aynı derecede önem verilerek, geliştirilmesi,
- Belirli yerlerde darülmualimin ve darülmualimat ile tam devreli liseler açarak, bunların gerekli olan araç-gereçlerle donatılması,
- Yetenekli ve zeki olup, fakir olanların devlet tarafından okutulması, Öğrencilerin ahlaki ve sosyal kabiliyetlerini geliştirmek amacıyla “Terbiye-i Bedeniye” adında bir öğretmen okulunun açılması,
- İlköğretimin mecburiyetinin sağlanması, ilköğretimde genel bilgiler vermenin yanında, mesleğe yönelik eğitimin de verilmesi,
- Kadınların eğitimine erkekler kadar önem verilmesi,
- Milli kültür teşkilatına önem verilerek, eğitim ve öğretimin milli kültür ve çağdaş medeniyet esaslarına dayandırılması,
- Maarif Vekâletinin yaptığı çalışmalarda, takip edeceği ilmi esasları tespit etmekle görevli “Heyeti İlmiye” adıyla bir kurul oluşturulması.

Açıklanan bu programla eğitim politikası, millilik ve çağdaşlık esaslarına dayandırılmıştır. Diğer taraftan programla kurulması kararlaştırılan Heyet-i İlmiye Kurulu 1923’te oluşturulmuş, bu kurul 1923-1926 yılları arasında üç toplantı yapmıştır. III. İcra vekilleri Heyetinin Maarif vekili İsmail Safa Bey, 18 Mart 1923’te bir genelge yayımlayarak eğitimin millilik ve çağdaşlık esası üzerinde tekrar durmuştur. Bu genelge kapsamında öğretimin genel amacı; Atatürk’ün “Bilgiyi insan için bir süs, baskı aracı veya medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta başarıyı sağlayan uygulamalı ve yararlanılabilir bir hale getirmek” sözleri olarak gösterilmiştir (Akyüz, 2004: 300-301).

İcra Vekilleri Heyeti'nin görev yaptığı son günlerde Maarif Vekili, tüm çalışmalara rağmen, milli eğitimin zor günler yaşamaya devam ettiğini belirtmiş, vekilin TBMM'ye yaptığı açıklamaya göre; savaştan en fazla eğitim kurumları etkilenmiş, on yıllık savaş memlekette öğretmen bırakmamış, öğretmen çıkan gençler okula değil talimgâhlara gönderilmiş, bunların birçoğu şehit düşmüştür. Vekil bu sebeplerden dolayı okulların öğretmen sıkıntısı çektiği, mevcut öğretmenlerin maaşlarını alamadığını, öğrencilere kitap götürülemediğini ve milli eğitimin içinde bulunduğu bu güçlükler karşısında, Maarif Vekâleti'nin bazı okulları kapatmak zorunda kaldığını belirtmiştir (Öztürk, 1995: 300-301).

2.3.4.3. Heyet-i İlmiye Çalışmaları

Heyet-i İlmiye toplantılarının yapılması kararı, V. İcra Vekilleri Heyetinin hükümet programında alınmıştır (Dağlı ve Aktürk, 1988: 16). Heyet-i İlmiyeler, eğitimin niteliğini değiştirmek amacıyla eğitim politikasının belirlendiği, eğitim meselelerinin tanınmış eğitimcilerin fikir, düşünce ve tecrübelerinden yararlanarak tartışılıp karara bağlandığı ve belli bir yaptırım gücü olan ilim heyetleri olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu toplantılar, Cumhuriyetin ilanının birkaç ay öncesinden başlamak üzere 1926 yılına kadar üç defa toplanmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 1995: 7).

Temmuz 1921'deki Maarif Kongresi dışında, ilk kez benzer bir toplantı I. Heyet-i İlmiye adıyla Temmuz 1923'te, ikincisi Nisan 1924'te, üçüncüsü Aralık 1925-Ocak 1926'da yapılmış, 1926 yılında Talim ve Terbiye Dairesinin kurulması üzerine bu tür çalışmaların yapılması görevi bu daireye verilmiştir. Bundan sonra Türk eğitim sistemine en geniş anlamda yön vermek amacıyla görüş ve önerilerin sunulup tartışıldığı ve kuruluşu, çalışmaları kanunla düzenlenen; "Millî Eğitim Şûraları" adı altında ilki 1939 yılında sonuncusu ise 2006 yılında olmak üzere on yedi şûra düzenlenmiştir. Şûralar, kanunun öngördüğü bir düzenlilik içinde toplanamamış, Bakanlığın danışma organı olmuştur. Tablo-I'de Heyet-i İlmiye toplantıları ve ele alınan konular gösterilmiştir (Akyüz, 2010; 401-402).

Tablo I: Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Ele Alınan Konular

Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı
- İlköğretimin 6 yıla çıkarılması.
- İlkokul 1. ve 2. sınıfların 30, diğer sınıfların ise 40 yaşını aşmaması.
- Zorunlu eğitim yaşındaki çocukların yabancı okullara gidemeyecekleri.
- Küçük köyler için yatılı bölge ilkokulları açılması.
- Din dersleri öğretmenlerinin seçiminde, öteki öğretmenler gibi bazı şartlar aranması.
- Sultanî adının Liseye çevrilmesi.
İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı
- İlköğretimin 5 yıla indirilmesi.
- Liselerin 6 yıl olması.
- Öğretmen okullarının 5 yıla çıkarılması.
- Ders kitapları.
Üçüncü Heyet-i İlmiye Toplantısı
- Öğretmenlerin özlük hakları.
- Liselerin belirli merkezlere toplanması.
- Talim ve Terbiye Dairesi'nin kurulması.

2.4. Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları (1923-1938)

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türk Eğitim Tarihindeki rolü çok önemlidir. Atatürk, kurulmakta olan yeni Türk devletinde, eğitim alanında yeni devlet için yeni bir eğitim felsefesi ve politikası benimsemiş ve eğitimde, en zor fakat en gerekli atılımları gerçekleştirmiştir. Atatürk yurdun bağımsızlığını ve cumhuriyeti büyük nutkunda belirttiği gibi Türk gençliğine emanet etmiş, ilelebet korunmalarını gençliğe birinci görev olarak vermiştir. Türk gençliğinin eğitimini yalnızca okullara bırakmamış, aileye de görevler vermiştir. Atatürk'ün eğitime gösterdiği amaçlar, millî, akılcı, insancıl, çağdaş bir eğitimin temel ilkeleridir. (Akyüz, 1994: 312). Atatürk, eğitim ve öğretim ile ilgili görüşlerini çeşitli zamanlarda şu şekilde ifade etmiştir:

“Öğretim, bir kimsenin, kendi bilimini başkalarına öğretmesidir. Öğretimden amaç, aile içinde yapılan öğretim ve eğitim değildir, bir kurum açarak genel öğretimde bulunmaktır.” (Afetinan, 1969: 495).

“En önemli, en esaslı nokta eğitim meselesidir. Eğitimidir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, şanlı, yüce bir sosyal toplum olarak yaşatır veya bir milleti esaret ve yoksulluğa terk eder. Eğer Cumhurbaşkanı olmasam, Millî Eğitim Bakanlığını almak isterdim.” (Afetinan, 1956: 85).

“Bugün hepimizin en önemli ve en verimli görevimiz millî eğitim işleridir. Millî eğitim işlerinde kesinlikle başarılı olmak gerekir ve olacağız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur. Okul genç beyinlere, insanlığa saygıyı, millet ve memleketi sevgiyi, özgür yaşamayı, onuru, bağımsızlığı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman, onu kurtarabilmek için izlenmesi uygun olan en güvenli yolu belletir. Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların, aynı zamanda mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer çalışan bilgin olmaları gerekir. Bunu da sağlayacak yine okuldur. Ancak bu biçimde her türlü girişimlerin mantıklı sonuçlara ulaşması mümkün olur” (Palazoğlu, 1991: 78-79).

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nin bekasını, dönemin gençleriyle ve gelecek kuşakların milli mefkûreye (ulusal ülkü) olan inanç ve hâkimiyetine bağlamış ve bununda ancak sağlam temellere oturtulmuş milli bir eğitim sistemi ile sağlanabileceğinin önemine değinmiştir. Atatürk’ün uzun yıllar yanında bulunmuş sırdaşı ve yakın dostu Kılıç Ali, anılarını kaleme aldığı kitabında; Atatürk’ün, Cumhuriyeti ve inkılâpları emanet ettiği gençliğe nedenli değer ve önem verdiğini belirtmiş, dengelerini yitirmiş, ihtiras ve iştahlarının tatmini yolunda dimağlarını ve karakterlerini bozmuş, bedenlerini yıpratmış, her günahı mubah gören, her şeyi alayla ve kayıtsızlıkla karşılayan, beyinlerini anlamsız yollarda işleten, gözlerini kumarhane masalarına ve içki şişelerine dikmiş, ne yaptığını ve yapacağını şaşırmış, şımarık gençlerden hiç hoşlanmadığını belirtmiş ve Atatürk’ün bu gençler için sarf ettiği ifadeler anılarında şu şekilde yer vermiştir: (Turgut, 2005: 580-581).

Böylelerine çok kızar ve şöyle derdi: “Böyleleri, tabiatıyla milli mefkûreye ilgisiz, kayıtsız bir gençliktir. Böylelerinde ne milli egemenlik, ne de cumhuriyet zerre kadar heyecan ve ilgi uyandırmaz. Her türlü toplumsal ve ahlaki ilgileri kesilmiş durumda olan bu gibi gençler için kumar, dans, rakı, fuhuş, para... İşte milli egemenliğin, işte toplumun anlamı onlar için yalnız bunlardan ibarettir. Bu gibi gençleri çöküşten bir an önce kurtarmak ve gençliği mutlaka mefkûreci ve memleketle ilgili olarak yetiştirmek herkesin, hepimizin, her devlet adamının başta gelen görevidir.”

Bu görüşünü ortaya koyduktan sonra amaca ulaşmak için şu yolu gösterirdi:

“Milli eğitimin görevi sadece hükûmete memur yetiştirmek değil, daha çok memlekete ahlaklı, karakterli, cumhuriyetçi, inkılâpçı, olumlu, atılgan, başladığı işleri başarabilecek yetenekte, dürüst, irade sahibi, hayatta karşılaşılabilecek güçlüklerle karşı koyabilecek gençler yetiştirmektir. Bunun içinde eğitim programlarını ve sistemlerini ona göre düzenlemelidir.”

Atatürk, eğitim ve öğretim teşkilatının düzenlenmesine ilişkin kanunların hayata geçmesini ve Osmanlı döneminden kalma köhne kurum ve kuruluşların lağvedilmesini müteakip özellikle 1930’lu yıllarda vaktinin büyük bir kısmını tarih ve dil çalışmalarına ayırmıştır. Tarih ve dil konusunun önemini kavrayamamış bazı kesimlerin o dönemde Atatürk’ün bu denli tarih ve dil konularıyla ilgilenmesini eleştirdiği bile olmuştur. Atatürk’ün bu insanlara verdiği sitemkâr cevap ile eğitim-öğretim ve kültür konusuna verdiği önem ve geleceğin tarih eğitimcileri ile bilim adamlarını ikaz ettiği tarihe geçen ifadeleri şunlar olmuştur: (Meydan, 2005: 22-23).

“İşitiyorum, benim dille, tarihle uğraşmamı gören bazı kısa düşünceli yurttaşlar, (Paşa’nın işi yok, dille, tarihle uğraşmaya başladı) diyorlarmış... Yağma yok... Benim işim başımdan aşkın... Ben bugün ileri bir Türkiye’yi kurmaya ne kadar çalışıyorsam, yarının Türkiye’sinin temellerini atmaya da o kadar dikkat ediyorum.”

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir; yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir hal alır.”

Atatürk'ün eğitim sisteminin temelini oluşturan öğretmenlere ve öğretmenlik mesleğine verdiği önemi gösteren en güzel örnek ise; *“Öğretmenler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır.”* özdeyişidir. Türk gençliğini yetiştirme görevini öğretmenlere addettiği bu ifade, Atatürk'ün öğretmenlere karşı duyduğu sarsılmaz güven ve sevginin bir sonucudur. Çalışmamızın önceki bölümlerinde de değinildiği gibi, öğretmen sevgisi okul sıralarında başlamış olan Atatürk, öğrencilik yıllarında öğretmenlerinin karşısında nasıl sevgi ve saygı ile durmuşsa, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da hayatta kalan öğretmenlerine karşı aynı ilgi, sevgi ve saygıyı göstermiş, okula bir ma'bed gözüyle bakmıştır (Tezeren, 1981: 12).

2.4.1. Atatürk'ün Eğitime Verdiği Önem ve Eğitim Anlayışının Dayandığı Temel Noktalar

Atatürk çeşitli sebeplerle çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmalarda sık sık eğitime değinmiş ve eğitimin öneminden bahsetmiştir. Atatürk'ün eğitime verdiği büyük önem şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: (Türk Eğitim Derneği [TED], 1981: 295).

“En mühim ve feyizli görevimiz maarif işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır. Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu surette olur.”

Atatürk'ün I. Maarif Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada sarf ettiği, *“Bugün Ankara Millî Türkiye'nin “Millî Maarifi”ni kuracak olan Türkiye muallime ve muallimler kongresinin inikadına sahne olmak mazhariyetiyle iftihar eder”* sözleri, O'nun eğitimi devlet ve fert hayatında en önde gelen konulardan biri olarak gördüğünü göstermekte ve bu bağlamda devletin ve fertlerin ilk görevinin halkı eğitmek ve eğitimi geliştirmek olduğunu açıkça belirtmektedir (Atatürk Araştırma Merkezi [ATAM], 1997: C.II, 19).

Atatürk, eğitime ne denli önem verdiğinin en önemli göstergelerinden biri de cephede Sakarya Savaşı'nın hazırlıklarının yapıldığı sırada Ankara'da ilk Maarif Kongresini toplamasından açıkça anlaşılmaktadır. O, savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin devamlı olabilmesinin ancak eğitimdeki başarılarla mümkün olacağına inanmış bu inancını da şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir millet irfan ordusuna mâlik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun semeratı ufuledir. Milletimizi hakikî saadet ve selâmete isal etmek istiyorsak ve milletimize emin ve müstefiz bir âti bahşeylemek istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu bir irfan ordusuna mâlik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkâr edemeyiz.” (ATAM, 1997: C.II, 168).

“[...] memleketimizi, heyeti içtimaiyemizi hedefi hakikate, hedefi saadete isal için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin istikbalini yoğuran irfan ordusu. Bu iki ordunun her ikisi de kıymetlidir, âlidir, feyizlidir, muhteremdir, fakat bu iki ordudan hangisi daha kıymetlidir, hangisi yekdiğerine mureccahtır. Şüphesiz böyle bir tercih yapamaz, bu iki ordunun ikisi de hayatîdir.” (ATAM, 1997: C.II, 167).

Yine Atatürk’ün eğitime verdiği önemi anlatan en çarpıcı örneklerden biride kurtuluş harbinin hemen bitiminde bir gazetecinin kendisine yönelttiği “İşte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz?” sorusuna “Maarif Vekili olarak milli irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir.” şeklinde verdiği cevaptır. Atatürk’ün en yakınlarından biri olan Ayşe Afetinan; Atatürk’ün en çok uğraştığı mevzulardan biri Milli Eğitim ve Kültür işlerine ait meseleler olduğunu belirtmiş, hatta bazı zamanlar “Eğer Cumhurreisi olmasam, Maarif Vekilliğini almak isterdim.” dediğini belirterek O’nun eğitime olan ilgisi ve verdiği önemi belirtmiştir (Altuğ, 1981: 1).

ATATÜRK, 26 Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada özetle; “Bundan sonra çok önemli zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil; eğitim, ekonomi ve kültür zaferleri olacaktır. Askerliğimizin kazandığı zaferle mağrur olmayan yeni ekonomi ve bilim zaferine hazırlanalım” diyerek eğitim ve öğretimin önemini ve de “Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır, orası da okuldur.” diyerek okulun önemini vurgulamıştır (Kayadibi, 2002: 2).

Atatürk, eğitimin Türk vatanının bekası ve bağımsızlığının korunması için şart olduğunu düşünmüş ve harp meydanlarında kazanılan zaferlerin devamının ancak eğitim ile sağlanabileceğinin altını şu ifadelerle çizmiştir.

“Arkadaşlar, yeni Türkiye’nin birkaç seneye sığdırdığı askerî, siyasî, idarî, inkılâbat sizin, muhterem muallimler, sizin içtimai ve fikrî inkılâptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden “fikri hür, vicdanî hür, nesiller ister.” (MEB, 1985: 17).

“[...] en mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder.” (MEB, 1985: 22).

Atatürk cumhuriyet rejiminin bekası için rejimi benimsemiş, sahiplenmiş ilmi ve teknik bilgilerle donanmış yurttaşlar tarafından korunması gerekliliğine değinerek bu vasıfları taşıyan yurttaşların yetiştirilmesinin milli bir eğitime bağlı olduğunu ve eğitim ordusunun bu yöndeki başarısının da aslında cumhuriyetin rejiminin başarısı sayılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“[...] bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bugünkü şekli idaremizin ebediyetini istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkâre demeyiz.” (ATAM, 1997: C.II, 168).

“Muallimler! Yeni nesli; Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesile mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir.” (MEB, 1985: 16).

Atatürk toplumların insan kalabalığı olmaktan çıkıp millet özelliğini kazanabilmesi için eğitimi en temel şart görmüş ve aşağıdaki ifadeleriyle de bu görüşünü açıkça belirtmiştir.

“Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet henüz millet namını almak istidadını kesbetmemiştir. Ona alelade bir kütle denir, millet denemez. Bir kütle millet olabilmek için mutlaka mürebbilere, muallimlere muhtaçtır. Onlardır ki, bir heyeti içtimaiyeyi hakikî millet haline koyarlar.” (ATAM, 1997: C.II, 168).

Atatürk, aynı zamanda eğitimin Türk milletini gerçek mutluluğa ve güvenliğe ulaştırarak, güvenli bir gelecek sağlayacak en önemli güç olduğu konusundaki düşüncelerini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Efendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delâlettir.” (MEB, 1985: 16).

“Maarifte süratle yüksek bir seviyeye çıkacak bir milletin hayat mücadelesinde maddi, mânevi bütün kudretlerinin artacağı muhakkaktır.” (ATAM, 1997: C.I, 19).

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı’dan devralınan eğitim sistemini çeşitli noktalarda eleştirmiş ve yeni oluşturulacak eğitim sistemini aynı yanlışlara düşülmemesi ve eski yanlışlardan doğan açığın kapatılması için tedbirler almış ve yeni Türk eğitim sistemini bunları göz önüne alarak şekillendirmiştir. Atatürk’e göre eski eğitim sisteminin olumsuzlukları şöyledir: (Akyüz, 2004: 304-307).

- Toplumda yaygın bir cehalet vardır. Eski idareler bu cehaleti varlıklarının devamı açısından gerekli görmüşlerdir.
- Eğitim-öğretim yöntemleri uygun değildir. Bu da milletimizin gerilemesine sebep olmuştur.
- Eğitim milli değildir. Bu durum milletimizin bağımsızlığını kaybetme tehlikesi içine düşmesine sebep olmuştur.
- Eğitim politikası istikrarlı değildir. Her maarif nazırı, farklı bir program uygulamıştır.
- Eğitim sistemi, tüketici olan, hayatı bilmeyen, yüzeysel bilgiye sahip insanlar yetiştirmektedir.

Atatürk içerisinde bulundukları çağın gerisinde kalan Osmanlı eğitim sisteminin yukarıda belirtilen yönleriyle eleştirmiş ve yeni inşa edilecek Türk eğitim sisteminin temelini milli ve çağdaş eğitim esaslarına dayandırmış, bu iki temel esası da eğitimin laik, akılcı, fırsat eşitliğini mümkün kılan, karma ve uygulamalı eğitimi kapsayan, halk

ve meslek eğitimi ile ilköğretimi zorunlu kılan diğer özelliklerle güçlendirmiş ve tamamlamıştır.

Atatürk yeni kurulan Cumhuriyeti Türk milletine dayanarak kurmuş ve bu kapsamda her alanda millet esasını ön plana çıkarmıştır. Bu anlayış Türk eğitim sistemine de yansımış ve her seviyede verilen eğitim öncelikle “*millilik*” esasına dayandırılmıştır. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Kat’iyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan, milletler zayıftır, marizdir. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Milletine Türkiye devletine Türkiye Büyük Millet Meclisine, düşman olanlarla mücadele esbap ve vesaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakkı beka yoktur.” (ATAM, 1997: C.II, 49).

Atatürk yeni eğitim sisteminin “milli” nitelik taşıyacağını 1921’de Maarif Kongresinde öğretmenlere şu şekilde söylemiştir:

“Bugün, Ankara, Milli Türkiye’nin “Milli Maarifini, kuracak Türkiye Muallime ve Muallimler kongresinin in’ikadına da sahne olmak mazhariyetiyle müftehirdir.” (ATAM, 1990: 14).

Atatürk eğitimin milli esaslara dayandırılmasının önemini o dönem yeryüzünde yaşayan ve sayısı 300 milyona yaklaşan Müslüman toplumların o denli kalabalık olmalarına rağmen başka toplumların esareti altına girdiklerine değinerek bu durumun temel sebebini eğitim sistemlerini milli olmamasına bağlamıştır ve konu hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle belirtmiştir.

“Bir milletin namuskâr bir mevcudiyet, şayanı hürmet bir mevki sahibi olması için, o milletin yalnız âlim ve mütefennin bulunması kâfi değildir. Her ilmin, her şeyin fevkinde bir hassaya sahip olması lâzımdır ki, o da o milletin muayyen ve müspet bir seciyeye malik bulunmasıdır. Böyle bir seviyeye malik olmıyan fertler ve böyle fertlerden mürekkep milletler hiçbir dakika hakikî bir devlet teşkil edemezler.” (ATAM, 1997: C.II, 146).

“[...] En esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder. Efendiler, terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksut bir medlûle intikal eder. Tafsilâta girilse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye, bütün terbiyelerin hedef ve gayeleri başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu katiyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmeyeceğim. [...] Milli terbiye esas olduktan sonra, onun lisanını; usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır.” (MEB, 1985: 22).

Atatürk, eğitim verilirken batı veya doğu toplumlarının taklit edilmemesi gerektiği üzerinde durmuş ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Asırlardan beri milletimizi idare eden hükümetler tâim-i maarif arzusunu izhar edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vüsul için şarkı ve garbı taklitten kurtulamadıklarından netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur.” (ATAM, 1997: C.I, 244).

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (haraset-i fikriy-ye) zeminle mütenasiptir. O zemin milletin seciyesidir.” (ATAM, 1990: 14-15).

Atatürk’ün eğitim anlayışının temelini oluşturan ikinci nokta “çağdaş eğitim” olgusudur. Atatürk bu noktada eğitimin toplumsal hayatın, çağdaş ve medeni uygulamaların gerekliliklerine cevap verebilecek seviyede olmasını dikkate almış ve

Türk toplumunun ancak bu şekilde medeni ve asri bir toplum haline gelebileceğini belirtmiştir. Atatürk çağdaş eğitimin gerekliliğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilâkis müterakki mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” (ATAM, 1997: C.II, 48).

Atatürk, içinde bulundukları dönemin bilim ve teknikte en ileri seviyeye sahip olan batı toplumlarını örnek almış fakat söz konusu gelişmelerin zamanında ve güncel olarak takip edilmesi gerekliliğinin de altını şu ifadelerle çizmiştir:

“Efendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek terakkiyatını zamanında takip eylemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen ve lisanın çizdiği düsturları şu kadar bin sene sonra bugün aynen tatbika çalışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir.” (MEB, 1985: 19).

“[...]Türk milletinin, yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir” (MEB, 1985: 33).

Atatürk’ün eğitim anlayışını iki temel noktada tamamlayan diğer özellikleri; kısaca eğitimin laik ve akılcı olması, bireylere fırsat eşitliği ve karma sistemde eğitim görmesine imkân vermesi ile tüm halkı kapsayacak şekilde teknik ve mesleki konuları içeren ve de tüm yurttaşlara ilköğretimin zorunlu kılınması şeklinde özetleyebiliriz.

“Laik eğitim”, eğitimin dini ve örfi kural ve geleneklere bağlı olmadan aklın ve bilimin öncülüğünde icra edilmesidir. Atatürk bu konudaki düşüncelerini Bursa Şark Tiyatrosunda İstanbul ve Bursalı öğretmenlere şu sözlerle anlatmıştır:

“Hiçbir delili mantukiye istinat etmiyen bir takım an’anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutlu aşamıyan milletler hayatı makul ve amelî müşahade edemez. Hayat felsefesini vâsi gören milletlerin tahtı hâkimiyet ve esaretine girmeğe mahkûmdur.” (ATAM, 1990: 28).

Atatürk yeni eğitim politikasının dini özellikler taşımayacağını şu sözlerle açıklamıştır: (ATAM, 1997: C.I, 22).

“Efendiler, terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksut bir medlûle intikal eder. Tafsilâta girilse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye, bütün terbiyelerin hedef ve gayeleri başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu kat’iyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmiyeceğim.”

Hiçbir ayırım yapılmadan toplumun bütün fertlerine aynı şartlarda eğitim imkânı verilmesi ve eğitim hizmetlerinden faydalanması hususunu ifade eden eğitimde fırsat eşitliği Atatürk’ün eğitim politikalarında kendine yer bulmuş ve öncelikli özelliklerden birisi olmuştur. Atatürk eğitimde *“fırsat eşitliğini”* her öğretim kademesinde düşünmüş, bu konuda teknik eleman ve uzman yetiştirmek amacıyla üniversitelerin de tüm yurt genelinde yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir. Bu konuda özellikle Ankara ve Van Üniversitelerinin bir an önce açılmasını belirten konuşmaları olmuş, eğitimde fırsat eşitliğini şu şekilde belirtmiştir (Tezcan, 2000: 26-27).

“Memlekette maarif nurunun yayılmasına ve en derin köşelere kadar nüfuz etmesine bilhassa nazar ediyoruz.” (ATAM, 1997: C.I, 347).

“Türkiye Muallimler Birliği’nin bütün memlekette taazzuvuna, Konya’yı olduğu gibi Van ve Hakkâri’yi de teşkilâtı dâhiline almasına ve her köyde âzaya malik bulunmasına derin bir alâka ile intizar edeceğim.” (MEB, 1985: 16).

“Milli Eğitim Temel Yasası”nın “Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır.” hükmü ile cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kadın ve erkeğin birlikte eşit olarak

faaydalanabildikleri eğitim türü olan “*karma eğitim*” T.C.nin yeni milli eğitim sistemine dâhil edilmiştir. Söz konusu yasanın “*karma eğitim*” ilkesi ile ilgili hükmi iki bakımdan büyük önem taşımaktadır:

- Yasanın getirdiği karma eğitim ilkesi; eğitimde fırsat eşitliğini ön plana çıkaran  ağdaş düşüncenin hukuksal güvencesi niteliğinde olup Atatürk devrimlerinin bir parçası olarak milli eğitim sistemimize girmiştir.
- Atatürk döneminde ve Atat rk  düşüncede karma eğitim, cinsiyete dayanan geleneksel yaşam alanları ayırımına son vermiş ve  ağdaşlaşmaya yönelen toplumsal değişimin etkin bir aracı olarak kullanılmıştır (Tan, 1981: 3-4).

Atatürk; ulusun tüm çocuklarının, kız erkek farkı gözetilmeksizin, eşit olarak, eğitim ve öğretimden yararlanmalarını istemiş, bu  ğretim yöntemi konusundaki görüşlerini, 25 Temmuz 1924 tarihli konuşmasında açıkça şu şekilde ifade etmiştir:

“ ğretmenler..! Erkek ve kız çocuklarımızın aynı şekilde eğitilmesi, bütün  ğretim derecelerinde,  ğretim ve eğitimlerinin pratik (uygulamalı) olması önemlidir.  lke çocukları her öğrenim seviyesinde, ekonomik hayata, yapıcı, etkili ve başarılı olacak şekilde hazırlanmalıdırlar.” (Oktay, 1984: 163).

“Toplumu kalkındırmak istiyorsak izlememiz gereken daha emin ve daha etkili yol vardır. O da büyük Türk kadınına çalışmalara ortak etmek, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına bilimsel, toplumsal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur.” (Karagözoğlu, 1985: 207).

“Bir sosyal topluluk, bir millet, erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabul müdür ki, bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerini müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerletilebilmiş olsun? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlere bağlı kaldıkça diğer kısmı gökyüzüne y kselebilirsin. şüphe yok, gelişmenin adımları dediğim gibi iki cins tarafindan beraberce arkadaşça atılmalı ve gelişme ve yenilik alanında birlikte kesin bir tavır alınmalı. Böyle olursa devrim başarılı olur.” (TED, 1981: 220).

“Uygulamalı eğitim” kapsamında ise eski eğitim sisteminin ezberci niteliği terk edilerek eğitimin her seviye ve kademedede uygulamaya dökülmesi hedeflenmiştir. Atatürk bu konudaki düşüncesini şöyle açıklamıştır: (MEB, 1985: 13).

“Terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul; malûmatı insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddî hayatta muvaffak olmağı temin eden amelî ve kabili istimal bir cihaz haline getirmektir.”

“Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-u vatanın merakiz-i mühimmesinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, darülmesailer, müzeler, sanayii nefise meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilât-ı mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teşhizi icap etmektedir.” (ATAM, 1997: C.I, 316).

“Halk eğitimi”, okula gitmeyen halkın eğitilmesini hedefleyen okula gitme yaşını geçirmiş ve hiç okula gitmemiş insanların eğitilmesi, onlara temel bilgilerin öğretilerek cehaletten kurtarılması gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. Atatürk; halk eğitiminin T.C.nin yeni eğitim-öğretim sistemindeki önemini şu şekilde vurgulamıştır.

“Binaenaleyh maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı, cehlin izalesidir. Bu izale edilmedikçe, yerimizdeyiz. Yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor demektir.” (MEB, 1985: 10).

“Muallimler her vesileden istifade ederek halka koşmalı, halk ile beraber olmalı ve halk, muallimin çocuğa yalnız alfabe okutur bir varlıktan ibaret olmayacağını anlamalıdır.” (ATAM, 1997: C.II, 266).

“[...] halkın okuyup yazmıyan kısmını en kolay vesaitle okutarak onlara birinci derecede lâzım olan malûmatı verecek gece dersleri açmak, matbuatı mahalliyede bilhassa terbiyei umumiye ve halk bilgilerine ait neşriyatla meşgul olmak heyeti mualliminin muntazaman ifa edeceği vezaiften olacaktır.” (MEB, 1985: 13).

“*Mesleki ve teknik eğitim*”, yeni kurulmuş olan T.C.nin iktisadi kalkınması için gerekli olan teknik eleman ve meslek sahiplerini yetiştirme görevini üstlenmesi bakımından öne çıkmış ve Atatürk’ün eğitim politikalarında yer bulmuştur. Bu nedenle, yeni eğitim sisteminde ilk ve orta dereceli eğitim kademesinden başlayarak, bütün eğitim kademelerinde mesleki ve teknik eğitime önem verilmiş, gerekliliği üzerinde durmuştur. Atatürk mesleki ve teknik eğitimin önem ve gerekliliğini şu şekilde açıklamıştır:

“Bir taraftan izalei cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evladını hayatı içtimaiye ve iktisadiyede filen müessir ve müsmir kılabilmek için elzem olan iptidaî malûmatı amelî bir tarzda vermek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir.” (MEB, 1985: 7).

Atatürk, oluşturduğu eğitim politikalarında ilköğretimin tüm halka ulaştırılması ve zorunlu kılınması temel hedeflerden biri olarak kabul etmiş ve konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Maarif faaliyetimiz ilk tahsilin filen umumî ve mecburî olmasını [...], hedef tutmuştur.” (MEB, 1985: 29).

“İlk tahsilin yayılması için sade ve pratik tedbirler almak yolundayız. İlk tahsilde hedefimiz bunun umumî olmasını bir an evvel tahakkuk ettirmektir.” (MEB, 1985: 39).

2.4.2. Atatürk Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılâplar

2.4.2.1. Eğitim Teşkilatının Düzenlenmesi

1920 yılında ilk maarif vekâleti merkez teşkilatı oluşturulmuştur. İlk maarif teşkilatı, Maarif Vekiline bağlı olarak İlk Tedrisat Müdürlüğü, Sicil ve İstatistik Müdürlüğü, Türk Âsârı Atıkası Müdürlüğü ve Planlama Heyeti’nden oluşmuştur. 1923 yılında maarif vekâleti merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiş, teşkilat içindeki daire sayısı artırılmıştır. Buna göre teşkilat, Maarif Vekiline bağlı olarak; Müsteşar, Telif-

Tercüme Heyeti, Teftiş Heyeti, Yüksek Tedrisat Dairesi, Müstakil İstatistik Müdürlüğü, Sicil Dairesi ve Evkaf Dairesinden oluşmuştur (Sorguç, 1982: 18-20).

Atatürk döneminde, maarif teşkilatının idari yapısını düzenlemek amacıyla iki önemli kanun çıkarılmıştır. Bunların ilki 1926’da çıkarılan “Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun”, ikincisi ise 1933’te çıkarılan “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun” dur. Cumhuriyet döneminde maarif vekâleti teşkilatı hakkında ilk düzenleme 22 Mart 1926’da kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile yapılmış, kanun yürürlüğe konduktan sonra üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, 1933’e kadar yürürlükte kalmıştır (Çoker, 1994: 206).

“Maarif Teşkilatına Dair Kanun”a göre: Türk dili ve buna ilişkin uğraşmak üzere bir “Dil Heyeti” ile talim ve terbiye işleriyle uğraşmak üzere bir “Talim ve Terbiye Dairesi” kurulmuştur. Türkiye maarif teşkilatı yönünden mıntikalara ayrılmış ve bir veya birçok ilden oluşan bölgelere bir Maarif Emini atanmıştır. Eğitime ait işlerde karar vermek üzere toplanan “Maarif Şurası” ilkokulları; şehir ve kasaba gündüz, şehir ve kasaba yatılı, köy gündüz ve köy yatılı okulları olarak sınıflandırmıştır. Ayrıca mali bakımdan gündüz ilkokullarının il özel idaresi, muhtaç ve kimsesiz çocukların alınacağı şehir ve kasaba yatılı okullarının ise Maarif Vekâleti tarafından finanse edileceği, köy yatılı okullarının, okulu olmayan köylerin çocukları için açılacağı ve bu okulların genel ve özel bütçelerle destekleneceği saptanmıştır. Ortaöğretim kurumları olarak; liseler, ortaokullar, ilk muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Bunların dışında kalan yüksek ve orta muallim mektepleri ise yüksek muallim mektepleri lise öğretmenlerini, orta muallim mektepleri ortaokul öğretmenleri ile ilk ve köy muallim mekteplerinin öğretmenlerini, ilköğretim müfettişlerini ve tatbikat müdürlerini yetiştirir şeklinde tanımlanmıştır (Bkz.: EK-V).

Bu kanunun kabul edilmesiyle, kurulması kararı daha önce III. Heyeti İlmiye’de alınmış olan Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur. Talim ve Terbiye Dairesinin görevi: eğitim-öğretim programlarını, planlarını, eğitimle ilgili talimatname ve kanun tasarılarını hazırlamak, ders kitaplarını hazırlamak veya hazırlatmak, eğitim için gerekli olan araç gereçleri sağlamak olarak belirlenmiştir (Arslanoğlu, 1997: 41).

“Maarif Teşkilatına Dair Kanun”un 3. ve 4. maddesi ile Maarif Şurası yapılması kararı alınmıştır. Maarif Şurasının görevi, eğitim-öğretime ait işlerde Talim ve Terbiye Dairesince hazırlanacak nizamname, talimatname, programları inceleyerek, bunlar hakkında bir karara varmaktır. Maarif Şurasının kararları, Maarif Vekilinin onayıyla kesinleşir. Yapılması kararlaştırılan bu şura, Atatürk döneminde toplanamamıştır. Söz konusu kanunun 20. ve 21. maddelerinde belirtilen “Maarif Eminlikleri”nin kurulması kararı uygulanmış, maarif eminlikleri kurulmuştur. Maarif eminlikleri sistemine göre, bir veya birkaç vilayet bir maarif eminlik bölgesi sayılarak, buraya bir maarif emini tayin edilmiştir. Maarif emininin dışında her ilde bir maarif müdürü, ilden küçük birimlerde bir maarif memuru bulunmuştur. Her maarif Eminliği bölgesine, içinde yer alan ilk orta ve sanat okullarının tümü bağlanmıştır (Yücel, 1994: 39-41).

Maarif eminine, bölgesindeki ilkokul öğretmenleri, ilköğretim müfettişleri ile memurların atamasını yapmak, gerekirse görevden almak, ortaöğretim kurumlarını denetlemek yetkileri verilmiştir (Arslanoğlu, 1997: 47).

Eminlikler, Ankara, İstanbul, Edirne, İzmir, Konya, Sivas, Antalya, Adana, Trabzon, Erzurum, Gaziantep, Van ve Elazığ illeri merkez olmak üzere 13 bölge halinde oluşturulmuştur. 1928’de bu sayı 12’ye inmiş, bazı eminlik merkezleri değişmiştir. Maarif eminliği uygulaması 1931’e kadar devam etmiş, 1931’de 1834 nolu kanun çıkarılarak kaldırılmıştır. Maarif eminliklerinin kaldırılmasından sonra illerdeki eğitim-öğretim faaliyetleri il eğitim müdürlüklerine, onlarda merkezdeki genel müdürlüklere bağlanmıştır (Başgöz, 1995: 101).

10 Haziran 1933’de 2287 numaralı “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun” (Bkz.: EK-VI) kabul edilerek merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Bu kanuna göre merkez teşkilatı: Müsteşarlık, Maarif Şurası, Milli Talim ve Terbiye Dairesi ile Vekâlet Umum Müdürlükleri, Teftiş Heyeti, Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü, Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü, İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü, Mesleki ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Müzeler Müdürlüğü, Kütüphaneler Müdürlüğü, Mektep Müzesi Müdürlüğü, Hususi Kalem Müdürlüğü, İnşaat Dairesi, Levazım Müdürlüğü ve Evrak Müdürlüğü olarak yapılandırılmış, Maarif Vekâletine bağlı memurların tayin terfi esaslarını ve maaşlarını düzenlemiştir. Bu kanunun üçüncü maddesiyle Maarif Şurası önem kazanmış ve Maarif

Vekâletinin müsteşarlıktan sonraki en önemli organı olmuştur. Dört ve beşinci maddeleriyle; üç yılda bir toplanacağı hükme bağlanan şuranın başkanı olarak Maarif Vekili tayin edilmiştir. Ancak gerekli görüldüğü durumlarda Maarif Vekili Şurayı olağanüstü toplantıya çağırabilir. Atatürk vefatına dek herhangi bir şura toplantısı yapılamamış olup, Maarif Şurası ilk toplantısı 1939 yılında icra edilmiştir (Maarif Vekilliği, 1940: 30-36).

Bu dönemde üzerinde yoğun bir şekilde çalışma yapılan öztürkçeleşme hareketi, isim değişikliğinin en büyük sebebi olarak gösterilebilir. Devlet bu harekete destek olmak ve sade Türkçeyi bir an önce toplumda yerleştirmek amacıyla kendi belgelerindeki yabancı kelimeleri çıkararak yerine Türkçe kelimeleri koymuştur.

2.4.2.2. Tevhid-İ Tedrisat Kanunu

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, ülke içerisinde birbirinden farklı tarzda eğitim veren üç tip eğitim kurumu vardır. Bunların birincisi olarak medreseler; dini eğitim veren kurumlar olup Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlıdır. İkincisi, Tanzimat devrinden itibaren açılmaya başlanan, batı tarzında eğitim veren batı tipi okullardır. Bu okullar Maarif Nezareti'ne bağlıdır. Üçüncüsü ise, tüm yurda yayılmış bulunan azınlık okullarıdır. Azınlık okulları, eğitimin dışında siyasi ve dini faaliyetlerde bulunmuşlar, kendi anlayışları doğrultusunda bir eğitim tarzı benimsemişlerdir. Bu tablo Türkiye Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda devam etmiştir.

Farklı tarzlarda eğitim verilmesi ülke içinde fikir ve duygu birliğinin sağlanamamasının önemli sebeplerinden biri olarak görülmüş, 02 Mart 1924 tarihinde parti grup toplantısında Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ve hilafetin kaldırılması konuları görüşülmüş ve birbiri ile bağlantılı bu konularda tüm parti üyelerince ortak ilkelere mutabakat sağlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde ise 429, 430 ve 431'inci kanunlar kabul edilmiştir. Buna göre 429 sayılı “Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması hakkındaki kanun” ile 430 sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” meclisten çıkarılarak kanunlaşmıştır. Aynı gün kabul edilen bu kanunlar aslında birbiriyle bağlantılı kanunlar olup eğitimde birliğin sağlanabilmesi ancak birbirleriyle bağlantılı bu kanunların kabulü ile mümkün olmuştur

(Atatürk, 2007: 573-574). EK-VII’de ibraz edilen H. 03/III/1340 tarihli ve 430 sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” teklif edilme gerekçesi ise şu şekilde belirtilmiştir:

“Bir devletin eğitim siyasetinde, milletin fikir ve duygularında birliği sağlamak için eğitimde teklik en doğru, en ilmi, en asri ve her yerde faydaları görülmüş bir harekettir. Tanzimat döneminde eğitimde birlik sağlamak istenmiş ise de bunu başaramamış, aksine bu dönemde eğitimde ikilik meydana gelmiştir. Eğitim ve öğretimde meydana gelen bu ikilik birçok kötü sonuca sebep olmuştur. Bir milletin fertleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim, ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise his ve fikir birliği amacına terstir. Bu kanun teklifli kabul edildiği takdirde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bütün eğitim kurumlarının tek yetkili mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Böylece bütün okullarda Cumhuriyetin eğitim siyasetinden sorumlu, eğitimimizi tek bir his ve fikir çerçevesinde ilerletmekle sorumlu Maarif Vekâleti olumlu ve tek bir eğitim siyaseti takip edecektir (Öztürk, 1995: 275).

Ülkede fikir ve duygu birliğini sağlamak için, tek tarzda eğitim verilmesinin gerekliliği bu gerekçe ile dile getirilmiştir. 3 Mart 1924’te kabul edilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na göre; (Genç, 1998: 23-24).

- Türkiye sınırları içinde bulunan bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.
- Şer’iye ve Evkaf Vekâleti veya özel vakıflar tarafından idare edilen bütün medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir edilecek, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinin bu okullara aktardığı para da Maarif Vekâletine devir edilecektir.
- Maarif Vekâleti yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir ilahiyat fakültesi, imam-hatiplik görevini yapacak memurlar yetiştirmek için ayrı okullar açacaktır.
- Askeri ortaokul ve liseler, bütçeleri ile beraber Maarif Vekâletine devredilecektir.

Kanunun kabulü ile yurt içinde bulunan bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanmış, Maarif Vekâleti, bütün okullarda aynı tarzda eğitim verilmesini sağlamış, böylece mektep-medrese ikiliği ortadan kalkmıştır. Yabancı ve azınlık okulları da

Maarif Vekâletine bağlanarak, yurt genelinde eğitimde birlik tam anlamıyla sağlanmıştır. Ayrıca kanununun kabulüyle eğitim, bizzat devlet tarafından yürütülmesi gereken bir kamu görevi haline getirilmiştir (Türk Eğitim Sendikası, 1999: 93).

Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla, Maarif Vekâletine bağlanan askeri okullarda, bu uygulamadan bir yıl sonra vazgeçilmiştir. 1925'te askeri okullar bütçe ve kadrosu ile Milli Savunma Bakanlığına bırakılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve uygulanması sonucu, medreseler kapatılmış, Din, Arapça ve Farsça dersleri okul müfredatlarından çıkarılmış, karma eğitime geçilmiş, yabancı ve azınlık okulları denetim altına alınmıştır (Sakaoğlu, 2003: 169).

2.4.2.3. Harf İnkılâbı

Alfabenin değiştirilmesi konusu Tanzimat devrine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde alfabe sorununa ilk değinen kişiler Münif Efendi ve Ahondzade Mirza Fethali'dir. Bu iki kişi, alfabe sorununu 1860'lı yıllarda gündeme getirmişler; kullanılmakta olan Arap alfabesinin Türk diline yetmediğini, bu nedenle Arap alfabesinin ıslah edilmesini istemişlerdir. II. Meşrutiyet devrinde Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet gibi yazarlar Arap alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçilmesini istemişlerdir (TDK, 1962: 34).

Harf devrimini Osmanlı Devleti'nin okuryazarlığı küçük bir azınlığın işi olmaktan çıkarmak için gayret sarf etmemiş olması olanaklı kılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, 1905 yılı itibarıyla okuryazar oranı % 5 civarında iken, 1927 yılı itibarıyla bu oran % 10,7 olarak belirlenmiştir (Akşin, 2010: 202).

Tanzimat'tan, cumhuriyet dönemine kadar geçen sürede alfabe konusunda iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre, Arap alfabesi Türk dili için yetersizdir. Bu nedenle Arap alfabesinde bazı değişiklikler ve yenilikler yapılmalıdır. Bu görüştekiler Arap alfabesinin ıslah edilmesini istemişlerdir. İkinci görüşe göre ise, Arap alfabesi Türk dilinin yapısına uygun düşmemektedir, Arap alfabesinde bazı değişiklikler yapılsa dahi iyi sonuçlar alınması mümkün değildir. Bu görüştekilere göre tek çare Arap alfabesinin tamamen kaldırılarak yerine Latin Alfabesi'nin kullanıma sunulmasıdır (Korkmaz, 1974: 52).

Atatürk bu görüşlerden ikincisini benimsemiş ve ikinci görüşü benimsediğini daha Kurtuluş Savaşı devam ederken belirtmiştir. Atatürk, Erzurum Kongresi'nin bittiği akşam (8 Ağustos 1919), Mazhar Müfit Kansu'ya Kurtuluş Savaşının bitmesinden ve bağımsızlığın kazanılmasından sonra yapacağı inkılapları yazdırırken, beşinci sırada yapılacak inkılâp olarak, Latin harflerinin kabul edilmesini söylemiştir (Afetinan, 1994: 182).

Türkiye Devleti'nin kurulmasından sonra alfabe konusunun gündeme geldiği ilk yer 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Kongrede delegelerden biri Latin harflerinin kabul edilmesini isteyen bir önerge vermiş, bu önerge kongre başkanı Kazım Karabekir tarafından okunmamış ve gündem dışı bırakılmıştır. Kazım Karabekir'in önergeyi gündem dışı bırakması alfabe meselesinin tekrar tartışma konusu haline gelmesine sebep olmuştur (Ortaylı, 2007: 241). Alfabe tartışması zaman zaman meclis gündemine de yansımıştır. 25 Şubat 1924'te mecliste eğitim bütçesi görüşülürken, İzmir milletvekili Şükrü (Saraçoğlu), bütün fedakârlıklara rağmen ülkemizdeki okuma-yazma oranının düşük olmasının sebebini Arap harfleri olarak göstermiş, Arap harflerinin Türk dilini yazmaya uygun olmadığını söyleyerek, maarif vekâletinden bu konu hakkında bir an önce yeni tedbirler almasını istemiştir (Öztürk, 1995: 472).

Alfabe konusundaki tartışmalar devam ederken, alfabe konusu hakkında çalışmalar yapması için 1926'da çıkarılan "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" ile bir "Dil Heyeti" kurulması kararı alınmıştır. Kanun, dokuz üyeden oluşacak Dil Heyetini alfabe konusunda çalışmalar yapmakta görevlendirmiştir. Dönemin maarif vekilinin, Dil Heyetinin Latin harfleri konusunda yapacağı hazırlıkların, devletin genel siyasetine uygun düşmesi halinde, harflerin kabul edilebileceğini söylemesi ilerde yapılacak Harf İnkılâbı için atılmış önemli bir adım olmuş, bu tartışma 1928'e kadar sürmüştür. Tartışma sürecinde alfabe konusunda iki ayrı görüş vardır. Bu görüşlerden birincisini savunanlar Arap alfabesinin kaldırılmamasını istemişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre, Arap alfabesi bırakılıp Latin alfabesi kabul edilirse dine ters düşülmüş olur. Memleketin bin yıllık kitaplıkları yıkılır ve ortaya büyük bir kültür bunalımı çıkar. Diğer görüştekiler Arap alfabesinin kaldırılmasını Latin alfabesine geçilmesini istemişlerdir. Latin alfabesinin kabul edilmesini isteyenlerin, bu isteklerinin gerekçeleri şu noktalarda toparlanabilir; Arap alfabesi, Türk dilinin yapısına uymamaktadır. Arap

alfabesiyle okuma-yazma öğrenmek zordur. Bu sebeple, eğitim-öğretim işleri daha zor yapılmaktadır. Toplumdaki okuma- yazma bilen oranı düşüktür. Bahsedilen olumsuzluklar ise toplumun gelişmesini engellemektedir (Korkmaz, 1974: 54).

Dil Heyeti yaptığı çalışmalar sonucu Latin alfabesine geçilmesini olumlu bulmuştur; ancak heyet Latin alfabesinin aynen alınması düşüncesinde değildir. Bu nedenle, Dil Heyeti yaptığı çalışmalarda Latin alfabesinde birtakım değişiklikler yapmıştır. Dil Heyetinin Latin alfabesi üzerinde yaptığı değişiklikler sonucu, Latin alfabesinden “Q ve X” harfleri çıkarılmış, alfabeğe “ç,ğ,ş,j,ı,ö,ü” harfleri eklenmiş, böylece yeni Türk alfabesi 8 ünlü ve 21 ünsüz olmak üzere 29 harften oluşturulmuştur (Turan, 1990: 79).

Dil Heyetinin alfabe konusundaki çalışmalarının devam ettiği sıralarda Yunus Nadi Bey Atatürk’e, Latin harflerini kabul edip bir süre gazetelerin bazı sütunlarını eski harflerle bazı sütunlarını yeni harflerle yazdırmayı, okullarda yeni başlayanlara yeni harflerle, üst sınıflardaki öğrencilere eski harflerle öğretim vermeyi teklif etmiştir. Atatürk bu teklifi kesin bir dille reddetmiş, böyle bir ikilik olursa insanların alışkanlıklarından dolayı eski yazıyı kullanmaya devam edeceklerini, ortaya kargaşanın çıkacağını söylemiştir (Afetinan, 1981: 184).

Latin harflerinin kabul edilmesi sürecinde, ülke içinde yeni harflerin kabul edilmesini kolaylaştıran bazı adımlar atılmıştır. 1925’te rumi takvim kaldırılarak miladi takvime geçilmiş; 1927’de reçetelerin Latin harfleriyle yazılması kararlaştırılmış; 24 Mayıs 1928’de uluslararası rakamlar kabul edilmiştir. Ayrıca yazı çalışmalarının devam ettiği sırada Sovyetler Birliği içinde yaşayan Türklerin, Latin harflerini kabul edip olumlu sonuçlarını görmeleri, bu konuda ülkemize örnek olmuştur (Ergün, 1997: 17).

23 Mayıs 1928’de bakanlar kurulu tarafından, alfabe konusunu incelemek üzere Alfabe Encümeni (Dil Encümeni) adı verilen bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul çeşitli araştırmalar yaparak 41 sayfalık bir “Elifba Raporu“ hazırlayıp Atatürk’e sunmuştur. Raporda Dil Encümeni, Latin alfabesine geçilmesi konusunu olumlu karşılamıştır (TDK, 1962: 17).

Atatürk bu raporun verilmesinden sonra Sarayburnu'nda halka, yeni Türk harflerinin kabul edileceğini, ancak yeni harfler ile dilimizin güzelliğinin ve zenginliğinin ortaya çıkacağını söylemiş ve halktan en kısa zamanda yeni harfleri öğrenmelerini ve öğretmelerini istemiştir. Atatürk Sarayburnu'nda halka şöyle seslenmiştir:

“Çok işler yapılmıştır; ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu, bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu, ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir; Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Bu hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.” (MEB, 1985: 28).

Harf devrimini başlatmak için İstanbul'u seçen Atatürk, 04 Haziran'da İstanbul'a gelmiş ve 21 Eylül'de Ankara'ya dönmüştür. Bu süre içerisinde İstanbul'dan yurdun çeşitli bölgelerine yeni harfleri halka tanıtmak maksadıyla çeşitli geziler yapmıştır. Bu kapsamda; Trakya, Karadeniz ve Orta Anadolu kentlerinde halka seslenmiş ve 09-10 Ağustos gecesi Sarayburnu Parkı'nda, halkın bir eğlence toplantısında harf devrimini Türk halkına ilan etmiştir. Müteakiben Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün de katılımıyla birtakım çalışmalar yapılmıştır. Harf devriminin gerçekleşmesindeki olağanüstü çabaları ve başarısı nedeniyle, 24 Kasım 1928'de Gazi Mustafa Kemal'e “başöğretmenlik” ünvanı verilmiştir (TED, 1981: 166, 167).

Bu gelişmeler ışığında EK-VIII’de görüldüğü üzere 01 Kasım 1928 tarihli ve 1353 numaralı “Yeni Türk Harfleri’nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” uyarınca; 01 Aralık 1928 tarihinden başlayarak süreli yayınların (gazete, dergi), 01 Ocak 1929 tarihinden itibaren ise kitapların yeni harflerle basılması hükmedilmiştir. (Bkz.: EK-IX)

Atatürk, yakın çevresinde bulunanları yeni harflerle yazmaya zorlamış, kendisi de bir daha eski harflerle yazı yazmamış, eski yazıyla yazılan raporları okumayıp, yeni harflerle yazılmasını istemiştir. Mecliste, kendi balkonundan diğer milletvekillerinin eski yazıyı yazıp yazmadıklarını kontrol etmiş, yeni yazıya alışamayan milletvekilleri eski yazıyla yazdıkları belli olmasın diye, eski yazıyı sağdan sola doğru yazmaya çalışmışlardır (Kazım Özalp ve Teoman Özalp, 1995: 42).

Atatürk 1 Kasım 1928’de TBMM’yi açarken yaptığı konuşmada, Latin harfleri ile okuma-yazmanın kolaylığından ve bu yolla Türk dilinin canlanacağından bahsetmiş, TBMM’nin bu harfleri kabul etmesini istemiş, TBMM’nin bu harfleri kabul etmekle çok seçkin bir iş yapmış olacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.”

“Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi yalnız ebedî Türk Tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır.”

“Efendiler! Türk harflerinin kabulile hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor, bu vazife; milletimizin kâmilten okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda rasgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek kadın her vatandaşıma öğretmek için tehalük göstermeliyiz, bu milletin asırlardan beri hallolunamıyan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muzafferiyetin hazları ile kıyas kabul etmiyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir. Aziz arkadaşlarım; yüksek ve ebedî yadigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir.” (ATAM, 1997: 377-378).

01 Kasım 1928’de kabul edilen “Yeni Türk Harfleri’nin Kabul Edilmesine Dair Yasa”ya göre Arap harflerinden Latin harflerine geçilmesinin temel nedenleri şunlardır: (Öz, 2002: 163).

- Arap harfleri Türk diline uymamaktadır. Sesli harfler yoktur. Türk insanının söylemekte zorluk çektiği sesler içermektedir. Bu durum okuma-yazma öğrenmeye başlayanları zorlamaktadır.
- Bu harflerle okuma-yazmayı öğrenmek zordur ve uzun zaman almaktadır. Böyle olunca okuma-yazma öğrenmek belli bir sınıfın imtiyazı haline gelmiştir. Halkın okuma-yazma bilme oranı düşüktür.
- Milli dilimizin bünyesine uyan bir harf sistemi kabul edilmesi gereklidir. Latin harfleri dilimizin bünyesine uygundur.
- Latin harfleri ile okuyup-yazmayı öğrenmek kolaydır. Bu, yapılan denemelerle ortaya çıkmıştır.

Kanunla; yeni harflere geçişte kolaylık sağlanması için böyle bir süreç takip edilmiş ve ülke içinde 1930 Haziranı’na kadar yeni harflere geçişin tamamlanması hedeflenmiştir. TBMM yeni harfleri kabul ettikten hemen sonra, yeni harflerin kabul edilmesi yolunda önderlik eden Gazi Mustafa Kemal’e (Bkz.: EK-X) altın levha üzerine kabartma bir alfabe takdim edilmesi kararını almıştır (Öztürk, 1995: 119).

Yeni Türk harflerinin kabul edilmesiyle ortaya çıkacak masrafı karşılamak üzere 1928 senesi bütçesinde, Maarif Vekâleti bütçesine 400.000 lira ek ödenek konmuştur (Öz, 2002: 170). Bu para dil heyetinin bastıracağı alfabe, gramer, imla lügati gibi neşriyatın masrafları, yeni harflerle basılacak okul kitaplarının masrafları, halk dershanelerinin ve millet mekteplerinin masrafları, devlet matbaası ve dil heyetinin masrafları için kullanılacaktır (Öztürk, 1995: 429-430).

Yeni harflerin kabul edilmesinden hemen sonra okullarda eğitim yeni harflerle yapılmaya başlanmıştır. İlköğretimin yeni harflerle yapılması ilkokul öğrencilerinin başarısını olumlu yönde etkilemiş, 1929 yılında ilkokul son sınıfta kalan öğrenci sayısı, önceki yıllara oranla büyük ölçüde azalmıştır. Yetişkinlere yeni yazıyı öğretmek için 01 Ocak 1929 tarihinde “Millet Mektepleri” açılmıştır. 1936 yılına dek faaliyetlerine devam eden Millet mekteplerinden 2,5 milyon yurttaş mezun olmuş ve harf inkılâbı büyük bir süratle gerçekleştirilmiştir (Akşin, 2010: 203).

2.4.2.4. Halk Eğitimi İle İlgili Düzenleme ve Reformlar

Daha önce okula gitmeyen yetişkinlere verilen düzenli ve örgütlü bir eğitim olan halk eğitimine önem verilmiş, bu alanda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1923 yılı sonlarında Maarif Vekili İsmail Safa tarafından iki genelge yayınlanarak, valilerden halk eğitimi çalışması yapmaları istenmiştir. Ancak yerel yönetimler, bu genelgelere beklenen ilgiyi göstermemişlerdir (Geray, 2002: 169).

EK-V’te ibraz edilen, 22 Mart 1926 tarihli ve 789 numaralı “Maarif Teşkilatına Dair Kanun”un; *“İlk tedrisat mektepleri Maarif Vekâletinin müsadresiyle açılır. Bunların programlarıyla tedris tarzlarının tayini ve murakabesi Maarif Vekâletine aittir. İlk tahsil çağındaki çocuklar meslek mekteplerine giremezler. İlk tahsil çağını geçirmiş ve hiç tahsil görmemiş çocukları kabul eden müesseseler bunlara ilk tahsili de vermeğe mükelleftir.”* şeklindeki altıncı maddesi ile ilköğretim çağını geçirmiş ve hiç öğrenim görmemiş çocukları işe alan kuruluşlara, iş verdikleri bu durumdaki çocukların ilköğretim tahsillerini üstlenmeleri zorunluluğu getirilmiştir (T.C. Maarif Vekilliği, 1940: 20).

Aynı yıl Maarif Vekâleti, “Halk Terbiyesi Şubesi” adıyla ilk halk eğitimi birimini kurmuş, bu şube 1927’de “Halk Dershane ve Konferansları Talimatnamesi”ni hazırlamıştır (Ergün, 1997: 126).

Hazırlanan talimatnameye göre, yurdun çeşitli yerlerinde halk derslikleri açılacaktır. Bu derslikler, çeşitli nedenlerle hiç okuyamamış, okulu yarıda bırakmış veya istediği öğrenim seviyesine gelememiş olanlara temel bilgileri vermek amacıyla kurulacaktır. Talimatnamenin öngördüğü derslikler, 1927 yılından itibaren açılmaya başlanmış, 1927–1928 öğretim yılında derslik sayısı 3304’e, buralardaki öğrenci sayısı da 64.302’ye ulaşmıştır (Geray, 2002: 170).

Halk derslikleri, Harf İnkılâbı’ndan sonra Millet Mektepleri haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşümden sonra halk eğitimi, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Okuma Odalarında yapılmaya başlanmıştır. Harf İnkılâbının gerçekleşmesinden sonra, “Millet Mektepleri Talimatnamesi” hazırlanmış ve 24 Kasım 1928’de yayınlanarak 01 Ocak 1929’dan geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir. Millet Mektepleri Talimatnamesine göre; millet mekteplerinin açılış amacı, Türk halkına okuma-yazma öğretmek ve hayatında gerekli olan temel bilgileri vermektir. Talimatnamenin “Millet Mektepleri teşkilatının genel başkanı ve başmuallimi: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’dir” şeklindeki 9. maddesi ile Atatürk “başmuallim” unvanını almıştır. (Bkz.: EK-XI) Ayrıca Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başvekil, İcra vekilleri, Erkan-ı Harbiye Reisi ve Halk fırkası katib-i umumisi de bu teşkilatın Atatürk’ten sonra gelen diğer reisleri olarak belirtilmiştir. Millet mektepleri A ve B dershanelerinden oluşmuştur. A dershanelerinde, hiç okuma-yazma bilmeyenlere veya Arap harfleriyle okuma-yazma bilenlere yeni harflerle okuma-yazma öğretilmiştir. B dershanelerinde, okuma-yazmayı öğrenmiş olan vatandaşlara hayatlarında gerekli olan temel bilgiler verilmiştir. Kursların her ikisi de dörder ay sürmüştür. Millet mekteplerine, ülkede 16–45 yaş arasındaki bütün vatandaşların gitmesi mecbur tutulmuştur (Maarif Vekâleti, 1929: 4-5).

Dönemin İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen 03 Aralık 1929 tarihli yazıda (Bkz.: EK-XII); Ankara il merkezinde açılan A ve B kursları ile sayısı 130’u bulan çevre ilçelerdeki dershanelerde kadın-erkek toplam 4149 kişinin kayıtlı olduğunu ve bu yönde alınan tedbirlerin memnuniyet verici olduğu belirtilmiştir.

01 Ekim 1929’da faaliyetlerine başlayan Millet mekteplerinin yaklaşık iki aylık bir süre içerisinde 4.000’i aşkın vatandaşa hizmet verdiğini belgeleyen bu arşiv vesikası o dönem eğitim alanında atılan ciddi adımların sonucu ve halkın bu eğitim seferberliğine olan olumlu yaklaşımı açıkça görülmektedir.

Halktan (diğer illerden) gelen bu olumlu tepkilere bir diğer örnek ise: EK-XIII’te sunulan; İçişleri Bakanlığınca, Başbakanlığa gönderilen Isparta ve Aksaray vilayetleri halkının Millet mekteplerine olan ilgisi ve okuma azmini belgeleyen 29 Aralık 2012 tarihli yazıdır.

01 Ocak 1929’da yürürlüğe giren “Millet Mektepleri Talimatnamesi” ile ilgili olarak EK-XIV’te ibraz edilen dönemin T.C. Başvekâlet Muamelat Müdürlüğünün 7553 sayılı ve 09 Ocak 1929 tarihli kararnamesinde görüldüğü üzere 1929 yılı Ocak ayı başı itibariyle Cumhuriyet eğitim kadrolarında ciddi boşluklar olduğu görülmektedir. Öte yandan aynı arşiv belgesinde İsmet (İnönü) başbakanlığındaki hükümetin 1927-1928 eğitim-öğretim yılından itibaren “Halk Derslikleri” adı altında açılmaya başlanmış olan “Millet Mektepleri” faaliyetlerine ne denli önem verdiği ve ciddiyetle üzerinde durduğu görülmektedir. Bu da Atatürk döneminde eğitim ve eğitime verilen büyük önem ile Türk halkının eğitim ve kültür seviyesini artırmak için yapılan ciddi yatırım ve çalışmalara güzel bir emsal teşkil etmektedir.

Millet mektepleri, ilkokul bulunan her yerde ilkokul öğretmeni adedince açılmıştır. Okulu olmayan köylere bir devre için öğretmenler gönderilerek “seyyar dershaneler” adıyla açılmıştır. Köylerde açılan dershanelerde, öğleden önce köyün 12–16 yaş arası çocukları, öğleden sonra da 16–45 yaş arası yetişkinleri okutulmuştur. Bütün dershanelerde dersler Cuma günü dışındaki 6 günde birer saat olarak yapılmıştır. Gerekli görüldüğü durumlarda gün sayısı 3’e düşürülmüş, günlük iki saat ders yapılmıştır. Günlük iki saatten fazla ders yapılmasına izin verilmemiştir. Dershaneler yalnızca erkekler veya yalnızca kadınlar için veya karma olarak açılabilmiştir (Maarif Vekilliği, 1940: 11-13).

Millet mekteplerinde derse giren her öğretmene, aylık maaşından ayrı olarak ek ücret verilmiştir. Maarif Vekâleti, illerde bu mekteplerin kurulması ve idare edilmesi görevini valiliklere vermiştir. Millet mekteplerine devam edenler dört ayın sonunda

sınava alınmış, başarılı olanlara mezuniyet belgesi verilmiştir. Devlet veya özel kuruluşlara yeni işçi alınırken, işçi adaylarına millet mektebi mezuniyet belgesi almış olması şartı getirilmiş, bu belgesi olmayanlar işe alınmamıştır. Bütün devlet kuruluşları ve işçi çalıştıran özel işyerleri çalıştırdıkları elemanlarına, hapishane yönetimleri mahkûmlarına okuma- yazma öğretmekle zorunlu tutulmuştur. Talimatnamede geçerli mazereti olmadan, millet mekteplerine devam etmeyenlerden para cezası alınması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda; millet mekteplerine devam etmeyenlerden ve ilk mekteplere gitmeyenlerin ailelerinden tahakkuk edilecek para cezalarının da takip edilecek prosedürleri belirten ve dönemin Maarif Vekilliği tarafından yurt çapında tüm vilayetlere gönderilen 03 Şubat 1931 tarihli genelge EK-XV’te görülmektedir.

Maarif Vekâleti, millet mekteplerinde kullanılmak üzere iri yazılı okuma kitapları bastırarak, kursu bitirenlerin öğrendiklerini unutmaması için “Halk” adıyla haftalık bir gazete yayınlamıştır. Kitap ve gazete, kurs öğrencilerine ücretsiz olarak verilmiştir (Başgöz, 1995: 121). Her il özel idaresi, bütçesinde millet mektepleri için ödenek ayırmıştır.

“Millet Mektepleri” nin 1930’dan sonra ismi “Okuma-Yazma Sınıfları”na çevrilmiştir. 1936’dan sonrada “Ulus Okulları” adını almıştır (Ergün, 1997: 130). Millet mekteplerinin ilk açıldığı yıl olan 1928’de, toplam 20.489 dersane açılmıştır, buralarda 19.922 öğretmen, 1.045.500 öğrenci bulunmuştur. 1928’de mekteplere bir milyonun üzerinde kayıt yaptırılmasına rağmen, buralara devam edip, okuma-yazma öğrenen kişi sayısı 5.000 civarında kalmıştır. Bu sayı mekteplere verilen büyük önem karşısında, silik kalmış bir sayıdır. Daha sonraki yıllarda dersane, öğretmen ve öğrenci sayısı da giderek düşmüştür. 1928–1934 yılları arasında açılan toplam dersane sayısı 56.883, buralardaki öğretmen sayısı 48.793, öğrenci sayısı da 2.383.593’tür. Dershanelere devam edenlerden başarılı olarak, mezuniyet belgesi alan kişi sayısı 1.161.475’tir (İUM, 1934: 48).

1928’den sonra, millet mekteplerinin hızlı gelişim gösterememesinin sebebi halkın çok büyük bir kısmının artık okur-yazar hale gelmiş olması değildir. Çünkü 1928–1935 yılları arasında yapılan çalışmalarla 1935’te altı yaş üzeri nüfusta okuma-yazma bilen oranı ancak % 19,2’ye çıkmıştır. Geriye kalan % 80,2 okuma-yazma

bilmemektedir. 1935'te altı yaş ve üstü nüfusun sayısı 12.863'tür. Bunlardan 10.387'si okuma-yazma bilmemekte, sadece 2.476'sı okuyup yazabilmektedir (DİE, 1996: 4-5).

İstatistiklere bakıldığında, tüm halkı okur-yazar hale getirmek için başlatılan okuma yazma seferberliği ve açılan millet mekteplerinin asıl amacına ulaşamadığı, ancak ülke genelinde okuma-yazma bilen kişi sayısının artmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Millet mektepleri, Atatürk dönemi eğitim politikasında “halkçılık” ilkesinin uygulandığının önemli bir göstergesi olmuştur. Çünkü bu mekteplere yaş, seviye, sınıf ayrımı yapılmadan herkes alınmıştır. Okuma odaları, millet mekteplerini bitirenlere okuma-yazma alışkanlığı ve zevki vermek, öğrendiklerini unutmamalarını sağlamak amacıyla açılmıştır. Buralara önceleri sadece millet mekteplerine gidenler kabul edilmişse de, sonradan bu kural değiştirilmiş, buralar bütün halka açık hale getirilmiştir. 1933'de bazıları köylerde olmak üzere 1.720 halk okuma odası açılmıştır. 392 1936'da oda sayısı 500'e düşmüştür, bu sayı geçen yıllar boyunca düşmeye devam etmiştir. 1946'da oda sayısı sadece 60'tır (Geray, 2002: 171).

“Halkevleri” 19 Şubat 1932 tarihinde, “Türk Ocakları”nın kapatılması, bu ocaklarla ilgili tüm mal ve görevlerin Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na aktarılması sonucu, partinin Atatürk Devriminin ve bu devrimle başlatılan ulusal kültür yaratma ve yayma çalışmalarının halka açılan kapıları olarak kurulmuştur. Türk kültürünü tüm içeriği ve anlamlarıyla geniş kitlelere benimsetme, kadın erkek, yaşlı genç tüm vatandaşları görevli kılma, çalışmaya itme kültürel etkinliklere katılmalarını sağlama amacı güden halkevleri kasaba ve köylerde ise halkodaları ismi ile kurulmuştur. Bu merkezlerde tarih, dil, yazın, spor, müzecilik, güzel sanatlar, halkbilim ve köy araştırmalarına yönelik çalışmalar yapılmış, Halkevleri dergileri yayınlanmış ve sonuçta Halkevleri, bölgelerinde birer kültür merkezleri haline dönüşmüştür. Ayrıca Halkevlerinin hemen hemen tümünde kitaplıklar açılmış, buralarda gençlerin okuyup yetişmesi, bilgi edinmesi amaçlanmıştır. Halkevleri ve odaları bu kültürel işlevinin yanı sıra okuma-yazma bilmeyen halkın açılan kurslarda yetişmesini, okuma-yazma öğrenmesini de sağlamıştır (Kili, 2009: 227).

Halkevleri, CHF tarafından açılmış ise de, halkevlerine gidebilmek ve hizmetlerinden faydalanabilmek için CHF'ye kayıtlı olma şartı aranmamıştır, ancak halkevlerinin yönetim birimlerine yalnızca CHF'ye kayıtlı olanlar alınmıştır. CHF,

halkevlerini kurma ve yönetme yetkisini elinde bulundurmuş, buralardaki hizmeti, halkın tümünü bilinçlendirmek ve kendi temel prensiplerini benimsetebilmek için herkese açmıştır. Halkevleri, Halkevleri Talimatnamesinin öngördüğü koşulları taşımak şartıyla illerde ve bazı büyük ilçelerde açılmıştır. Bir halkevinin açılabilmesi için, talimatnamede tespit edilen dokuz çalışma kolundan en az üçünün kurulmuş olması, 200 kişilikten küçük olmayan bir konferans salonu, kütüphanesi, çalışma odası, döşeli bir binası, jimnastik yapılabilecek kadar avlusu, odacı ve memur aylığını verebilecek bir bütçesi olması şartı aranmıştır.

Çeşitli il ve ilçelerde açılıp, sayısı giderek artırılmış olan halkevlerinin bir genel merkezi olmamıştır. Büyük olması yönüyle Ankara'daki halkevi genel merkez işlevini görmüştür. Halkevleri için örnek olarak hazırlanan tiyatro, sergi gibi etkinlikler öncelikle Ankara'daki halkevinde uygulanmış, bu etkinlikleri daha sonra diğer halkevleri gerçekleştirmişlerdir. Halkevlerinin genel merkezinin olmamasının sebebi ise, Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı olarak açıldığı için hukuksal-tüzel kişiliğinin olmamasıdır (Çeçen, 1990: 137).

Dil, Edebiyat, Tarih Kolu, Güzel Sanatlar Kolu, Temsil Kolu, Spor Kolu, İhtimai Yardım Kolu, Halk Dershaneleri ve Kursları Kolu, Kütüphane ve Yayın Kolu, Köycüler Kolu, Müze ve Sergi Kolu olmak üzere toplam dokuz çalışma kolunda faaliyet gösteren halkevlerinde halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için sık sık halk konferansları düzenlemiştir. Halkevleri, kollar aracılığıyla kurulduğu civardaki herkese, kişilerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda eğitim vermiştir. Bu yönüyle halk eğitimi çalışması yapan ve Halkçılık ilkesi anlayışı ile işleyen kurumlar olmuştur. Halkevleri halka giderek eğitim verirken, halktan da milli kültüre ait dil derlemeleri gibi unsurları almışlardır.

Halkevlerindeki her çalışma kolu, kendi alanına giren konularda 1938 yılı içinde birçok konser, tiyatro ve sergi düzenlemiştir. Kitaplıklarındaki kitap sayısı 130.000'i geçmiş, okuyucu sayısı da 2 milyona yaklaşmıştır. Bu şekilde çalışan halkevleri ve halkevlerine üye sayısı zamanla artmıştır. 1932'de ilk açıldığında 14 olan halkevi sayısı 1938'e gelindiğinde 209'a yükselmiştir. 1932'de 34.000 üyesi varken, 1938'de 100.000'in üzerine çıkmıştır. Halkevlerine birbirinden çok farklı kesimler gelmiş ve üye olmuşlardır. 1934'de halkevlerine üye olan 34.000 kişiden, 2.627'si kadın, 295'i avukat,

639'u doktor, 4374'ü öğretmen, 2365'i tüccar, 3339'u işçi, 871'i güzel sanat sahipleri, 16.974'ü çeşitli meslek erbabıdır. Bu yönüyle halkevleri farklı kesimlere hitap edebilen ve farklı kesimleri kaynaştırmaya çalışan kurumlar olmuşlardır (Necip Ali, 1994: 14).

Nüfusunun % 80'i köylerde yaşayan bir tarım ülkesi olması nedeniyle yeni kurulan T.C.de köy öğretmeni yetiştirme başlı başına bir milli eğitim davası olarak görülmüştür. Köylerin yaklaşık olarak % 90'ında okul bulunmaması, kırsal kesimde hala eski rejimin "adamı" olan "hoca"ların etkili olması ve bunların, cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde yerinin olmaması gibi nedenlerden dolayı, dönemin pek çok yazar ve aydını, köy öğretmenlerini, Türk köylüsünü sosyal, kültürel ve iktisadi bakımdan kalkındıracak en önemli araç olarak görmüş, yetiştirilecek öğretmenlerin mutlaka köy hocalarının yerini alması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle köy öğretmeni yetiştirme projesinin uygulamaya konulduğu günlerde Türk basını, köy öğretmenlerini *"Batılı Türk köylüsünün yaratıcısı", "Köye ışık taşıyan köylüler"* ve *"Köyü yeniden feth edecek olan köy alpleri"* olarak nitelendirmiştir. Köy öğretmeni yetiştirmeye yönelik ilk önemli adımları atan Mustafa Necati Bey'in çabaları sonucunda kurulan köy muallim mektepleri, Türkiye'de köy öğretmeni yetiştiren ilk kurumlar olmuştur. Bu okullar, istenen sonucu vermedikleri ve fazla masraflı oldukları gerekçesiyle kapatılmış ve yaygın eğitim kurumlarıyla köy öğretmeni yetiştirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Necati Bey'den sonra bu mesele ilk defa Dr. Reşit Galip tarafından ele alınmış, fakat bu bakanın da çalışmalar kalıcı ve etkili sonuçlar yaratmamıştır (Öztürk, 2007: 250).

1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde hala binlerce köyde okul bulunmaması ve okuma yazma bilmeyen onbinlerce yurttaşın bulunması nedeniyle yukarıda da belirtildiği gibi Maarif Vekilliğini yaygın eğitim kurumlarıyla köy öğretmeni yetiştirilmeye sevk etmiştir. Bu kapsamda; EK-XVI'da görüldüğü üzere 11 Haziran 1937 tarihinde kabul edilen, 3238 numaralı "Köy Eğitimcileri Kanunu" ile köy öğretmeni açığının kapatılması ile milli eğitim hizmet ve seferberliğinin tüm yurt geneline yayılması amaçlanmıştır. Kanunun I. Maddesinde köy eğitimcileri yetiştirilmesi yönelik amaç *"Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitimcileri istihdam edilir."* şeklinde açıkça tanımlanmıştır.

2.4.2.5. Tarih İnkılâbı ve Türk Tarih Kurumu'nun Kurulması

Yeni Türk Devleti kurulduğunda, Osmanlı Devleti'nin benimsediği tarih anlayışını benimsememiştir. Osmanlı Devleti'nin benimsediği tarih anlayışı üç aşamalıdır. Birinci aşamada, ümmet tarih anlayışı vardır. Ümmet tarih anlayışı, Osmanlının kurulmasından Tanzimat dönemine kadar devam eden dönemde etkin olmuştur. Osmanlı, Müslüman halk arasında ortak bir kültür oluşturmak için bu anlayışı kullanmıştır. Ümmet tarih anlayışında Türk tarihi, Türklerin İslamiyet'e girmelerinden sonra başlatılmış, bundan önceki dönemlerden bahsedilmemiştir. İkinci aşamada Tanzimat devrinde gelişmeye başlayan "Devlet Tarihi" anlayışı vardır. Yeni tarih anlayışında Osmanlı tarihi esas alınmıştır. Başlangıç olarak Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarih benimsenmiştir. Devlet tarih anlayışının etkin olduğu dönemde medreselerde İslam tarihi, medreselerin dışında açılan yeni okullarda ise hem İslam tarihi, hem de Osmanlı tarihi okutulmuştur. Üçüncü aşamada, özellikle II. Meşrutiyet devrinde gelişmeye başlayan "Milli Tarih" anlayışı vardır. Milli tarih anlayışında, Türklerin İslam tarihi ve Osmanlı tarihinde yaptıkları hizmetler belirtilmiş, bu hizmetler belirtilmekle beraber, bundan önceki Türk tarihinin de aydınlatılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak II. Meşrutiyet döneminde, milli tarih anlayışı doğrultusunda yapılan çalışmalar verimli olmamıştır. Bu üç tarih anlayışı Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir. Osmanlının yıkılması ile Osmanlı tarihi anlayışı, Halifeliğin kaldırılması ile de ümmet tarihi anlayışı son bulmuştur. Milli tarih anlayışı, yeni devletin tarih anlayışı olarak gelişmeye devam etmiştir (Karal, 1998: 85-86).

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte eğitimin her alanında olduğu gibi, tarih eğitim ve öğretiminde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki uygulamaları 1930 öncesi ve sonrası şeklinde iki bölüme ayırmak mümkündür. 1930 yıllardan önce ilkokul müfredatında 1924 ve 1926 yıllarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemlerde Mehmet Fuat (Köprülü), İhsan Şerif (Saru) ve Ahmet Halit (Yaşaroğlu) gibi tarihçiler tarafından ilkokullara yönelik tarih kitapları yazılmıştır. Aynı dönemlerde ortaokul ve lise ders programlarında da değişiklikler yapılmış; Ahmet Refik (Altınay) ve Ali Reşat Beylere ait ders kitapları müfredata dâhil edilmiştir. 1926 yılından itibaren ise ders kitaplarının hazırlanması ve basımı faaliyetleri Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin sorumluluğuna verilmiştir (Çapa, 2005: 40).

Atatürk döneminde “milli tarih” anlayışının geliştirilmesi için, 1928’den sonra başlatılan çalışmalar, 1930’da hızlanmıştır. Tarih çalışmalarının daha önce başlatılmamış olmasının sebebi yeni devletin ve Atatürk’ün tarihe ilgisiz olması değildir. Atatürk, tarihe her zaman ilgi duymuştur. Bu ilgi daha okul sıralarında başlamıştır. Ancak 1919-1930 yılları arasında öncelikle vatanın bağımsızlığının sağlanması ve varlığımızı devam ettirecek kurumların oluşturulmasına öncelik verilmiştir. Bu amaçlara ulaşıldıktan sonra, *“Dünyada her millet ne kadar maddi isteklerine malik olmak mecburiyetinde ise aynı derece-i ehemmiyetle olarak manevi (kültür) istikbaline de malik olmak mecburiyetindedir.”* düşüncesiyle tarih alanında çalışmalara başlanmıştır (Kodaman, 1999: 90). Atatürk, kültür konusundaki yaklaşımını ve kültüre verdiği önemi 1936 yılı sonbaharında, Afet İnan’ın aktarımıyla şu cümlelerle ifade etmiştir: (ATAM, 1990: 3).

“Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek ve zekâyı terbiye etmektir.”

“Kültür, tabiatın yüksek feyzleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde pek çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. Bunların hepsi insanlık vasıflarıdır. İşte kültür kelimesini mastar şekline soktuğumuz zaman, insanlara verdiği yüksek vasıfları, kendi çocuklarına, hafidlerine ve atisine vermesi demektir.”

“Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca izaha lüzum görmüyorum. Çünkü bu, Türkiye Cumhuriyeti’nin okullarında birçok vesilelerle eser halinde tesbit edilmiştir.”

1928’de Fransız okullarında okutulmakta olan ve Türklerin sarı ırktan gelme, ikinci derece ve dünya medeniyetine hiçbir katkısı olmayan bir topluluk olduğunu ileri süren bir coğrafya kitabı Atatürk’e sunulmuştur. Atatürk ivedi olarak bu konuları beraberindekilerle birlikte araştırmaya başlamış ve tarih çalışmalarını başlatmıştır. Bu çalışmalar 1930 yılında hız kazanmış ve Atatürk’ün söz konusu çalışmaları aydınlatılmasını istediği meseleler ise şunlar olmuştur: (Kili, 2009: 226).

- Türkiye'nin en eski yerli halkı kimlerdir?
- Türklerin dünya tarih ve medeniyetindeki yeri nedir?
- Türklerin Anadolu'da bir aşiret olarak devlet kuramayacakları bir gerçek olduğuna göre bu gerçekten yola çıkarak Osmanlı Devleti nasıl kurulmuştur?
- Türklerin İslam tarihindeki rolü nedir?
- Anadolu'daki ilk medeniyet nasıl kurulmuştur?
- Medeniyet Anadolu'ya kimler tarafından getirilmiştir?

23 Nisan 1930'da Türk Ocakları'nın 6. kurultayı toplanmıştır. Kurultayın 28 Nisan oturumunda Atatürk'ün isteği üzerine söz alan Afetinan, Türklerin kökeni ve medeniyete olan katkılarının incelenip aydınlatılması, şimdiki tarih bilgilerinin eksik olduğu, Türk tarihini bilmek ve bildirmek için radikal tedbirler alınması gerekliliği konuları üzerinde durmuştur. Daha sonra bu doğrultuda çeşitli konuşmalar yapılmış ve kongreye "Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir şekilde incelemek için özel ve sürekli bir heyetin kurulmasına karar verilmesini" öngören bir takrir verilmiştir. Bu takrir kongre tarafından kabul edilmiş ve aynı gün Türk Tarih ve medeniyetini ilmi yollarla incelemek amacıyla Türk ocaklarına bağlı olarak "Türk Tarih Heyeti"nin kurulması kararlaştırılmıştır (Afetinan, 1981: 193-198).

Kurulması kararlaştıran tarih heyeti, "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" adıyla 4 Haziran 1930'da çalışmaya başlamıştır. Türk Tarihi Tetkik Heyeti çalışmalarını genellikle Atatürk'ün bulunduğu yerlerde, Atatürk'ün görüşlerini alarak yürütmüştür. Türk Tarihi Tetkik Heyeti'nin yaptığı çalışmalar sonucu "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eser hazırlanmış ve bastırılmıştır. Eserde, Türk tarihi en eski çağlardan başlanarak, Cumhuriyete kadar kısaca incelenmiştir. Bu eserin yazılmasıyla, yeni "Tarih Tezi" ortaya atılmıştır. Eserin yazılış amacı, ülkemizde ve yabancı ülkelerin kitaplarında, Türklerin dünya tarihindeki rollerinin küçültülmesinin yanlış; olduğunu anlatmak, ispatlamak ve ayrıca milli tarih yazmak yönünde bir adım atmak olmuştur (İğdemir, 1973: 5-6).

15 Nisan 1931'de Türk ocaklarının kapanması üzerine Türk Tarih Heyeti, "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adıyla müstakil bir cemiyet haline gelmiştir. Bu cemiyetin "hami reisi" Mustafa Kemal olmuştur. Cemiyetin ismi ilerleyen yıllarda "Türk Tarih Kurumu" olarak değiştirilmiştir (Afetinan, 1981: 201-205).

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, okul kitaplarının yeniden yazılmasına öncülük etmiş ilk iş olarak, liselerde okutulmak üzere dört ciltlik tarih kitabı hazırlamıştır. Hazırlanan kitaplar 1931-1932 eğitim-öğretim yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu kitaplar temel alınarak ortaokul ve ilkokullar için yeni tarih kitapları yazılmıştır (Çapa, 2002: 49).

Türk Tarih Kurumu I. ve II. Türk Tarih Kongrelerini toplamış, Türk Tarihi hakkında yapılan çalışmaları yurt ve dünyaya duyurmak amacıyla, 1937'den itibaren "Belleten" adında dergi çıkarmaya başlamıştır (Çoker, 1994: 38).

I. Türk Tarih Kongresi 2 Temmuz -11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara Halkevi'nde yapılmıştır. Kongrenin yapılış amacı, yeni tarih görüşünü ve tarih öğretiminde izlenecek yolu öğretmenlere anlatmaktır. Kongreye Maarif Vekili başkanlık etmiş, Türk Tarih Kurumu üyeleri, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler katılmıştır. Kongreye yabancı katılımcı olmamıştır. Bu yönüyle kongre tamamen milli bir niteliktedir. Kongrede Türk Tarih Kurumu üyeleri, Türk Tarih tezini anlatmışlardır (İğdemir, 1973: 11-13).

Türk Tarih tezinin çıkış sebebi, Avrupa'daki Türklerin sarı ırktan olup ikinci sınıf insan oldukları iddiası ile Türklerin her türlü medeni kabiliyet ve istidattan yoksun barbar bir kavim olduğu iddiasını çürütmek; Türklerin gerçek tarihini ve medeniyete olan katkılarını dünyaya göstermektir. Tezin ortaya çıkmasının diğer bir sebebi ise, Avrupalıların Anadolu toprakları üzerinde tarihi hak iddia etmeleridir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Sevr Andlaşması döneminde çeşitli ülkeler, Anadolu'da yerleşmek istedikleri yerler için uydurma tarihi deliller gösterip, buraların tarihi olarak kendilerinin hakkı olduğunu söyleyip, bu toprakların kendilerine verilmesini istemişlerdir. Lozan'ın imzalanmasıyla bu iddialar amacına ulaşamamıştır; ama Avrupalı devletler bu iddialardan vazgeçmemişlerdir. Ana düşünceleri; "Medeniyetin ilk çıkış yeri, beşiği ve beyaz ırkın ilk yurdu Orta Asya'dır. Orta Asya'daki ilk medeniyeti Türkler kurmuşlardır. Orta Asya'da meydana gelen kuraklık üzerine, bu medeniyetin sahipleri çeşitli yerlere göç etmişler, gittikleri yerlere sahip oldukları medeniyeti götürmüşlerdir. Böylece dünyanın dört bir yanına medeniyet Türkler tarafından yayılmıştır. Dünya medeniyetinin kurucusu Türklerdir. Ayrıca Anadolu medeniyetinin kurucusu da Türklerdir. Çünkü Anadolu'nun ilk halkı Hititler Orta Asya'dan gelmiş Türklerdir."

şeklinde olan tarih tezi ile Anadolu'nun en başından beri Türk olduğu bu nedenle Türklerin hakkı olduğu anlatılmak ve karşı tarafın iddiaları çürütülmek istenmiştir (Kodaman, 1999: 97-98).

Tarih tezi alanında çalışmalar devam ederken, Atatürk, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları'nın birer akademi haline gelmesini istemiştir. Bu kurumların birer akademi niteliği taşıyabilmesi için, tarih ve dil alanında üst seviyede eğitim görmüş elemanların yetiştirilmesi gerekmiş, bu nitelikte elemanların yetiştirilmesi için fakülte açılması kararlaştırılmış ve 11 Mart 1935'te Atatürk, Ankara'da bir "Tarih-Coğrafya Fakültesi"nin kurulması emrini vermiştir. Fakültenin, tarihi bilgilerin ortaya çıkarılabilmesi için coğrafyaya gereksinim duyulması, tarih ve coğrafyanın birbirine bağımlı olması, tarih ve coğrafya araştırmalarının paralel gitmesi gerekliliği sebepleri ile tarih-coğrafya fakültesi olarak kurulması planlanmıştır. Açılması planlanan tarih-coğrafya fakültesine, Türk tarihinin aydınlatılmasını sağlayacak bütün eski dillerin öğretilceği ve inceleneceği dil fakültesinin de eklenmesi kararı alınmıştır. Böylece fakülte, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) haline gelmiştir. 14 Haziran 1935'te TBMM, DTCF'nin açılması kararını kabul etmiş, bu fakültenin açılması için Kültür Bakanlığına yetki vermiştir (Afetinan, 1981: 227-234).

Açılış hazırlıkları tamamlanan fakülte 9 Ocak 1936 tarihinde Ankara Halkevi'nde yapılan törenle "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" adıyla kurulmuş ve Atatürk'ün Ankara'da kurulmasını istediği Ankara Üniversitesi'nin ilk fakültesi olmuştur. II. Türk Tarih Kurultayı 1937 Eylülünde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır. Milli nitelikte ki ilk kongreden farklı olarak ikinci kongre uluslararası nitelikte yapılmıştır. Kongrede, Türk tarih tezi ve yeni tarih bilgileri hakkında konuşmalar yapılmış ve bildiriler sunulmuştur (Ergün, 1997: 158-164).

Milli mücadele dönemi aydınlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu Türk tarih tezinin mana, anlam ve önemi ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Bence Atatürk'ün böyle bir müesseseyi (TTK) kurup ona her teşebbüsün fevkinde bir kıymet ve ehemmiyet verişinin ölüm yatağında bile onun devam ve bekasını düşüncesinin başlıca saiki münhasıran ilmi bir hareketi teşvik

kaygusundan ziyade, milli şuuru, milli gururu ve Türk milletinin kendi nefsine emniyet ve itimadını takviye etmek endişesidir.” (Eroğlu, 2008: 214).

“Atatürk tarih tezi ile milli tarihimizin hudutlarını enginleştirmek hareketiyle hem Kemalist inkılâbın en şümullü bir izahını yapmak, hem bu inkılâbın kökleri üstünde yaşadığımız toprağın en derin tabakalarını saptamak, hemde Türk milletinin asaletini şüphe götürmez becerilerle ispat etmek istemiştir.”

2.4.2.6. Dil İnkılâbı ve Türk Dil Kurumu’nun Kurulması

Osmanlı Devleti’nin çok uluslu bir yapıya sahip olması ve Osmanlı padişahlarının aynı zamanda İslam dünyasının halifesi olması, Osmanlıda Türkçenin ikinci planda kalmasına sebep olmuş, Osmanlı Devleti, içinde barındırdığı milletleri yönetime ısındırmak amacıyla, devleti kuranların dili olan Türkçeyi resmi dil olarak ilan etmemiş, Türkçenin diğer dillerden üstün tutulduğunu ima eden herhangi bir harekette bulunmamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti içinde, İslam dininin ibadet dili olması sebebiyle Arapça önem kazanmış, İslam kültürünün sanat dili olarak bilinen Farsça da büyük itibar görmüştür. Türkçeye gereken önemin verilmemesi, Arapça ve Farsçanın da itibar kazanması ile ortaya Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir “Osmanlıca” çıkmış, Osmanlıca devlet kuruluşları ve aydınlar tarafından kullanılan yazı dili haline gelmiştir. Halk, yaşantısında Türkçeyi kullanmaya devam etmiş, yazı dillini anlamakta zorlanmıştır. Ortaya çıkan yazı dili-halk dili ayrımı Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar devam etmiştir (Turan, 1990: 57-60).

Tanzimat Devri’nde, bazı aydınlar dilin sadeleştirilmesi konusu üzerinde durmaya başlamıştır. Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine kadar bu çalışmalar devam etmiş, ancak sonuç alınamayan bireysel çalışmalar olmaktan öteye gitmemiştir (İmer, 1976: 85).

Türkçenin sadeleştirilmesi konusu T.C.nin kurulmasından itibaren gündeme gelmiş ve 1920’de Maarif Vekili Rıza Nur’un emriyle, öztürkçe sözcüklerin derlenmesi işine başlanmıştır. 1923’te TBMM’de yapılan görüşmelerde Türkçenin sadeleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş, 1926’da çıkarılan “Maarif Teşkilatı

Hakkında Kanun” ile dil işleri ile uğraşmak üzere “Dil Encümeni” kurulmuş ve sözcük derleme işi Dil Encümeni’ne geçmiştir. Dil Encümeni’nin çalışmalarına devam ettiği sıralarda Latin alfabesi kabul edilmiş, Arapça ve Farsça dersler okullardan kaldırılmıştır. Bu durum, Arapça ve Farsça sözcüklerin dilimizden çıkarılmasını kolaylaştırmıştır. Encümen, derlediği sözcükleri ve yaptığı çalışmaları, imla ve gramer kitapları çıkararak halka sunmuştur. Ancak, yapılan çalışmalar verimli bulunmamış, “verimsiz ve metotsuz” çalıştığı gerekçesi ile 1931’de dağıtılmıştır. Encümen’in dağıtılmasından sonra dil işleri ile uğraşmak üzere yeni bir kurumun oluşturulması gündeme gelmiştir. Atatürk, Türk dilini bilimsel yollarla ele alıp inceleyecek, Türk dilinin köklerini ortaya çıkarıp aynı zamanda Türk tarihinin de aydınlatılmasında rol oynayacak bir cemiyetin kurulmasını istemiştir (Korkmaz, 1974: 60-62).

Türk Tarih Kongresi’nin kapandığı akşam Atatürk, çevresinde bulunanlara “dil işlerini düşünecek zaman geldi, ne dersiniz?” sorusunu sormuş, soruya olumlu yanıt alınca, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ne kardeş bir Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulması isteğini söylemiştir. O akşam cemiyeti kurma girişimleri başlamış, ertesi gün cemiyet (12 Temmuz 1932 tarihi) resmen “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. Böylece dil işleri, bir yandan devlet himayesi altında gelişmeye devam ederken, diğer yandan özel bir kuruluşun himayesine girmiştir (Eşref, 1933: 81-82).

Kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin amacı; söz derlemeleri yaparak yabancı kelimelerin yerine öz Türkçe kelimeler bulmak, böylece dilimizdeki yabancı kelimeleri atarak yazı dilini Türkçeleştirmek, yazı dili ile halk dilini bütünleştirmek, Türk dilini en eski dönemlerine kadar inceleyerek, Türk dilinin geçmişini aynı zamanda Türk Tarihini aydınlatmak olmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasından sonra Atatürk Türk diliyle ilgili konuları görüşmek üzere dil kurultayının toplanmasını istemiş, bu amaçla toplanan dil kurultaylarının ilki I. Dil Kurultayı adıyla 26 Eylül 1932’de, Dolmabahçe Sarayı’nda başlamıştır (Unat, 1943: 2).

Konferansa başta Atatürk olmak üzere, bakanlar, milletvekilleri, yazarlar ve halk temsilcileri katılmıştır. Konferansta, Türk dilini ilgilendiren konularda yirmi tez ve onüç konuşma dinlenmiş, ayrıca Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin ana tüzüğü ile çalışma programı hazırlanmıştır. Hazırlanan ana tüzüğe göre; kurumun adı “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”dir. Kurumun “Koruyucu Başkanı” Atatürk, “Onursal Başkanı” Maarif

Vekili'dir. Kurumun amacı, Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmektir. Kurum tarafından toplanacak olan dil kurultayları iki yılda bir yapılacaktır. Kurultayın belirlediği çalışma programına göre dil konusunda yapılacak çalışmalar şöyledir; Türk dilinin diğer dillerle karşılaştırılması, halk ağızlarından kelimeler derlenmesi, yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulunması, Türkçe sözlük ve gramerin hazırlanması, kurum tarafından bir dil dergisinin yayınlanması. Kurultay, I. Kurultayın toplandığı 26 Eylül gününü "Dil Bayramı" ilan etmiştir (Çoker, 1994: C.I, 394).

İlk dil kurultayının gerçekleşmesinden sonra Atatürk, Türk Dil Kurumu'na ilk direktiflerini vermiştir. Atatürk verdiği direktifte, masrafı Maarif Vekâleti tarafından karşılanmak üzere derleme defteri ile kılavuzların en güzel biçimde hazırlanarak hemen bastırılmasını, dilimizde kullanılmakta olan Arapça ve Farsça kelimelerin halk dilindeki Türkçe karşılıklarının bulunması için gazetelere sütunlar açılmasını, dil işlerinde karşılaşılabilecek bütün problemleri çözmek için Başbakan İsmet Paşa'ya gidilmesini istemiştir. Atatürk, dil işlerinin en yetkili amili olarak Başbakan İsmet Paşa'yı göstermiştir (Unat, 1943: 1-4).

TDK, Atatürk'ten alınan bu direktifler ve kurultayın kabul ettiği çalışma programı doğrultusunda, öncelikle derleme, tarama ve anket çalışmaları yapmıştır. Dilimize girmiş olan yabancı kelimelerin, halk dilinde yaşayan Türkçe karşılıklarının bulunması amacıyla yapılan derleme çalışması Atatürk'ün imzası ve bakanlar kurulunun emriyle yurt çapında yapılmış, 1,5 yılda yaklaşık 140.000 fiş toplanmış, bunları yayınlamak için derleme dergisi hazırlanmıştır. Yazı diline girmiş olan yabancı sözcüklere karşılık bulmak amacıyla, eski kitaplardaki Türkçe sözlükleri bulmak için yapılan çalışmaya tarama çalışması denmiştir. Tarama çalışmaları sonucu 150 kadar eski kitap taranmış, 120.000'in üzerinde tarama fişi oluşturulmuştur. Bu fişlerdeki sözcükler "Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi"nde yayınlanmıştır. Derleme ve tarama çalışmalarına ek olarak dil anket çalışması başlatılmıştır. Bu çalışmada 15.000 kadar yabancı kelime gazete ve radyo aracılığı ile halka duyurularak, halktan bunlara Türkçe karşılıklar bulmaları istenmiştir (Necmi, 1934: 411-412).

II. Dil Kurultayı, 18 Ağustos–23 Ağustos 1934 tarihleri arasında yapılmış, II. Dil Kurultayı’nda, I. Dil Kurultayı’nda olduğu gibi Türk Dili ile ilgili tezler dinlenmiş, Dil Kurumu’nun I. Dil Kurultayı’ndan beri yaptığı çalışmaların faaliyetlerin raporları incelenmiştir (Ergün, 1997: 162).

Kurultay, “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”nin adını “Türk Dili Araştırma Kurumu”na çevirmiş ve bilim, matematik ve askerlik terimlerinin, Türkçe köklerden türetilmesi ve okul kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi kararı alınmıştır. Alınan kararları uygulamak üzere bir komisyon oluşturulmuş, oluşturulan komisyonun çalışmaları sonucunda 1935 yılında “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu” ve “Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu” adıyla iki kitap hazırlanarak yayınlanmıştır (Korkmaz, 1974: 73).

Atatürk, Türk Dili Araştırma Kurumu’nun öztürkçeleşme hareketini desteklemek için, konuşmalarında öztürkçe kelimeler kullanmıştır. 1 Kasım 1935’de meclisi açarken şöyle konuşmuştur:

“Kültür sınavımızı, yeni ve modern esaslara göre teşkilatlandırmaya durmadan devam ediyoruz. Türk tarih ve dil çalışmaları, büyük inanla beklenen ışıklı verimlerini şimdiden göstermektedir.” (MEB, 1985: 38).

1934’ten sonraki dönemde, Güneş-Dil Teorisi üzerinde önemle durulmuştur. Bu teoriye göre, dünyadaki bütün dillerin ana kaynağı Türk dilidir, bütün dünya dilleri Türk dilinden ayrılarak ortaya çıkmışlardır (German, 1938: 36).

III. Dil Kurultayı; 24 Ağustos 1931 tarihinde, İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nda toplanmış, kurultayda Güneş-Dil Teorisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca söz konusu kurultayda “Türk Dili Araştırma Kurumu”nun adı Türk Dil Kurumu’na çevrilmiştir (Çoker, 1994: 396).

Kurultay sonrası dönemde, ortaöğretimde geçen terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu bütün ilk ve ortaöğretim kitaplarındaki terimler Türkçeleştirilmiş, 1937–1938 öğretim yılında kullanılmak üzere bütün okul kitapları bu yeni terimlerle yazılmıştır (Korkmaz, 1974: 80).

1938'e gelindiğinde, Türk Dil Kurumu'nun yaptığı çalışmalar Atatürk tarafından övgü dolu sözlerle karşılanmıştır. Atatürk, hayatta bulunduğu sürece dil çalışmalarının önderi olmuş, dil çalışmalarını devletin ilgilenmesi gereken zorunlu işleri arasına sokmuş, ayrıca Türk Dil Kurumunu kurdurmanın yanında, hamilik yaparak kurumun gelişmesini sağlamıştır. 1 Kasım 1938'de Atatürk, dil konusundaki düşüncelerini şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Dil Kurumu en güzel ve feyizli iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tespit etmiş ve bu surette dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımı atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın, Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim.” (MEB, 1985: 42).

Atatürk, hayatı boyunca tarih ve dil çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş, kuruculuğunu yaptığı Türk Dil ve Tarih Kurumları Atatürk kültür ve inkılâbının öz evlatları olmuştur. Bu iki kurumun çalışmalarına başlangıçtaki gibi sık katılamamış olmasına rağmen, dil ve tarih çalışmalarını her zaman şevk ve dikkatle takip etmiş, Meclis açış konuşmalarında övmüştür (Ergün, 1997: 158).

2.4.3. Atatürk Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılâpların Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkileri

Yeni Türk Devleti, Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim sisteminin ve eğitim kurumlarının aynı şekilde devam etmesine müsaade etmemiş, eğitim sistemi ve eğitim kurumları yeniden yapılandırılmıştır. Yeni eğitim sistemi oluştururken ve dönemin eğitim politikası yönlendirilirken Atatürkçü Düşünce ve Atatürk'ün eğitim anlayışı temel kabul edilmiş ve büyük etkiye sahip olmuştur. Atatürk; devletlerin güçlü ve sürekli olmasını, devlet hayatında iki anlayışın (tam bağımsızlık ve milli egemenlik) gerçekleştirilmesine bağlı kılmış, devletin güçlülüğü ve bekasının sağlanması için bu iki temelin sağlam olmasını ilk ve en önemli şart olarak belirtmiştir (Mumcu, 1997: 19).

Bu düşünceler doğrultusunda yeni kurulan Türkiye Devleti bu iki temel ilkeye dayandırılmıştır. Atatürk bütün hayatı boyunca tam bağımsızlık ve milli egemenlik

ilkelerinin yerleştirilmesi üzerinde önemle durmuştur. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir (Özbudun, 1997: 37-41):

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: Tam bağımsızlık, kayıtsız şartsız millî egemenlik.”

“Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlıkla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, medenî insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık olamaz. Yabancı bir devletin koruyuculuğu ve kollayıcılığı kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, aciz ve beceriksizliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten bu duruma düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Hâlbuki Türkün haysiyeti ve izzeti nefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır! Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm!”

“Bir millet, varlığı ve hakları için bütün kuvvetiyle, bütün fikrî ve maddî güçleriyle alâkadar olmazsa, bir millet kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz... Bu sebeple teşkilâtımızda millî güçlerin etken ve millî iradenin egemen olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırırlar: Milli egemenlik...”

Milli egemenlik ilkesi, Cumhuriyet yönetimi ile çok sıkı ilişki içindedir. Anadolu’da millet egemenliğine dayanan yönetime geçilmesi 1920’de ilk TBMM’nin açılmasıyla olmuştur. Aslında ilk TBMM hükümetinin kurulmasıyla resmen yönetim şeklinin adı konmamış olsa da Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. 1920’den 1923’e kadar adı konmamış Cumhuriyet yönetimi devam etmiştir. 1923’te Cumhuriyetin ilanı için yapılan TBMM görüşmelerinde Abdurrahman Şeref Bey bu konuyu şöyle anlatmıştır (Özbudun, 1997: 45):

“Eşkâli hükûmetin tâdadına lüzum yok. Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin.”

Ülkemizde Cumhuriyet yönetimi çok zor şartlar altında ve büyük emeklerle kurulmuştur. Büyük çabalar ve zorluklarla kurulan Cumhuriyet yönetiminin yaşatılmasını sağlamak, Cumhuriyeti anlayıp anlatabilecek, bir sonraki nesle bu duyguyu aktarabilecek fert ve kurumları oluşturmak eğitimin işlevi olarak görülmüştür. Atatürk, Cumhuriyeti yaşatacak fertlerin fikir, bilim ve beden olarak güçlü ve her yönüyle hür kişiler olması gerektiğini düşünmüştür. Atatürk’e göre, Cumhuriyeti yaşatacak olan halkımıza, sahip olunması gereken bu vasıfları verecek olan sadece eğitimidir. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle anlatmıştır:

“[...] bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bugünkü şekli idaremizin ebediyetini istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkâr edemeyiz.” (ATAM, 1997: 168).

“Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir.” (MEB, 1985: 16).

“Cumhuriyet sizden ”fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” nesiller ister.” (ATAM, 1997: 179).

“[...] Memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.” (ATAM, 1997: 419).

Cumhuriyetçilik anlayışı eğitim sistemine yansımış ve bu yansıma sonucu, eğitim-öğretim kurumlarındaki öğrencilere Cumhuriyet yönetiminin benimsetilmesini ve dolayısıyla yeni yönetimin pekiştirilmesini sağlamak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türk inkılâbının birer yansıması olan bu çalışmalar ile öncelikle okullardaki Osmanlıdan kalma ders müfredat programları değiştirilerek, kitaplardan saltanatı ve

padişahları öven hususlar çıkarılmıştır. Bu gelişmeyle okullarda işlenen derslerin, öğrencilere Cumhuriyeti sevdirecek ve benimsetecek şekilde verilmesi sağlanmıştır. 1933'te yapılan üniversite reformuyla Darülfünun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, aynı zamanda üniversite bünyesinde Devrim Tarihi Enstitüsü kurularak, bütün öğrencilerin enstitüye devamı mecbur kılınmıştır. Böylece öğrencilerin ülke ideolojisini anlayan benimseyen ve bir sonraki nesle bu duyguyu aktararak Cumhuriyeti yaşatacak kişiler haline gelmesi sağlanması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Aynı yıl, T.C.nin yedinci hükümetinde Maarif Vekilliği görevinde bulunan Dr. Reşit Galip Cumhuriyetin on yıllık süre içerisinde katettiği yolu ve Türk inkılâbının mana ve gayesini Türk halkına anlatmak için Cumhuriyetin onuncu yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde tüm Türk aydınlarına ve sanatkârlarına Türk inkılâbını herhangi bir boyutuyla ele alacak yazılar, şiirler, resim ve heykel gibi kültürel eserler yaratmaları konusunda davette bulunmuş ve dönemin Başbakanı İsmet Paşa'ya da aynı temennilerle yaptığı etkinliği bildirdiği ve kişisel katkısını istediği 13 Temmuz 1933 tarihli ve 3276 sayılı resmi yazı ile aynı maksada binaen aydınlara/sanatçılara gönderilmek üzere yazılan 11 Temmuz 1933 tarihli ve 3200 sayılı tek tip davet metni EK-XVII'de ibraz edilmiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı seviyesinde açıkça görülen bu heyecanın, tüm eğitim ordusuna ve Türk gençliğe de yansdığı aşikârdır.

Milliyetçi anlayış, her alanda olduğu gibi, yeni oluşturulan eğitim sisteminde de esas alınan temel anlayış niteliğini taşımış bu kapsamda eğitime milli nitelik verilmiş, toplumu kaynaştırmada ve toplumda birliği sağlamada eğitimden yararlanılmıştır. Atatürk milli eğitim konusundaki düşüncelerini şu sözleriyle anlatmıştır:

“[...] En esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder. Efendiler, terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksut bir medlûle intikal eder. Tafsilâta girilse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye, bütün terbiyelerin hedef ve gayeleri başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu katiyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmeyeceğim. [...] milli terbiye esas olduktan sonra, onun lisanını; usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır.” (ATAM, 1997: C.II, 206).

“Asırlardan beri milletimizi idare eden hükümetler tāmim-i maarif arzusunu izhar edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vüsul için şarkı ve garbı taklitten kurtulamadıklarından netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur.” (ATAM, 1997: C.I, 244).

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir” (ATAM, 1997: C.II, 19-20).

“Millî” eğitim anlayışı, daha ilk yıllardan itibaren tüm Atatürk dönemi boyunca eğitim uygulamalarına yansımış ve yön vermiştir. 1920’de ilk TBMM kurulduğu zaman oluşturulan ilk İcra Vekilleri Heyeti açıkladığı hükümet programında maarif işlerindeki amaçları arasında; eğitimi milli hale getirmeyi, milli tarihi coğrafi ve sosyal özelliklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmeyi, halktan sözcük toplayarak Türk dilinin sözlüğünü yapmayı göstermiştir. İkinci İcra Vekilleri Heyeti de eğitim konusundaki amaçlarının, milli hars (kültür) teşkilatına önem verilerek, eğitim ve öğretimin milli kültür ve çağdaş medeniyet esaslarına dayandırılması olduğunu söylemiştir. 1923 yılında yapılan I. Heyet-i İlmiye Toplantısında, milli sözlüğün oluşturulması, milli kütüphanenin kurulması konuları görüşülmüştür. Bundan sonraki yıllarda eğitimin “millî”lik esasına dayandırılması konusunda yapılan resmi açıklamalar ve uygulamalar devam etmiştir (Afetinan, 1983: 153-163).

Türkiye Devleti’nin ilk kuruluş yıllarından itibaren devlete yön veren temel anlayışlardan biri olarak karşımıza çıkan halkçılık anlayışına göre, halkın desteği ile kurulan devleti yönetme hakkı yine tamamıyla halka aittir, halk ülke yönetimine katkıda bulunma konusunda eşit haklara sahiptir, ülkede yaşayan herkes kanunlar önünde eşittir, eşit haklara sahiptir, ayrıcalıklı haklara sahip kişiler veya gruplar yoktur. (Ünal ve Halaçoğlu, 1995: 120).

Halkçı anlayış, yeni Türk devletinin eğitim politikasına da yansımış ve yön vermiştir. Halkçı anlayışın, dönemin eğitim politikasında yönlendirici bir nitelik taşıdığını Atatürk; “*Aydınları halk seviyesine indirmekten ziyade, bütün halkı eğitimde aydın olarak yetiştirmek gerekiyor*” şeklinde ifade etmiştir (Akyüz, 1987: 78).

Halkçı anlayışın eğitim politikasına yansıdığı, bu dönemde yapılan eğitim faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. Halkçı anlayışın içinde yer alan, halkın ülke yönetimine egemen olduğu yönetim şeklinin devamının sağlanması amacı, eğitimin temel amaçları arasında yer almıştır. Yine halkçılık anlayışının eşitliği ön plana çıkaran yönü doğrultusunda, halkın eğitim olanaklarından eşit oranda faydalanmasını sağlamak için çaba gösterilmiştir. Her seviyede eğitim verilirken, köylü-şehirli, zengin-fakir, ihtiyar-genç ayrımı gibi ayrımlar yapılmadan, ilgisi ve yeteneği olan herkesin en güzel biçimde eğitim görmesini sağlamak amacıyla değişik eğitim imkânları oluşturulmuştur. Sınıf farkını ve belli bir zümreye ayrıcalık verilmesini reddeden halkçılık anlayışının eğitime yansması sonucu, eğitim belli bir zümreye verilen bir ayrıcalık olmaktan çıkarılmıştır. Dönem boyunca üzerinde en fazla durulan eğitim konularından biri olarak, hiçbir ayırım yapılmadan ilköğretimin herkese verilmesi için çaba harcanmıştır. Kadınların erkeklerin faydalandığı eğitim imkânlarının tümünden erkekler kadar faydalanmasını sağlamak amacıyla önce ilkokul sonra ortaokul ardından liselerde karma eğitime geçilmiştir. Türkiye Devleti’nin kurulduğu ilk dönemlerde ortaöğretim ücretli bir eğitim kademesiyken, herkesin bu imkândan faydalanabilmesi için 1926’da çıkarılan bir kanun ile 1926–1927 ders yılından itibaren lise ve ortaokul öğrencilerinden ücret alınmaması kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır. 1926’da çıkarılan diğer bir kanunla, lise ve ortaokullara parasız yatılı öğrenci alınmaya başlanmıştır. Bu kanunla devlet parası olmayan, fakat yeteneği olan çocukları parasız yatılı olarak okutmaya başlamış, bu tür öğrencileri gerekirse yurt dışına eğitime göndermiştir. Bu uygulamaya dönem boyunca devam edilmiştir (TED, 1981: 67-138).

Atatürk döneminde, şehir ve kasaba ilkokullarına öğretmen yetiştiren öğretmen okullarında yapılan en önemli reformların başında, bu okulların müfredat programlarının, “cumhuriyetçilik”, “laiklik” ve “milliyetçilik” ilkeleri doğrultusunda yeniden tanzim edilmesi gelmiştir. 1916 tarihli öğretmen okulları yönetmeliği 1930 yılına kadar yürürlükte kalmış, fakat eski müfredat programları, daha 1924 yılında değiştirilmiştir. Yayınlanan yeni müfredat ile her şeyden önce eski rejimle yeni rejimin

mukayesesi yapılarak, cumhuriyet rejiminin niçin en iyi rejim olduğu halka açıklanmaya çalışılmıştır. 1924 Anayasası'ndaki "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dini İslamdır." maddesine paralel olarak, Dört Halife Devri, "İslamda Cumhuriyet Devri" şeklinde açıklanmış ve yeni rejimle İslamiyetin özü arasında bağlantı kurulmak istenmiş, fakat söz konusu ibarenin anayasadan çıkarılmasından sonraki müfredat programlarında ise, bu tür yorumlara yer verilmemiştir. Keza, 1924 programında zaten sayısı azaltılmış olan din dersleri de, 1931 yılı milli eğitim müfredatı ile tamamıyla kaldırılmıştır. Bu gelişme, 1937 yılında anayasaya girecek olan "laiklik" ilkesinin, bu tarihten önce de müfredat programları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, Cumhuriyetin ilanından sonra yayınlanan bütün ilk öğretmen okulları müfredat programlarında "milliyetçilik" ilkesi en önemli biçimlendirici faktörlerden biri olmuştur. 1924 programından itibaren, yeni yetişecek öğretmenlerin milliyetçilik bilinciyle yetiştirilmesi ilke olarak benimsenmiş, özellikle Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin "Türkiye ve Türklük mihveri" etrafında işlenmesi istenmiştir. Zaman zaman öğretmen okullarına gönderilen tamimlerle, bu konunun üzerinde titizlikle durulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu temel ilkeler, orta ve yüksek öğretim kurumları için öğretmen yetiştiren kurumların eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde de belirleyici bir rol oynamıştır (Öztürk, 2007: 249-250).

Laiklik anlayışı, eğitim sistemini ve dönemin eğitim politikasını çok büyük ölçüde etkilemiş, Laiklik eğitim anlayışına, aklın ve bilimin öncü kabul edilerek eğitimin dinin etkisinden kurtarılması ve eğitime hür düşüncenin hâkim hale getirilmesi olarak yansımıştır. Eğitimde laiklik anlayışıyla, özgürlüğün önündeki engelleri kaldırmak, böylece düşüncede ve harekette özgür bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır. Çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkabilmek, çağdaş dünya içinde yerimizi alabilmek için eğitimin önündeki engelleri kaldırarak hür düşünce ortamının oluşturulması şarttır. Atatürk eğitimin laik olması konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Maarif işlerinde behemehâl muzaffer olmak lazımdır. Bir milletin halâsı hakikisi ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için hepimizin yek can ve yek fikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır. Bence bu programın esaslı noktaları ikidir: hayatı ictimaiyemizin ihtiyaca tetabuk etmesi ve icabeti asriyeye tevafuk etmesidir.” (MEB, 1985: 10).

“Efendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delâlettir.” (MEB, 1985: 19).

“Hiçbir delili mantıkiye istinat etmiyen bir takım an’anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutlu aşamıyan milletler hayatı makul ve amelî müşahede edemez. Hayat felsefesini vâsi gören milletlerin tahtı hâkimiyet ve esaretine girmeğe mahkûmdur.” (ATAM, 1997: 376).

Laik anlayış, yeni eğitim sisteminde ve dönemin eğitim politikasında kısa sürede etkili olmuştur. Maarif Vekâleti tarafından 1923 ve 1924 yıllarında hazırlanan, eğitim ve öğretimin resmi amaçlarını duyuran genelgelerde, eğitimde millilik ve çağdaşlık nitelikleri temel kabul edilmiştir, bu belgelerde eğitimin “dini” niteliği gibi bir anlayıştan bahsedilmemiştir (Akyüz, 2004: 301).

1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkemizin sınırları içindeki bütün okullar Maarif Vekâleti’ne bağlanarak, ülkemizdeki bütün okullarda tek tarzda eğitim verilmeye başlanmıştır. Yeni eğitim tarzında dini eğitime yer verilmemiş, milli ve laik eğitim tarzı benimsenmiştir. Yine Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na dayanılarak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edildiği yıl içinde din eğitimi veren medreseler kapatılmış, din eğitimi verilmesi için diğer okullardan ayrı olarak, meslek okulları şeklinde, orta dereceli eğitim veren imam- hatip okulları ile yüksek derecede eğitim veren ilahiyat fakültesi açılmıştır. Medreselerin yerine kurulan imam-hatip okullarının sayısı ilk açıldığı yıl olan 1924’te 29’dur. Bu sayı geçen yıllarda düşmüş, 1930’da ise hepsi kapanmıştır. İmam-hatip okulları, Cumhuriyetin laiklik politikası karşısında gelişme gösterememiş, Atatürk döneminde yeniden açılmamıştır (Başgöz, 1995: 79).

1924 yılı içinde yüksek seviyede din eğitimi verecek olan İlahiyat Fakültesi, İstanbul Darülfünunu’na bağlı olarak açılmıştır. Açıldığında 224 öğrencisi vardır. Öğrenci sayısı ilerleyen yıllarda düşmüştür. 1933’teki öğrenci sayısı sadece 20’dir. 1933’te üniversite reformu yapıldığında, öğrenci sayısı az olan bu fakülte kaldırılmış, yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne bağlı olarak “İslami İlimler

Enstitüsü” kurulmuştur. Bu enstitü 1936’ya kadar eğitime devam etmiş, 1936’da öğretim kadrosunun dağılmasıyla kapanmıştır (Arslanoğlu, 1997: 182-183).

Medreselerin kapatılmasından sonra diğer ilk orta ve lise müfredat programlarından da aşama aşama din dersi kaldırılmıştır. Bu dersler, 1924’te liselerden 1926’da ortaokullardan tamamen kaldırılmış, 1930 yılında yapılan ders programında ilkokullarda yalnızca 5. sınıflara, aile isteği ile verilen seçmeli bir ders olarak, haftada yarım saat verilmesi kararlaştırılmıştır (Yücel, 1994: 165-169). Köy ilkokullarında 1939’a kadar haftada bir saat Din dersi verilmeye devam edilmiştir. Bu derslerde Allah’ın birliği, tarihi gerçeklere dayanarak Peygamberin yaşamı, modern ahlak prensipleri şeklinde İslam Dininin temel esasları anlatılmış ve öğrencilere kimsenin dinine ve inancına karışılmaması, çok çalışmanın gerekliliği ve herkese faydalı insan olmak gerektiği benimsetilmeye çalışılmıştır. Dersler, 1939’da köy ilkokullarından da kaldırılmıştır (ATAM, 1995: 213).

Laik eğitim politikası doğrultusunda, her seviyedeki okul müfredat programından din derslerinin kaldırılmasına paralel olarak Arapça ve Farsça dersleri de basamak basamak ders programlarından kaldırılmıştır. Bu dersler, ortaokullardan 1924’te, liselerden 1930’da kaldırılmıştır (Yücel, 1994: 162-166).

Laik anlayışın eğitime yansıması olarak niteleyebileceğimiz diğer bir uygulama, bütün okullarda karma eğitime geçilmesi olmuştur. Karma eğitim konusunda ilk adım 1924 yılında atılmış ve 1924’te alınan kararla ilkokulların karma olması esası benimsenmiştir. 1925 yılında da ortaokullarda karma eğitime geçilmesi kararı alınmıştır (Akyüz, 2004: 359).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulüyle bütün okullarda olduğu gibi ülkemiz sınırları içinde bulunan azınlık ve yabancı okullarında da din eğitimi verilmesi yasaklanmıştır. Bu okulların binalarından ve ders kitaplarından dini sembollerin ve dini konuların çıkarılması sağlanmıştır. Laik anlayış doğrultusunda, Latin harflerini esas alan yeni Türk harfleri kabul edilmiş, dilimizden Arapça ve Farsça kelimeler çıkarılarak milli dil oluşturulmuş, ümmet tarih anlayışı terk edilerek milli tarih anlayışı benimsenmiştir. Dönemin şartlarına uygun olarak ekonomik hayatta uygulanan devletçilik anlayışına göre; ülkedeki ekonomik faaliyetleri hem devlet, hem de özel

teşebbüs gerçekleştirebilme hakkına sahiptir. Bu anlayış bir anlamda günümüzün anlayışıyla, karma ekonomi ilkesidir. Devletçilik anlayışı, temelde ekonomiyi güçlendirmeyi ve geliştirmeyi amaçlamıştır (Turan ve diğerleri, 1994: 310).

Ülkemizin ekonomik olarak kalkınabilmesi için eğitilmiş işgücüne, kaliteli teknik elemanlara ve meslek sahiplerine ihtiyacı vardır. Bu niteliklere sahip insan gücünü yetiştirmek, eğitimin işlevlerinden biri olarak kabul edilmiştir ve meslek öğreniminin her eğitim-öğretim seviyesinde yapılması dönemin eğitim politikasının hedeflerinden biri olmuştur. Atatürk, eğitimin ekonominin güçlenmesi ile olan bağlantısını şu sözleriyle anlatmıştır:

“Bir taraftan izalei cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evladını hayatı içtimaiye ve iktisadiyede filen müessir ve müsmir kılabilmek için elzem olan iptidaî malûmatı amelî bir tarzda vermek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir.” (MEB, 1985: 7).

Ekonominin gelişmesini ve ülkenin kalkınmasını sağlayacak teknik elemanları ve meslek sahiplerini yetiştiren okullar “Mesleki ve Teknik Eğitim Okulları”dır, hedefinden hareketle Atatürk döneminde mesleki ve teknik eğitim veren okulların hem okul öğretmen ve öğrenci sayısı yönüyle, hem de eğitim kalitesi yönüyle geliştirilebilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mesleki ve teknik öğretim alanında 1923-1927 yılları arasında yapılan çalışmalar yeterli bulunmayarak, 1927 yılından itibaren mesleki ve teknik eğitimi geliştirmek adına yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda; 1927 yılında bir kanun çıkarılarak, daha önce il özel idarelerine bağlı olan mesleki ve teknik okulların, masraflarının il özel idare ve belediyelerince karşılanmaya devam etmesi; program, araç-gereç, öğretmen yetiştirme ve istihdamı işlerinin Maarif Vekâletine devredilmesi kabul edilmiştir.

Ancak mesleki ve teknik okulların, mali olarak il özel idarelerine ve belediyelere bağılılıklarının devam ettirilmesi sonraki yıllarda bu okulların gelişmemesinin önemli sebeplerinden biri olarak görülmüş, bu sebeple 1935’te yeni bir kanun çıkararak, mesleki ve teknik okullar mali açıdan Maarif Vekâleti bütçesine bağlanmıştır. Mesleki ve teknik okullarda verilen eğitimin kalitesini yükseltmek için, bu okullarda ders

verebilecek nitelikte meslek dersi öğretmenleri yetiştirmek amacıyla 1934'te ilk "Kız Teknik Okulu", 1937'de "Erkek Teknik Okulu" açılmıştır (Akyüz, 2004: 337).

Türk İnkılâbının temel hedefi ve Atatürkçü düşüncenin temel niteliklerinden biri çağdaşlaşmadır. Atatürk'e göre Türk İnkılâbı,

"Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek, yeni müesseseleri koymuş olmaktadır." (Kafesoğlu ve Saray, 1997: 19).

Türk İnkılâbının temel hedefi çağdaşlaşma olarak kabul edilince, çağdaşlaşmayı sağlamak için her alanda akıl ve bilim önder olarak kabul edilmiş, çağdaş bilime ve teknolojiye değer verilmiştir (Feyzioğlu, 1997: 118).

Atatürk'e göre çağdaş bir ülke haline gelebilmek için çağımızın bilim ve teknolojisi takip edilmelidir. Çağdaş bilim ve teknolojinin takip edilmemesi durumunda ortaya olumsuz sonuçlar çıkacaktır. Diğer çağdaş ülkeler içinde saygın bir yer edinmek için onlar kadar çağdaş olmak gereklidir. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle anlatmıştır:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilâkis müterakki mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." (ATAM, 1995: 48).

"Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır ki ona bigâne olanları yakar. Bu nedenledir ki kurtuluş ilim ve fendedir." (TED, 1981: 361).

"[...]Türk milletinin, yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir" (MEB, 1985: 33).

Çağdaşlaşma, Türk İnkılâbı ve Atatürkçü düşüncenin temelinde yer aldığı gibi, yeni eğitim sisteminin ve dönemin eğitim politikasının temel amaçlarından biri olmuştur. Maarif Vekâleti tarafından 1923 ve 1924 yıllarında hazırlanan, eğitim ve öğretimin resmi amaçlarını duyuran genelgelerde, “çağdaşlık” ve “millilik” nitelikleri eğitimde temel ilkeler olarak kabul edilmiştir. Eğitim uygulamaları da bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Çağdaş eğitimde, akıl ve bilim öncü kabul edilmiş, yeni oluşturulan eğitim sistemi ve uygulamaları akla ve bilime dayandırılmıştır (TED, 1981: 10).

Akılcı eğitim verilmesini sağlamak için eğitim dini nitelikte yapılmamış, yeni eğitim sistemi akli esas alan laik anlayış üzerine kurulmuştur. Din dersi veren okullar din adamı yetiştiren meslek okulları haline dönüştürülmüş, diğer okullardan din eğitimi aşamalı olarak kaldırılmıştır.

Eğitimi çağdaş hale getirebilmek için diğer çağdaş ülkelerden, eğitim konusunda görüşlerinden faydalanılmak üzere yabancı eğitim uzmanları getirtilmiştir. John Dewey, Albert Malche gibi bu uzmanların eğitimimiz üzerinde yaptıkları incelemeler sonucu hazırladıkları eğitim raporları, eğitim politikası yönlendirilirken dikkate alınmıştır.

Türk İnkılâbı ülkemizi ve milletimizi çağdaş hale getirebilmek amacıyla yapılmıştır. Atatürk çağdaş bir devlet haline gelmek amacıyla yapılan inkılâpların korunması gerekliliği üzerinde durmuş ve yeni devletin ve inkılâpların halka yayılması ve benimsetilmesi, dolayısıyla yaşatılması görevini eğitime vermiştir. Atatürk öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada şöyle söylemiştir:

“Arkadaşlar, yeni Türkiye’nin birkaç seneye sığdırdığı askerî, siyasî, idarî, inkılâbat sizin, muhterem muallimler, sizin içtimaî ve fikrî inkılâptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden “fikri hür, vicdanî hür, nesiller ister. ” (MEB, 1985: 17).

Yine öğretmenlere yaptığı diğer bir konuşmada öğretmenlere bu konuda duyduğu güveni şöyle ifade etmiştir:

“Hanımlar, Beyler! Ordularınızın ihraz ettiği zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı... Hakiki zaferi siz ihraz ve idame edeceksiniz ve behemehâl muvaffak olacaksınız.” (MEB, 1985: 11).

Atatürk’ü sadece siyasal, ekonomik, sosyal açılardan dünya tarihindeki diğer büyük seleflerinin üstünde görmek, düşünmek ve muhakeme etmek hata ve eksiklik olur çünkü Atatürk başka özellikleriyle de seleflerine üstünlük sağlamıştır. Atatürk sadece vatan ve millet kurtarmamış, siyasal, ekonomik ve sosyal reformları hayata geçirmekle kalmamış, Türk milletine eski saflığını, çevikliğini ve bekasını sürdürecektir kalıcı tedbirlerde almıştır. Eğitim ve kültür alanında yaptığı çalışmalar, kurduğu kurumlar, çıkarılmasına öncülük ettiği kanunlar ile Türk milletinin eğitim ve kültür alanında geliştirmiş, dünya milletleri nezdinde hak ettiği yeri almasını sağlamaya gayret etmiştir. Dil ve tarih konusunda yaptığı yenilik ve çalışmalar bunun en bariz kanıtı olmuştur. Bu çalışmalar Türk milleti için yeni bir Rönesans niteliğini kazanmıştır. Atatürk’ün dilde yapmak istediği temizlik, Türk dilini tam anlamıyla mümkün olduğu kadar öztürkçe haline koymak davası olup, Türk dili ve tarihi üzerinde ki çalışmaları onun başardığı en büyük işlerden birisi olmuştur (Bozkurt, 2005: 165).

EK-XVIII’deki fotoğraflarda görüldüğü üzere; Atatürk, Cumhuriyetin ilanından vefatına dek geçen 15 yıllık süre içerisinde o dönemin çağdaş eğitim metodları çerçevesinde faaliyet gösteren eğitim-öğretim kurumlarına sayısız ziyaretler yapmış, denetimlerde bulunmuştur. Bu husus, Atatürk’ün uygulamaya koyduğu eğitim politikalarının ne denli hayata geçtiğini bizzat yerinde görmesi ve Türk gençliğinin mevcut durumunu yakından takip ettiğini göstermesi açısından çok önemlidir.

Atatürk’ün eğitim politikası içerisinde öğretmen yetiştirme, üzerinde en çok durulan eğitim sorunlarından biri olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra başlatılan çalışmalar sonucunda bu sahada önemli gelişmeler kaydedilmiş; 1924 yılında açılan Yüksek Muallim Mektebi’ni, birer yıl arayla açılan Musiki Muallim Mektebi ve Gazi Orta Muallim Mektebi ile Terbiye Enstitüsü izlemiştir. Bunlardan Yüksek Muallim Mektebi, İstanbul Üniversitesi’nde okuyan talebeler arasından seçilen öğretmen adaylarını barındıran ve onlara pedagojik bir formasyon kazandırarak, liselere öğretmen yetiştiren devrin tek öğretmen okulu olmuş, ancak bütün Atatürk dönemi boyunca, liselerin öğretmen ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmış, bu nedenle söz

konusu okullardaki öğretmen açığı, diğer yüksek okulların mezunları tarafından kapatılmıştır. Musiki Muallim Mektebi, Türkiye'ye Batı müziğinin girmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak, Atatürk döneminde Ankara'nın en önemli sanat merkezlerinden biri haline gelen bu okul, açılışından birkaç yıl sonra, öğretmen yetiştirme özbenliğini kaybederek, bir konservatuara dönüşmüştür. Zira yapılan eğitim ve öğretim, müzik öğretmeni yetiştirmekten çok müzisyen yetiştirme yönünde ağırlık kazanmıştır.

Şüphesiz, Atatürk döneminde en fazla gelişme gösteren öğretmen yetiştiren kurumlardan birisi Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olmuştur. Bu okul, gerek öğretim kadrosu ve gerekse bina, kütüphane, laboratuvar gibi imkânlar bakımından Türkiye'nin önde gelen eğitim kurumları arasına girmiş, başta Atatürk olmak üzere, devrin bütün devlet adamları, bu okulla yakından ilgilenmişler ve gelişmesi yolunda her türlü imkânı sağlamışlardır. Fakat bu okulun da, Atatürk döneminin sonuna kadar, Türkiye'nin hızla artan öğretmen ihtiyacını karşılayacak bir kapasiteye ulaşamaması sebebiyle, ortaokullardaki öğretmen ihtiyacını karşılamak için, sık sık öğretmen yardımcılığı imtihanlarına başvurulmuş ve dönemin son yıllarında, aynı okulda ortaokul öğretmenliği kursları açılmıştır (Öztürk, 2007: 251).

Bu dönemde mesleki ve teknik öğretim öğretmeni yetiştirme alanında, 1934 yılına kadar, birçok teşebbüslerde bulunulmasına rağmen somut bir adım atılamamıştır. Bundan dolayı, 1934 yılına kadar, mesleki ve teknik okulların öğretmen ihtiyacı, başka yüksek ihtisas okullarından, "alaylı" diye adlandırılan piyasada yetişmiş kimselerden ve yurt dışından sağlanmıştır. 1934 yılında Kız Teknik Öğretmen Okulu'nun, 1937'de de Erkek Teknik Öğretmen Okulu'nun açılması, Türkiye'de mesleki ve teknik öğretimin gelişmesi yolunda çok önemli bir aşama olmuştur. Sonuçta, Atatürk dönemi eğitim politikaları ile, Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim sistemi ve kurumları bir kenara bırakılarak, yeni rejimin getirmiş olduğu “cumhuriyetçilik”, “milliyetçilik” ve “laiklik” ilkeleri esas alınmıştır. Takip edilen milli eğitim politikası, başarılı olmuş, bu politika esaslarıyla yetiştirilen öğretmenler idealist birer cumhuriyetçi olarak eğitim ordusuna katılmış, halkın cehalet seviyesi azaltılmıştır. Ancak, eğitim bütçelerinin sınırlı ve yetersiz olması nedeniyle nicelik yönünden aynı başarı kaydedilememiş, okul sayı ve kapasitelerinin artırılması hedefine tam olarak ulaşamamıştır (Öztürk, 2007: 252).

Bu kapsamda; Atatürk'ün eğitim politikasının ana çizgilerini ve amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Berklin, 1967: 12-13):

- İnsanlığa karşı saygılı bir milliyetçilik anlayışı,
- Ulusal egemenliği her şeyi ile benimsemiş ve korumaya hazır bir gençliğin yetişmesi,
- Müsbet ilim ve güzel sanatların çağdaş anlamda icra edilmesi ve yaygınlaştırılması,
- Yetişkin ve yaşlı nüfusa temel okuma-yazma yetisi ile hesap kaidelerinin öğretilmesi,
- Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin akademik ve güzel sanatlar olmak üzere iki koldan ilerlemesi,
- Eğitim ve öğretim sisteminden kız ve erkek öğrencilerin aynı oranda faydalanması,
- Eğitim-öğretim faaliyetlerinde tecrübe ve bilgi faktörlerinin ön plana çıkarılarak, disiplinin şiddet yolu ile değil ikna metodu ile sağlanması,
- Nihai hedef ise; bütün toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasıdır.

BÖLÜM 3

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamız tarama modeli esas alınarak yapılacaktır. Tarama modelini seçmemizin nedeni, araştırma probleminin tarih biliminin içine girmesi ve tarihi bir değer taşımasıdır.

Problem konusunu teşkil eden zaman dilimlerini bizzat yaşayan mülakat gruplarının hayatta olmayışları, araştırmamızı yazılı ve görsel belgelerin taranması ve günümüze kadar süregelen etkilerinin gözlemlenmesi suretiyle neticelendirmemizi gerektirmektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini tarihsel gelişim süreci içerisinde Türk eğitim sistemi ve politikaları oluşturmakla beraber, örneklem olarak Sultan II. Mahmut ve Atatürk dönemi eğitim politikaları ele alınacak ve bu iki örneklem analiz edilerek mukayese edilecektir.

Bu iki dönemin seçilmesinde en büyük sebep ise bu dönemlerin ve liderlerinin eğitim politikaları ile beraber Türk modernleşmesinde gerçek anlamda bir lokomotif ve devrim etkisi yaratmış olmalarıdır.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama tekniklerinden anket, görüşme gibi tekniklerden öte arşiv müdürlükleri ve çeşitli kütüphanelerde yapılacak katalog ve kaynak taramaları ile tarihi iki döneme ait veriler toplanacak ve çeşitli arşiv belgeleri ile sonuç desteklenecektir.

Kullanılacak veri türü ise olgusal olmakla beraber, araştırmanın sonuç bölümünde konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar sonucunda ortaya çıkan yargısal değerlendirmelerden de istifade edilecektir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma süresince toplanan veriler fişleme metoduyla tasniflenecek, konu ile ilgili ulaşılabilen tarihi belgelerle desteklenecek ve araştırma problemi tarihi gelişim sırası ile ele alınarak analiz edilecektir.

BÖLÜM 4

BULGULAR VE YORUM

Araştırmamız içerisinde Tanzimat dönemi ile modern anlamda arşivcilik ve arşiv çalışmalarının başladığını belirttiğimiz gibi, istatistikî verilerinde her alanda sıhhatli ve bilinçli olarak tutulup kayıt altına alındığı ilk dönem Tanzimat dönemi olmuştur. Bu nedenle çalışma konumuzun iki ana bölümünden ilkinin teşkil eden II. Mahmut dönemine ilişkin eğitim alanındaki gelişmeleri nicel olarak değil daha çok nitel olarak ele alacağız. Fakat Sultan II. Mahmut'u Tanzimatı hazırlayan lider olarak kabul ettiğimizde Tanzimat dönemi eğitim verilerinin, Atatürk döneminde elde edilen eğitim ve kültür alanındaki verilerle mukayesesinin de çalışmamız kapsamında bizleri yanlış yönlendirmeyeceğini ve söz konusu ana tezimize ışık tutacağını değerlendiriyoruz.

4.1. II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Eğitime Yönelik Islahatların Türk Eğitim Sistemine Katkıları

II. Mahmut'un 1824'teki "Talim-i Sıbyan Fermanı" ile eğitim alanında başlayan yenilik çalışmaları; çok duraksamalı ve yavaş olmakla birlikte Türk eğitim tarihinde bir uyanış ve gerçek anlamda bazı ilk ciddi atılımların yapıldığı bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Söz konusu ferman ile Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez eğitim zorunlu kılınmış ancak tam olarak uygulanamamıştır. Bu fermanla ilgili olarak söz konusu zorunlu eğitim, laik devlet okulları için değil, vakıf ve medreselerin denetiminde din temelli eğitim veren sıbyan mektepleri için bağlayıcı olmuştur (İnan, 1983: 70).

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim-öğretim işleri ile sorumlu olacak nezaret/bakanlık seviyesinde bir kurumun teşkili, çağdaşlarına oranla geç olmamakla birlikte daha önce olmuştur. Merkezi yönetim içerisinde eğitim ile ilgili bir dairenin kurulması fikri 1838 yılında kurulan, maarif ve nafia işlerini bünyesinde toplayan "Meclis-i Umur-ı Nafia" (Yararlı İşler Meclisi) ile ilk kez II. Mahmut döneminde devlet gündemine girmiştir. Bakanlık olarak ise Tanzimat dönemi içerisinde, 1857 yılında "Maarif-i Umumiye Nezareti" adı altında kurulmuş, bir bütün olarak ise 1869 yılında "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi/Genel Eğitim Yasası" ile yayımlanmıştır (Alkan, 2005: 85-86).

II. Mahmut döneminde 1824'te yayımlanan Talim-i Sıbyan Fermanı'ndan iki yıl sonra Osmanlı'nın her alanda olduğu gibi özellikle çağdaş eğitim alanındaki ilerlemesinin de önünde duran ve engel teşkil eden en büyük güç olan Yeniçeri Ocağı 1826 yılında ilga edilmiştir. Bu önemli gelişmeden sonra sırasıyla;

- 14 Mart 1827'de II. Mahmut'un hekimbaşı Mustafa Behçet efendi tarafından çağdaş bir Tıphane ve Cerrahhane kurulmuş ve "Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye/Askeri Hekimlik Okulu" açılmıştır.
- 1831 yılı içerisinde Avrupa'ya (Fransa ağırlıklı olmak üzere) toplam 150 öğrenci gönderilmiştir.
- 1834 yılında modern anlamda eğitim veren "Mekteb-i Harbiye/Harb Okulu" açılmıştır.
- 1837 yılında ise ortaokul seviyesinde eğitim veren Rüştîye mektepleri açılmıştır.
- 1838 'de eğitim ve öğretim işlerini de bünyesinde toplayacak şekilde "Meclis-i Umur-ı Nafia/Yaralı İşler Meclisi" kurulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde Sultan Ahmet Camii içerisinde devletin adli işlerinde görev yapacak memurları yetiştirecek Maarif-i Adli Mektebi açılmıştır.
- 13 Mayıs 1839 tarihinde, II. Mahmut'un ölümünden kısa bir süre önce Tıbbiye içerisinde faaliyet gösterecek bir Eczacılık Okulu açılmıştır (İnan, 1983: 70-71).

Tablo-II: Batılı Tarzda Açılan Askeri Eğitim-Öğretim Kurumları

Açılan Askeri Okullar	Açılış Tarihi
Mühendishane-i Bahri Hümayun	1773 (H. 1187)
Mühendishane-i Berri Hümayun	1793 (H. 1210)
Tıphane-i Amirane ve Cerrahhane-i Mamure	1826 (H. 1242)
Mekteb-i Ulumi Harbiye	1834 (H. 1250)
Mızıka-i Humayun Mektebi	1834 (H. 1250)

Kaynak: Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. II., s. 325.

Tanzimat öncesinde Batılı anlamda açılmış olan beş askeri okuldan üçünün II. Mahmut döneminde, ikisinin ise I. Abdülhamid ve III. Selim döneminde açıldığı

Tablo-II’de görülmektedir. 1807 tarihli yeniçeri (Kabakçı Mustafa) isyanı ile Nizamı Cedid oluşumu içerisinde kurulan ve Tablo-II’de belirtilen Hümayunlar kapatılmış ya da faaliyetlerine ara verilmiştir. Bu noktada II. Mahmut döneminde açılan askeri okulların Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra açılması tesadüf olmayıp II. Mahmut’un uyguladığı strateji gereğidir.

II. Mahmut’un ölümünden çok kısa bir süre sonra, tahta geçen Sultan Abdülmecit döneminde ilan edilen 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı ve 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanları ile Osmanlı Devleti’nde hemen hemen her alanda yenilik çalışmaları hız kazanmış ve gerçek anlamda reformlar yapılmıştır. 28 Ocak 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi ile I.Meşrutiyet dönemine dek geçen yaklaşık 40 yıllık Tanzimat döneminde eğitim alanındaki gelişmeler askeri boyutta kalmayarak sivil eğitim kurumlarını da kapsamıştır. Tablo-III 1874 yılı itibariyle Osmanlı eğitim kurumlarının okul, öğrenci ve öğretmen bakımından (İstanbul vilayeti ağırlıklı olmak üzere) sayısal durumunu göstermektedir.

Tablo-III: 1874 yılı itibariyle İstanbul’da Eğitim Durumu

Okullar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Kız Öğretmen Okulu	1	46	10
Kız Rüşdiye Mektebi	9	248	51
Toplam Kız	10	294	61
Mahreci Aklam*	1	50	14
İdadi	1	78	11
Darülmaarif	1	276	27
Rüşdiye Mektebi	20	1884	139
Toplam Erkek	23	2288	191
Kız-Erkek Toplam	33	2582	252

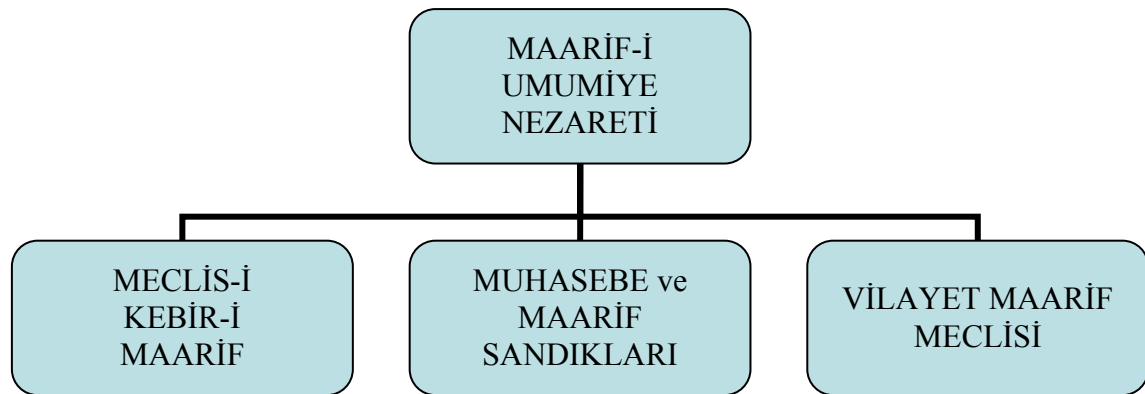
* 1862’de İstanbul’da Osmanlı devlet görevlilerini yetiştirmek amaçlı açılan okul.

Kaynak: M. Rauf İnan, Atatürk’ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 1983, Ankara, s. 79.

Tanzimat dönemi kapanırken, tamamı İstanbul'da olmak üzere; 4 askeri yüksekokul; 2 tanesi İstanbul'da ve 7 tanesi taşrada olmak üzere 9 idadi ve tamamı İstanbul'da olmak üzere 9 tane rüşdiye faaliyetlerine devam etmiştir. Sivil (mülki) okullar boyutunda ise, (Darüşşafaka dahil) 10 tanesi İstanbul'da ve 2 tanesi (her ikisi de erkek öğretmen okulu) taşrada olmak üzere, toplam 11 yüksekokul; İstanbul'da bulunan 1 sultani; 2 tanesi taşrada 7 tanesi İstanbul'da olmak üzere 9 sivil idadi mevcuttur. İstanbul'da 21 erkek, 10 kız ve taşrada 366 erkek ve 3 kız olmak üzere, tüm devlet genelinde, toplam 400 rüşdiye faaliyete geçmiştir. Askeri okullarla birlikte devletin açtığı rüşdiye ve sonrası okul sayısı ise 433'e ulaşmıştır. Bu rakamlar ışığında neredeyse her yıl rüşdiye ve sonrası 13 okulun eğitim sistemine kazandırıldığı görülmektedir ve bu verilere sonradan iptidai olarak adlandırılacak olan; devlet denetimindeki modern sıbyan ilkokulları dahil edilmemiştir. Bu rakamlar, aynı zamanda II. Abdülhamid dönemine miras kalan eğitim kurumlarını belirtmektedir (Alkan, 2005: 108-109).

1869 yılında “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi/Genel Eğitim Yasası” ile düzenlenen Maarif-i Umumiye Nezareti’nin genel yapısı Şekil-I’de görülmektedir.

Şekil-I: Maarif-i Umumiye Nezareti’nin Genel Yapısı

Kaynak: Faik Reşit Unat, Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

Söz konusu düzenleme ile Vilayet Maarif Meclisleri ile İstanbul’da bulunan “Meclis-i Kebir-i Maarif/Büyük Eğitim Meclisi” Umum Nezaretine bağlanmış, nezaretin mali işlerini takip ve yürütmek üzere de Muhasebe ve Maarif Sandıkları

birimi oluşturulmuştur. Osmanlı eğitim-öğretim sistemi çağdaş bir yapıya kavuşmuş ve tüm yurt genelinde merkeze bağlı olarak teşkilatlanmıştır.

4.2. Atatürk Döneminde (1923-1938) Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Eğitime Yönelik İnkılâpların Türk Eğitim Sistemine Katkıları

Atatürk'ü ve Türk devrimini gerçekleştiren kadroları yetiştiren eğitim kurumlarının açıldığı, yenilikçi, özgür, milliyetçi fikir akımlarının geliştiği II. Abdülhamit (1876-1908) ve II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemlerinde eğitim ve kültür alanında birçok yenilik ve atılımlar yapılmış, gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat Cumhuriyet dönemi öğretmenlerinden M.Rauf İnan'ın TED'in 4-6 Kasım 1981'de düzenlediği V. Eğitim Toplantısında belirttiği gibi; 1920'de Yeni Türkiye Devleti; kurulduğundan 3,5 yıl sonra Cumhuriyet ilan edilirken, elverişsiz, olumsuz koşullar altında 11 yıl süren çok ağır savaşlar geçirmiş; topraklarının üçte ikisinde şiddetli muharebeler ceryan etmiş, nüfusunun 1/5'ini (3 milyonun üzerinde) yitirmiştir. Uzun yıllar süren savaşlar sonucunda, ülkede öğretmen, hekim, eczacı, hemşire, sağlık memuru, mühendis, hukukçu, mimar, sanatçı... vb. meslek adamları ile yüksekokul mezunu hemen hemen hiçbir aydın kalmamıştır. Daha da ötesi duvarcı, marangoz, demirci, ayakkabıcı, terzi, nalbant, şoför...vb. esnaf bile yok denecek kadar azalmıştır. O dönem Türk ordusunun gereksinim duyduğu şoför ve nalbant gibi nitelikli insanlar yetiştirmek için özel kurslar açılmıştır. Nalbant kursunda yetiştirilenlere ustalık belgelerini 3 Nisan 1922 günü Konya'da Gazi Mustafa Kemal Paşa bizzat dağıtmıştır. Nüfusunun % 80'inden fazlası köylerde ve ancak % 20'sine yakını kentlerde bulunan Türk ulusu, yorgun ve yoksul düşmüştür. Bu şartlar altında 06 Mayıs 1920'de seçilen ilk maarif vekili Dr. Rıza Nur Bey bir tek kâtiple çalışmalara başlamış ve o yılsonunda bakanlık merkez örgütü ancak çok az görevliye sahip 5 daireden oluşturulmuştur.

Yukarıda belirtilen şartlar altında İsmail Hakkı (Tonguç) ve Faik Resit (Unat)'ın "Muallim Yıllığı" kitabında, 10 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla eğitim verileri şu şekilde kaydedilmiştir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlı illerde (İstanbul Hükümetine bağlı ve İngiliz işgali altındaki İstanbul ile Yunan işgali altında bulunan İzmir ve çevresi hariç) 682'si kapalı 3495 adet ilkokul, 1511'i öğretmen

okulu mezunu olmayıp birkaç yıl medresede öğrenimi görmüş 3316 adet ilkokul öğretmeni, 5 adet tam dönemli yani 12 yıllık sultanî/lise, 32 adet 9 yıllık sultanî ve idadî, 13 adet 4 yıllık ve toplam öğrenci sayısı 422 olan öğretmen okulu ile 4 adet 5 yıllık öğrenci sayısı 314 olan kız öğretmen okulu bulunmaktadır.”

Bir başka kaynakta ise şu veriler bulunmaktadır: TBMM’ye bağlı vilayetlerde 481’i kapalı 2345 ilkokul, açık okullarda 1511’i öğretmen okulu çıkışlı olmayan ekseriyetle medreselerde okumuş 3061 öğretmen görev yapmaktadır. Köyler için herhangi bir okuldan bahsedilmemiştir (TED, 1981: 144-145).

TBMM’nin 19 Ekim 1920 tarihli, 86. toplantısı, 2. oturumunda Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey dönemin eğitim mevcutlarını ve verilerini şu şekilde belirtmiştir:

“Bugün elimde bulunan sayılara göre birkaçı işgal altında bulunan 28 sultanî vardır. Yatılı öğrencisi sayısı 347, gündüzlü 2591’dir. Öğretmen ve memur sayısı 587’dir, Her öğretmene 20 öğrenci düşüyor, her sultanîye’ye yılda 6000 lira harcanıyor. Galatasaray Sultanî’sinin yıllık gideri 40.000 lira ile 50.000 lira arasındadır. 50 ila 60 kadar da idadî (ortaokul) var. Bugün iptidai mektepleri (ilkokullar) en az 40.000 öğretmen istiyor.” (TED, 1981: 145).

Gazi Mustafa Kemal; bu durum içinde ve bu koşullar altında modern çağın tüm gereksinimlerini içerisinde bulunduran, hurafelerden arınmış, dini temellere dayanmayan bir eğitim düzeninin kurulması için Cumhuriyetin ilanından önce 16 Temmuz 1921 Cuma günü Ankara’da düzenlenen Maarif Kongresinde, 1 Mart 1922 tarihli TBMM açış konuşmasında, 27 Ekim 1922 tarihinde Bursa Şark Tiyatrosunda İstanbul ve Bursa’dan gelen öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada, 17 Şubat 1923 günü İzmir İktisat Kongresini açış konuşmasında ve 01 Mart 1923 tarihli TBMM açış konuşmasında oluşturulacak yeni Türk milli eğitim sisteminin sahip olması gereken genel karakteristik özelliklerini ve bu konuda izleyeceği politikalarını Türk halkına ve aydınına açıklamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde oluşturulan eğitim sistemi; Cumhuriyet dönemine miras kalmış ve başlangıçta çeşitli aşamalandırma ve ders programı değişiklikleri dışında büyük oranda aynı kalmıştır. İdadiler umumi, zirai, sanayi ve ticari şubelere

ayrılmıştır. Tablo-IV’te görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt genelinde 39 erkek ve 3 kız idadisi olmak üzere toplam 42 idadi mevcut olmuştur.(Alkan, 2005: 241).

Tablo-IV: Cumhuriyet’in Başında İdadiler (1923)

	İdadi Sayısı					Öğrenci Sayısı		
	Umumi	Zirai	Sanayi	Ticari	Toplam	İptidai	Tali	Toplam
Kız	-	-	3	-	3	422	27	449
Erkek	30	6	2	1	39	2692	724	3416
Toplam	30	6	5	1	42	3114	751	3865

Kaynak: M. Ö. Alkan, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 241.

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında genel bütçe yokluk, yoksulluk ve sıkıntılar içerisinde 105.929.911, milli eğitime ayrılan pay ise 3.033.003 lira olmuştur. Dönemin Maarif Bakanı İsmail Safa Bey tarafından, Cumhuriyetin ilanından birkaç gün sonra “Milli Eğitim Andı/Maarif Misakı” olarak anılan bir genelge yayımlanmıştır. Bu genelgede milli eğitimin amaçları şöyle özetlenmiştir: (TED, 1981: 152).

- Milliyetçi, halkçı, devrimci, laik, cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirmek.
- İlköğretimi uygulamalı olarak genelleştirmek, herkese okuma-yazmayı öğretmek; (Bu madde halk eğitimini de kapsamıştır.)
- Yeni kuşakları, bütün öğretim basamaklarında genellikle bilimsel, özellikle tutumsal (iktisadi) yaşamda etkin ve başarılı kılacak bilgilerle donatmak ve özgür, ahlaklı ve egemen kılmak.
- Milli eğitimimizin genel amacı, Türk ulusunu uygarlıkta en ileri götürmek ve yeni kuşakları Türk olmak onurunun gerektirdiği aşk, istek ve güçte yetiştirmek.

İsmail Safa Bey’den sonra 8 Mart 1924’te bakan olan Vasif Bey (Çınar) ise 8,5 ay süren Maarif Vekaleti müddetince:

- Medreseler kapatılmış,
- Laiklik okullarda uygulanmaya başlanmış,
- Yabancı eğitim uzmanları, özellikle döneminin en ünlü eğitim bilimcisi olarak kabul edilen John Dewey, yurda çağırılıp görüşleri alınmış,
- Öğretmen okullarının sayıca artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış,
- Nüfusun 12.000.000, zorunlu öğrenim çağındaki çocuk sayısının 1.200.000, okullardaki öğrenci sayısının 300.000 civarında olduğu saptanmış,
- 25 Ağustos 1924 tarihinde, Ankara'da ilk kez Muallimler Birliği Genel Kurulu toplanmıştır (TED, 1981: 153).

1925-1928 yılları arasındaki 3 yıllık sürede Maarif Vekâleti olarak görev yapan Mustafa Necati döneminde eğitim alanında büyük gelişmeler sağlanmıştır. Atatürk dönemi içerisinde, Türk eğitim tarihine damgasını vuran Mustafa Necati Bey'in 3 yıllık süre içindeki çalışmaları aşağıdaki başlıklar altında özetlenmiştir (TED, 1981: 167-168):

- Maarif Teskilât Kanunu ile bakanlık merkez örgütü geliştirilmiş, Talim ve Terbiye Kurulu, Maarif Eminliği ve Teftiş Kurulu kurulmuştur.
- Muallim Mekteplerine Muavenet (Yardım) Kanunu ile öğretmen okulları geliştirilmiş, yeni okul binaları yapılmıştır.
- Gazi Eğitim Enstitüsü kurulmuştur.
- Ortaöğretimde öğrenim parasızlaştırılmıştır.
- Tüm okul kitaplarının bakanlıkça bastırılması sağlanmıştır.
- En yeni öğretim ve eğitim yöntemlerini getiren “İlkokul Öğretim İzlenesi 1926'da uygulanmaya konulmuştur.
- 1926 yılında Kayseri ve Denizli'de Köy Öğretmen Okulları açılmıştır.
- İlköğretim öğretmenleri ve denetmenleri için olgunlaştırma kursları açılmıştır.
- Köy yatılı okulları ve pansiyonlu köy okulları açılmıştır.
- TERBiYE dergisi yayın hayatına başlamış, eğitim ve öğretmenlikle ilgili değerli kitaplar Türkçeye çevrilmiş, çeşitli kitaplar yazılmış, yayımlanmış ve öğretmenlere dağıtılmıştır.
- Yeni Türk Harflerinin kabulüyle gerçekleşen yazı devrimi sonucunda kısa sürede tüm halkın okur-yazar olması amacıyla geniş hazırlıklar ve çalışmalar yapılmıştır.

- Ortaöğretimin geliştirilmesi için yapı, araç, gereç ve kitapla donatılmasına yönelik çalışmalar yapılmış, nitelikli öğretmen yetiştirilmesi ve öğretmenlerin olgunlaştırılması çalışmaları sonucunda olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.
- Öğretmenlere saygı, saygınlık ve toplum nezdinde değer ve onur kazandırılmıştır.
- 1926'da Okul Müzesi kurulmuştur.

Eğitim alanında büyük gelişmeleri kaydedildiği 1925-1928 yılları arasındaki üç yıllık sürenin ardından gelinen durum sayısal verilerle Tablo-V ve Tablo-VI'te görülmektedir.

Tablo-V: Cumhuriyetin 5. Yılında (1928-1929) Eğitim Durumu *

Öğretim Kademeleri	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
		Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İlköğretim	6600**	323260	154309	477569	11153	4563	15718
OrtaÖğretim							
Ortaokul	78	16996	6229	23225	680	135	815
Lise	20	3111	1057	4168	441	69	510
Mesleki/Teknik Okul	44	5032	3202	8504	570	145	715
Öğretmen Okulu	22	2863	2036	4899	256	98	534
İmam Hatip Okulu	2	222	-	222	42	-	42
Sanat Okulu (Erkek/Kız)	45	1080	456	1536	107	43	150
Teknik Okul	1	152	-	152	31	-	31
Orta Ticaret Okulu	5	616	34	650	65	4	69
Konservatuvar	1	56	33	89	-	-	-
Ebe Okulu	1	-	289	289	-	-	-

* Söz konusu tablo yalnızca ilk ve ortaöğretim verilerini çermektedir.

** 1983 adet ilkokul kentlerde, 4617 adet ilkokul ise köylerde bulunmaktadır.

Kaynak: Başbakanlık DİE, Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966).

Tablo-V'teki ilköğretim rakamlarına bakıldığında; Atatürk döneminde ilköğretime neden daha çok önem verildiği ve buna bağlı olarak ilkokul öğretmeni ve okul sayılarını artırmak için büyük bir gayret sarfedildiği açıkça anlaşılmaktadır ki bu seviyeye beş yıllık muazzam bir çalışma sonucunda ulaşılmıştır. Değerli Türk bilim adamı, merhum Niyazi Berkes'te Türkiye'de Çağdaşlaşma isimli değerli eserinde; İlk, orta ve yükseköğretim alanlarında, Cumhuriyet dönemi Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde başlayan gelişmelerin en önemlisi olarak; II. Mahmut döneminden Meşrutiyet dönemi başına kadar neredeyse hiç gelişmemiş olan ilköğretimi göstermiştir (Berkes, 2002: 534).

Tablo-VI: Cumhuriyetin 5. Yılında (1928-1929) Eğitim Durumu *

Öğretim Kademeleri	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
		Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Fakülteler	10	3461	366	3827	-	-	515
A.Ü. Hukuk Fak.	1	616	-	-	-	-	-
A.Ü. İlahiyat Fak.	1	53	-	-	-	-	-
A.Ü. Siyasal Bil. Fak.	1	119	-	-	-	-	-
A.Ü. Ziraat Fak.	1	25	-	-	-	-	-
A.Ü. Veteriner Fak.	1	46	-	-	-	-	-
İ.Ü. Edebiyat Fak.	1	136	101	-	-	-	-
İ.Ü. Fen Fak.	1	342	125	-	-	-	-
İ.Ü. Hukuk Fak.	1	520	33	-	-	-	-
İ.Ü. Orman Fak.	1	40	-	-	-	-	-
İ.Ü. Tıp Fak.	1	361	32	-	-	-	-
Yüksekokullar							
Yüksek Öğretmen Okulu	1	78	10	88	-	-	-
Eğitim Enstitüsü	1	63	8	71	-	-	-
Güzel Sanatlar Ak.	1	132	53	185	-	-	-
Denizcilik Okulu	1	32	-	32	-	-	-
Dişçilik Okulu	1	91	7	98	-	-	-
Eczacılık Okulu	1	57	5	62	-	-	-
İTİA**	1	416	-	416	-	-	-

* Söz konusu tablo yalnızca yükseköğretim verilerini çermektedir.

** İTİA: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

Kaynak: Başbakanlık DİE, Milli Eğitim Hareketleri (1927-1966).

1928 yılı maarif bütçesi görüşülürken bakan Mustafa Necati Bey yaptığı açıklama ile 1928-1929 ders yılı başlangıcında ilkokul sayısını: 6600, öğrenci sayısı ise 477.596 şeklinde ifade etmiştir. Bu açıklamadan sonra Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki olumsuzluklara rağmen ilkokul sayısında 1830, öğrenci sayısında 175.000 öğrenci artış sağlandığını, genel toplamda ise % 60'a yaklaşan bir artış kaydedildiğini belirtmiştir. Ayrıca 1924'te öğretmen okulu öğrencisi sayısı 2528 iken, 1928-29 eğitim-öğretim yılı başında bu sayının iki katını aşarak 5.603'e ulaştığını belirtmiştir (İnan, 1983: 162-163). 01 Ocak 1929'da vefat eden Mustafa Necati Bey'in ölümünden sonra 1935 yılına dek yaklaşık 6,5 yıl çeşitli gelişmeler kaydedilmişse de milli eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmamış ve bu süre içerisinde tam 9 Milli Eğitim Bakanı değişmiştir (TED, 1981: 173).

15 yıllık Atatürk dönemi tasniflendiğinde, Türk Kurtuluş Savaşı'nı da kapsayacak şekilde üç ana bölümün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla; 1920-1923: Cumhuriyet Eğitiminin Hazırlık Dönemi, 1924-1928: Eğitim İnkılapları Dönemi ve 1929-1938: Kültür İnkılapları Dönemi olarak tanımlanmıştır. Son dönem olan Kültür İnkılapları Döneminde; yaklaşık on yıllık süre içerisinde yeniden şekillendirilen ve yukarıda belirttiğimiz gibi büyük gelişmeler kaydeden Türk eğitim sistemi, kültür-sanat ve halk eğitimi kapsamında yapılan çalışmalarla tamamlanmaya çalışılmıştır. "Türk Tarih Tezi" ile ilgili çalışmalar ve TTK'nın kurulması, Türk dili ile ilgili olarak "Güneş Dil Teorisi"nin ortaya atılması ve TDK'nın kurulması, yeni bir sanat politikasının geliştirilmesi, 1933'te üniversite reformunun hayata geçirilmesi, halkevlerinin kurulması ve köy öğretmenleri/eğitmenleri yetiştirmeye yönelik kapsamlı çalışmaların yapılması son dönemde gerçekleştirilen ve eğitimden çok eğitimi tamamlayıcı kültürel çalışmalar olarak kayda geçmiştir (Ergün, 1997: 155-215).

Özellikle 1930 yılların ilk yarısında halk eğitimine önem verilmiş, 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan halkevleri (köylerde halk okuma odaları) ile Türk milli eğitim sistemi ve felsefesi tüm yurt çapında yaygınlaşmış, bu halkevleri ve odalarında Atatürk dönemi sonrasının aydınlarının yetişmesini sağlamıştır. Bu gelişmenin temel nedeni ise yıllarca yürüttüğü çalışmalar ile deneyim kazanan Türk Ocakları ve Muallimler birliklerinin kapatılarak halkevlerine dönüşmesi olmuş, bu sayede halkevleri zengin bir altyapı ile faaliyetlerine başlamış ve yürütmüştür.(TED, 1981: 174-175).

Yine, 1929-1938 kültür inkılâpları dönemi ile ilgili olarak Atatürk'ün özellikle 1930'lu yıllara dek ilk ve orta öğretim seviyesinde gerçekleştirilen ciddi atılım ve ilerlemelerden sonra 1930'ların başında kültür alanında tarih ve dil çalışmalarına eğilmiş, bu kapsamda TDK ve TTK'nın kurulmasına ve 1933 yılında üniversite reformu ile İstanbul Darülfünunun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi adıyla kurulmasına öncülük etmiştir.

Tablo-VII'de 1933 Üniversite reformuna dek istikrarsız bir görüntü çizen yükseköğretim kurumları, söz konusu reformdan itibaren Atatürk dönemi sonuna dek her alanda artan bir gelişim göstermiştir.

Tablo-VII: Yükseköğretim Kurumlarında Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Eğitim-Öğretim Yılı	Kurum Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923-1924	9	307	2914
1924-1925	9	349	3483
1925-1926	11	420	3930
1926-1927	17	357	3551
1927-1928	18	451	398
1928-1929	18	515	3827
1929-1930	17	502	3682
1930-1931	17	526	4186
1931-1932	18	526	4704
1932-1933	18	502	5295
1933-1934	17	574	5851
1934-1935	17	691	6624
1935-1936	18	743	7277
1936-1937	19	796	8354
1937-1938	19	837	9384

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler, s. 54.

Atatürk, "*akılcı*" ve "*milliyetçi*" dünya görüşüne sahip bir düşünür ve inkılâpçı olarak, bu dünya görüşüne dayalı bir "*Milli Kalkınma İdeolojisi*" geliştirmiş ve bunu, "*Memleket Davalarının ideolojisi*" olarak adlandırmıştır. Tarihe "*Kemalizm*" veya "*Atatürkçülük*" adları altında geçen bu ideolojinin en önemli unsurlarından birini, onun taslağını çizdiği yeni eğitim politikası programı teşkil etmiştir. Atatürk'ün bu eğitim politikası programı, kendi zamanının faşizm ve komünizm gibi diğer ideolojilerine ait eğitim politikalarıyla mukayese edildiğinde, onlardan temelde ayrılmış olup, *Kemalizm* dışında kalan diğer ideolojiler başlıca şu iki ana noktada birleşmiştir (Aytaç, 1984: 20).

- Kemalizm dışında kalan ideolojilerin tümü belirli bir unsuru alıp, onu mutlaklaştırmışlardır. Mesela Faşistler "*İtalyan Devletini*", Naziler "*Cermen Irkını*", Komünistler "*İşçi Sınıfını*", Teokratikler "*Dini*", eğitim politikalarının yegâne temeli olarak kabul etmiş ve bütün kuram ve sistemlerini bu yegâne temel üzerine inşaa etmişlerdir. Yani felsefî açıdan ifade etmek gerekirse bu tip ideolojiler "*monist*" veya "*tekçi*" yapıya sahip, belirli yaptırımları esas alan sistemler olarak hayata geçmişlerdir. Atatürk ve Atatürkçülük, bu tip tek yanlı bir düşünce yapısını benimsemeyerek eğitim politikasının temelinde, birden fazla unsura yer vermiştir.

- Bu tekçi yapıya sahip ideolojilerin tümünde toplumlar, "totaliter" esaslara dayandırılmış sistemlerin tek boyutlu düşünceleri çerçevesinde sınırlandırılmışlardır. Buna karşılık bir ideoloji olarak Atatürkçülük; düşünce hürriyetini esas almış, bilime ve özgür düşünceye dayalı bir eğitim sistemi tesis etmiştir. Onun içindir ki Atatürk, diğer ideologlardan farklı olarak, yeni nesillerin "fıkri hür, vicdanı hür, irfanı hür" insanlar olarak yetiştirilmesini esas almış ve bu niteliği ile yarattığı devrimin ve kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin katı bir doktrinciliğe düşmesine mani olmuştur.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamız ne kadar eğitim temeline dayanırsa dayansın II. Mahmut ve Atatürk; iki büyük devlet adamı, iki büyük yenilikçi ve devrimci olarak Türk tarihine her yönü ile damgasını vurmuşlardır. Tarihe mal olmuş bu iki yenilikçi lideri uyguladıkları eğitim politikaları açısından mukayese etmeden önce şunu belirtmek gerektiğini düşünüyorum; Atatürk hiç tereddütsüz olarak Türk devrimi yaparken, kendisine bu gücü veren sağlam bilgi birikimi, özgüven, irade, memleket sevgisi gibi birçok hasletleri Sultan II. Mahmut'un kararlılıkla gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmek istediği yenilikler, özellikle de eğitim ve kültür alanında açtığı çağdaşlaşma yolunda edinmiş, II. Mahmut'un temellerini attığı çağdaşlaşma yolunda atılan adımlar sonucu XIX. yüzyıl sonunda gelişen Türk eğitim düzeyi ve kurumları Atatürk'ü yetiştirmiştir.

Aralarında hemen hemen bir asır bulunan bu iki lider Türk halkının bekasını ve layığı ile yaşamasını sağlarken Atatürk, II. Mahmut'un temelini attığı çağdaş eğitim sisteminin belirli bir seviyeye ulaştığı XIX. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı eğitim kurumlarında devrim ve reform fikirlerini olgunlaştırmıştır.

5.1. Sonuç

Her iki liderin eğitim politikalarını ve gerçekleştirdikleri yenilik ve devrimleri ele aldığımızda takip ettikleri strateji ve uyguladıkları yöntemler her ne kadar aralarında yüzyıla yaklaşan bir süreç olsada şu noktalarda birbirleriyle kesişmektedirler.

- Her iki lider de uygulamaya koyacakları yenilik ve devrimler için uygun şartların oluşmasını ve doğru zamanı beklemişlerdir.

Bu tespitimizi; II. Mahmut'un eğitim başta olmak üzere hemen hemen tüm yenilik çalışmalarını Yeniçeri Ocağının kapatılmasını müteakip gerçekleştirmesi ve bunun için yaklaşık 20 yıl gibi çok uzun bir süre beklemesini ve Atatürk'ün henüz Türk Kurtuluş Savaşı devam ederken ileride yapacağı devrimsel yenilikleri çok yakın olduğu ve güvendiği birkaç dostu dışında kimse ile paylaşmaması ve inkılâpları birbirinin

üzerine temel teşkil edecek şekilde uygulamaya koymasını (Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra Maarif teşkilatının düzenlenmesi, çağdaş eğitim kurumlarının sırası ile kurulması) örnek gösterebiliriz.

- Her iki lider de yenilik ve devrimleri uygulamaya koymadan önce ve/veya icra safhasında tepkisini çekebileceği kurum, kuruluş, zümre ve toplumun belirli kesimlerinin nabzını yoklamış, ikna etme gayreti göstermiş ve desteklerini almaya çalışmıştır.

II. Mahmut'un Talim-i Sıbyan Fermanı'nın ilanından önce ulemayı ikna etmeye gayret etmesi ve desteğini yanına alması, Atatürk'ün ise yeni eğitim sisteminde uygulamaya karar verdiği karma eğitim öncesinde kadın ve erkeklere aynı salonlarda bir arada iken hitap etmesi, kadın ve erkek öğretmenlere konu ile ilgili çeşitli vesilelerle açıklamalarda bulunması bu tespitimiz için temel oluşturmaktadır.

- Her iki lider de yenilik/devrimleri uygulamaya koyarken tam bir kararlılıkla hareket etmiş ve gerektiğinde yasal yetki ve otoritelerini kullanmaktan asla imtina etmemiştir.

II. Mahmut'un Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi konusunda ulemanın çok sert muhalefetine rağmen ferman benimdir diyerek Fransa'ya 4 talebe göndermiş ve bu alanda Türk eğitim tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir. Atatürk de bu konu ile ilgili olarak Türk harf ve dil inkılâbı öncesinde maruz kaldığı yoğun muhalefet ve başarısızlık senaryolarından etkilenmemiş, geri adım atmaya planladığı şekilde Türk harf ve dil inkılâbını gerçekleştirmiştir.

- Her iki lider de eğitim ve kültür alanında girişecekleri yenilik/inkılâp hareketleri öncesinde ve/veya sürecinde söz konusu icraatlarına yönelik olarak hedef kitlelerini ve toplumu aydınlatma gayreti içerisinde bulunmuş ve birinci ağızdan çeşitli zümre, kurum ve kuruluşlara vesair şekillerde açıklamalar yapmışlardır.

II. Mahmut'un Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışında Tıbbiyeli öğrencilere Tıbbiye'nin geleceği ve dil konusundaki düşüncelerini aktardığı konuşması, Atatürk'ün ise Sarayburnu parkında halkı yeni Türk harfleri hakkında bilgilendirmesi bu konuda için çok net iki örneği teşkil etmektedir.

- İki devlet adamı da uyguladıkları ve/veya uygulayacakları eğitim politikalarına kesinlikle engel teşkil edeceğini ve/veya hedef saptıracağını düşündükleri şahıs, oluşum, kurum ve kuruluşların üzerine kararlılıkla gitmiş ve etkisiz hale getirmişlerdir.

Sultan II. Mahmut'un tahta çıkar çıkmaz amcası III. Selim'i infaz eden ekibin idamını istemesi ve yenilik hareketlerinin önündeki en büyük engel olan Yeniçerileri ortadan kaldırması ile Atatürk'ün milli eğitim sisteminde temeli olan ilkeleri için engel teşkil eden, modern ve laik Cumhuriyet rejimi için ikilik çıkarabileceğini düşündüğü hilafet ve saltanat kurumlarını ilga ederek, tüm Osmanlı hanedan üyelerini ve Türk Kurtuluş Savaşında zararlılıkları dokunan şahısların tespitini müteakip yurt topraklarından dışarı etmesi ve de eğitimde birliği sağlamadan önce yeni Türk eğitim sistemi için ciddi bir engel teşkil eden tekke, zaviye ve türbeleri kapattırması bu tespitimiz için temel teşkil etmektedir.

İki lideri ortak paydada birleştiren bir diğer hususta dönemlerinin ağır siyasi koşulları ve olumsuzlukları olarak göze çarpmaktadır.

II. Mahmut dönemi Atatürk'e nazaran çok daha ağır iç ve dış siyasi/askeri ve toplumsal gelişmeler içerisinde geçmiştir. Rusya ile birbiri ardına yapılan savaşlar, Sırp ve Yunan isyanları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı, doğuda İran ile harp edilmesi, son Yeniçeri isyanı ve Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması gibi birçok olumsuz siyasi ve askeri gelişme ister istemez II. Mahmut'un sadece otoritesini sarsmakla kalmamış, yenilik çalışmalarının da hızını kesmiştir. 1824'te ilan edilen Talim-i Sıbyan Fermanı takip ve denetim noksanlığından dolayı tüm yurt genelinde etkili/geçerli olmayarak yalnızca İstanbul'u kapsamıştır.

Atatürk dönemi ise bambaşka siyasi/askeri ve ekonomik olumsuzluklar içerisinde geçmiştir. Yaklaşık on yıl boyunca farklı birçok devlet ile sayısız cephede savaşmış Türk ulusu bir enkaz üzerinde yeni devletini kurmuş, Mustafa Kemal bu

yokluk ve yoksulluk içerisinde neredeyse sıfırdan başlayarak inkılâplarını hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Onbeş yıllık bu süre içerisinde birkaç kez, yeni teşkil edilen Türk milli eğitim sisteminin de temeli olan Cumhuriyet rejimine karşı dini ve etnik kökenli birtakım bölgesel ayaklanmalar yaşanmış ve kimi zaman zorda olsa bu isyanlar bastırılmıştır. Fakat bu isyanlar genç Cumhuriyetin ekonomisinin ve enerjisinin zayıflamasına neden olmuştur.

Bu noktada şu husus öne çıkmaktadır; Atatürk uluslararası arenada muzaffer bir lider olarak Türk devrim hareketine soyunduğunda karşısında neredeyse 1000 yıla dayanan ve birbirine sıkıca bağlanmış bir Türk-İslam sentezini bulmuştur. Ne kadar birçok olgu ve kurumu ile köhneleşmiş ve aslından uzaklaşmış dahi olsa bunu Müslüman Türk halkına hatta bazen Türk aydınına benimsetmekte zorlanmıştır. II. Mahmut dönemini incelediğimizde ise devlet içerisinde mutlak hâkimiyeti elinde bulundurmasına rağmen devletin dış dünyada sürekli olarak kan kaybetmesi kendisinin ve devletin otoritesini sarmış, bu da planladığı yenilik çalışmalarında hedeflediği sürat ve etkinin azalmasına neden olmuştur.

Genel Türk tarihi içerisinde, Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecine siyasi, askeri, toplumsal, kültürel ve eğitim olmak üzere tüm alanlarda çok net bir biçimde damgalarını vurmuş iki liderin benimsediği ve takip ettiği eğitim politikalarının nitel olarak mukayesesini yukarıda belirttiğimiz başlıklar altında yapılmıştır. Nicel anlamda ise bir mukayese yapıldığında Atatürk'ün II. Mahmut'a karşı belirgin bir üstünlük sağladığı VI. Bölümde görülmektedir. Bu kapsamda; Atatürk'ün eğitim politikaları doğrultusunda oluşturduğu, çağdaş ve laik temellere dayanan Türk milli eğitim sistemi ile gelinen nokta; kendi döneminin Batılı birçok devlet başkanı/adamıyla yarışabilecek derecede modernizmi ve yeniliği benimsemiş II. Mahmut ve izlediği eğitim politikaları ile elde edilen sonuçlardan çok daha ileri düzeyde (niceliksel olarak) olmuştur.

5.2. Öneriler

Şu unutulmamalıdır ki; yenilik/ıslahat/inkılâp/devrim bu faaliyetlerin başarısı her daim güvenilir bir ekip, sağlam bir kadro çalışmasına bağlıdır. Bu hususta ise Gazi Mustafa Kemal, Sultan II. Mahmut'a oranla çok daha şanslı ve avantajlı olmuştur. II. Mahmut saltanatına 30. Osmanlı Padişahı olarak en tepede başlamışken içinde

bulunduğu dönem itibariyle uygulamaya koymayı düşündüğü yenilik çalışmalarını benimseyecek çok az sayıda devlet adamı/görevlisi mevcut olmuştur, Atatürk ise sayısız meşakat, emek, riskler sonucunda Türk devletinin zirvesine çıkmış ve girdiği ölümcül uğraşı, zaferle sonlandırırken muhteşem ekibi de bu doğal süreçte ortaya çıkmıştır.

Altı asırı devirmiş Osmanlı İmparatorluğunda “Gâvur Padişah” olarak tanımlanan, devrimleri ve yenilik çalışmaları ile Rus ve dünya tarihine damgasını vurmuş ünlü Rus Çarı I. Petro (Deli) ile (ıslahat çalışmaları kapsamında) mukayese edilen başka bir Osmanlı Sultanı yoktur. Ömrü muharebe meydanlarında ve devlet hizmetinde geçmesine rağmen kimi zaman bazı kesimler tarafından ateist olarak nitelendirilen ise Gazi Mustafa Kemal’den başkası değildir. Her iki lidere de bu sıfatların yakıştırılmasının en büyük nedeni çağdaş eğitime, bilim ve fenne olan inançları ile eğitim ve kültür alanında takip ettikleri yenilikçi/devrimci politikalar olmuştur.

Yaklaşık 3.000 yıllık Türk eğitim tarihine baktığımızda; dini esaslara dayalı eğitim sisteminin terk edilerek, çağdaş (pozitivist) eğitim sistemlerinin uygulanmaya başlandığı XIX. yüzyıl başlarından itibaren yaklaşık son 200 yıllık sürece damgasını vurmuş olan Sultan II. Mahmut: takip ettiği eğitim politikaları ve hayata geçirdiği ıslahatlar ile söz konusu modern eğitim sürecini başlatan, Atatürk ise gerçekleştirdiği eğitim ve kültür devrimleri ile bu süreci taçlandıran lider olarak yakın dönem Türk eğitim tarihine isimleri altın harflerle yazdırmışlardır.

Türk gençliğine ve eğitimcilerine düşen en temel vazife; çalışmamızda da detaylı olarak belirtmeye çalıştığımız gibi, tarihten gerekli dersleri çıkararak, ilmi bilimden ayırmak ve bilimsel esaslar ışığında, çağdaş anlamda eğitim ve öğretim çalışmalarına olanca gücü ile devam etmek olacaktır.

KAYNAKÇA

İSTİFADE EDİLEN ARŞİV VE RESMÎ KURUMLAR

T.C. TBMM Arşivi ve Kütüphanesi

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri

T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

EK-XII : 030.10/00.00.142.16.15
 EK-XIII : 030.10/00.00.64.431.43
 EK-XIV : 030.18/01.02.1.12.23
 EK-XV : 030.10/00.00.143.26.1.16
 EK-XVII : 030.10/00.00.198.352.10.1
           030.10/00.00.198.352.10.2
           030.10/00.00.198.352.10.3

KİTAPLAR

Afetinan, A (1998). **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi** (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Afetinan, A (1969). **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akgündüz, H (1986). **Sıbyan Mektebi**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akkutay, Ü (1984). **Enderun Mektebi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

- Akşin, S (2010). **Kısa Türkiye Tarihi** (11. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyüz Y (1982, 1993, 2004, 2010). **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010.** (16. Baskı). Ankara: Pegem Akademi yayınları.
- Anonim (2006). **Dedem Korkudun Kitabı** (Haz. O. Ş. Gökyay). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Atatürk Araştırma Merkezi (1997). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (C. I-III).** (2. Baskı). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, M. K (2007). **Nutuk (1919-1927)** (Haz. Z. Korkmaz). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1990). **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Baltacı, C (1976). **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri.** İstanbul: İrfan Matbaası.
- Başgöz, İ (1995). **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Berker, A (1945). **Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Berkes, N (2002). **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Haz. A. Kuyaş) (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berklin, C. T (1967). **Atatürk ve Eğitimin Amaçları.** Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Bilge, M (1984). **İlk Osmanlı Medreseleri.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Bilim, C. Y (1998, 2002). **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734–1876)** (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, M. E (2005). **Atatürk ihtilali I-II**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Brockelmann, C (2002). **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi** (Çev. N. Çağatay) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cicioğlu, H (1982). **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çabuk, V (1991). **Sultan II. Mahmud’un Islahat Çalışmaları**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları. Etam Matbaa Tesisleri.
- Çelebi, İ (1999). **Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri, (C. V)** (Ed. G. Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çoker, F (1994). **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919–1923 (C.I.))**. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Dağ, M. ve ÖYMEN, H. R (1974). **İslam Eğitim Tarihi**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Dağlı N. ve Aktürk B (1988). **Hükümetler ve Programları (1920–1960)**. Ankara: TBMM Basımevi.
- Ergin, O (1939, 1977). **Türk Maarif Tarihi, (C. II)**. İstanbul: Eser Matbaası.
- Gelişli, Y (2002). **Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişim ve Dönüşümü)**. Ankara: Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Kılıç, H. R. ve Okan, K (1973). **Atatürk ve Eğitim**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Ergün, M (1982). **Atatürk Devri Türk Eğitimi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ergün, M (1997). **Atatürk Devri Türk Eğitimi** (2. Baskı). Ankara: Ocak Yayınları.
- Eroğlu, H (2008). **Türk İnkılâp Tarihi** (3. Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- İnalcık, H (2009). **Doğu Batı Makaleler II** (2. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. ve Renda, G (2003). **Osmanlı Uygarlığı II**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, M. R (1983). **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları**. Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yayınları.
- Karal, E. Z (2010). **Büyük Osmanlı Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazıcı, Z (2004). **Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim**. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kılıç, H. R. ve Okan, K (1973). **Atatürk ve Eğitim**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kili, S (2009). **Türk Devrim Tarihi** (13. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçer, H. A (1987). **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**. Ankara: Uzman Yayınları.
- Koçibey, M (2008). **KoçiBey Risaleleri** (Haz. S. Çakmakoğlu) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kodaman, B (1988). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuran, A (1969). **Anadolu Medreseleri, (C. I)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, B (2009). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Milli Eğitim Bakanlığı (1985). **Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri**. MEB Yayınları.
- Merçil, E (2011). **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Meydan, S (2005). **Atatürk ve Kayıp Kıta MU?** İstanbul: Truva Yayınları.
- Ortaylı, İ (2007). **Batılılaşma Yolunda** (5. Basım). İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- Ortaylı, İ (2008). **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi** (2. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ (2010). **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, F (2002). **Türkiye Cumhuriyetinde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkaya, Y (1985). **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y (2006). **II. Sultan Mahmut**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Öztürk, C (2007). **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası** (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Palazoğlu, A. B (1991). **Başöğretmen Atatürk, 1919-1928 (C. I)**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, N (1991). **Osmanlı Eğitim Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, N (2007). **Bu Mülkün Sultanları** (12. Baskı). İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Sarıkaya, Y (1997). **Medreseler ve Modernleşme**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Saydam, A (1999). **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**. Trabzon: Derya Kitabevi.

- Sezer, A (1999). **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Shaw, J. S. and Shaw, E. K (2010). **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (C. II) (3. Baskı)**. İstanbul: E Yayınları.
- Sorguç, B (1982). **1920’den 1981’e Milli Eğitim Bakanlığı**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Soysal, O (2002). **Eski Türk Edebiyatı Metinleri**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şura Genel Sekreterliği (1995). **Milli Eğitim Şuraları (1939-1993)**. Ankara: MEB Basımevi.
- Tezeren, Z (1981). **Atatürk ve Eğitim**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S (1993). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tezcan, M (2000). **Atatürk ve Eğitim Bilimleri**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezeren, Z (1981). **Atatürk ve Eğitim**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Turan, O (2003). **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (14. Basım)**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O (2010). **Selçuklular Zamanında Türkiye (10. Basım)**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O (2011). **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti (14. Basım)**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Turan, O (2011). **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi** (9. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti (1929). **Millet Mektepleri Talimatnamesi**. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği (1940). **Maarifle İlgili Kanunlar**. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Türk Devrim Tarihi Enstitüsü (1946). **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (C. I)**. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları. Milli Eğitim Basımevi.
- Türk Eğitim Derneği (1981). **Atatürk ve Eğitim**. Türk Eğitim Derneği V. Toplantısı. Ankara: Şafak Matbaası.
- Unan, F (2003). **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Unat, F. R (1964). **Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H (1965, 1988). **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldız, H. D (1998). **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (C. VII)**. İstanbul.
- Yolalıcı, E (1999). **XIX. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim Kurumları, (C. II)** (Ed. G. Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zengin, Z. S (2004). **Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1976)**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

MAKALELER

Afetinan, A (1972). *Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi.* U. İğdemir (Ed.). **Malazgirt Armağanı (XIX. Seri)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akyüz, Y (2007). *Türklerde Eğitim.* C. Öztürk (Ed.). **Türk Tarihi ve Kültürü.** (3. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Alkan, M. Ö (2005). *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim.* K. H. Karpat (Ed.). **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Henry, J (2010). *Bilimde Ulusal Tarzlar.* Livingstone, D. N. & Withers, C. W. J (Editörler). **Coğrafya ve Devrim**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kureyşi, I. H (1997). *Moğollardan Önceki Müslüman Hindistan.* Holt, P. M. & Lambton, A. K. S. & Lewis, B (Editörler). **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (C. II)** (2. Baskı) (Çev. K. Turan). İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1984). **Gazi M. Kemal Atatürk: Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar** (Haz. K. Aytaç). TİTE Yayınları-No: 4. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

SÜRELİ YAYINLAR

Akyüz, Y (1987). Atatürk’ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV (Sayı: 10’dan Ayırbasım). 71.

Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Eğitim Mahalle Mektebinden İlkokula Albümü, **Atlas Tarih Dergisi** Yıl: 2, Haziran-Temmuz 2012 (Sayı: 13).

Çapa, M (2002). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Öğretimi.* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 15, Cilt:8. (Sayı: 29-30). 40-49.

Doğan, R (1998). *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili*. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (C.37). s.424-425.

Eroğlu, H (1991). *Mustafa Kemal'in Eğitimle İlgili Fikirleri*. **Kara Kuvvetleri Dergisi**, (Sayı 10). 34-36.

Kayadibi, F (2002). *Atatürk Devri Eğitim Atılımları*. **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Yıl: 2002 (Sayı: 1). 2.

Oktay, A (1984). *Atatürk ve Eğitim*. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Pedagoji Dergisi**, (Sayı 2). 163.

Unan, F (1999). *Osmanlı Medreselerinde İlmi Verimi ve İlmi Anlayışı Etkileyen Amiller*. **Türkiye Günlüğü Dergisi**, (Sayı: 58). 99-100.

Yıldız, İ (2002). *Medreseyle Nereye Kadar*. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2002, (Sayı: 2). 33.

KONFERANS, SEMİNER VE PANELLERDE SUNULAN BİLDİRİLER

Altuğ, Y (1981, 9-13 Kasım). **Atatürk ve Milli Eğitim**. *Uluslararası Atatürk Konferansı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Feyzioğlu, T (10-11 Kasım 1980). **Atatürk'ün Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yaklaşımı**. *Uluslararası Atatürk Konferansı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Feyzoğlu, O (9-13 Kasım 1981). **Atatürk'ün Eğitim, Kültür ve İnsan Anlayışı**. *Uluslararası Atatürk Konferansı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

İnan, M. R (4-6 Kasım 1981). **Cumhuriye'in İlk On Yılında Eğitimimizin Durumu ve Belirgin Özellikleri** *Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı*. Ankara: Şafak Matbaası.

Karagözoğlu, G (1981, 4-6 Kasım). **Atatürk Devriminin Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri.** *Atatürk ve Eğitim Paneli.* Ankara: Türk Eğitim Derneği.

Karal, E. Z (4-6 Kasım 1981). **Atatürk İlkelerinin Biçimlendirdiği Eğitim.** *Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı.* Ankara: Şafak Matbaası.

Kaynar, R (1980, 10-11 Kasım 1980). **Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı.** *Uluslararası Atatürk Konferansı.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

TURAN, Ş (1989, 28-30 Haziran). **II. Mahmut'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı.** *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Tan, M (9-13 Kasım 1981). **Atatürkçü Düşünüş ve Karma Eğitim.** *Uluslararası Atatürk Konferansı.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

ANSİKLOPEDİ, REHBER VE SÖZLÜKLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2010). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (3. Baskı). Yayın Nu: 108. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

İpşirli, M (1993). **Enderun Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. XI).** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özön, M. N (1959). **Osmanlıca - Türkçe Sözlük.** İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Türk Dil Kurumu (2005). **Türkçe Sözlük.** Ankara: Türk Dil kurumu Basımevi.

Yılmaz, F (2010). **Osmanlı Tarih Sözlüğü.** İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

EKLER

- EK-I : İstanbul’da faaliyet gösteren bir sıbyan mektebi*
- EK-II : Sıbyan mekteplerinde okuma yazma öğretmek için kullanılan elifba cüzü*
- EK-III : Franz Taschner’in “Eski İstanbul’da Halk ve Saray Edebiyatı” albümünde okul*
- EK-IV : XIX. Yüzyıl batılı tarzdaki kılık ve kıyafetiyle Sultan II. Mahmut
- EK-V : Maarif Teşkilatına Dair Kanun**
- EK-VI : Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun**
- EK-VII : Tevhid-i Tedrisat Kanunu**
- EK-VIII : Yeni Türk Harfleri’nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun**
- EK-IX : Millet mektebi dersaneleri için hazırlanan alfabe kitabında başöğretmen Gazi Mustafa Kemal ve yeni alfabe şeması*
- EK-X : 14 Kasım 1928 tarihli Karagöz Gazetesi’nde çıkan yeni alfabe ve millet mektebi karikatürü*
- EK-XI : Resimli Ay Matbaası tarafından basılan “Halkımızın Alfabesi ve Kıraatı” kitabı*
- EK-XII : Ankara’da açılan millet mekteplerine devam eden kadın ve erkek adedi ve alınan tedbirler sayesinde çalışmaların memnuniyet verici olduğuna dair içişleri bakanı Şükrü KAYA tarafından Başbakanlığa gönderilen bilgilendirme yazısı
- EK-XIII : Millet mekteplerine Aksaray ve Isparta halkının gösterdiği ilgiye dair içişleri bakanı Şükrü KAYA tarafından Başbakanlığa gönderilen bilgilendirme yazısı

EK-XIV : T.C. Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü'nün 7553 Sayılı ve 09 Ocak 1929 Tarihli Kararnamesi

EK-XV : T.C. Maarif Vekâletinin 03 Şubat 1931 Tarihli Genelgesi

EK-XVI : Köy Eğitimcileri Kanunu **

EK-XVII : Yedinci dönem Maarif Vekili Dr. Reşit GALİP tarafından Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları ve etkinliklerine katkı sağlanması hakkında kaleme alınan ve dönemin Başbakanı İsmet Paşa'ya gönderilen davet yazısı ile aydınlara/sanatçılara gönderilen tek tip davet metni

EK-XVIII: Fotoğraflarla Atatürk ve Eğitim

(Fotoğraflar H. Rahmi Kılıç ve Kenan Okan'ın Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, Atatürk ve Eğitim isimli eserinden alınmıştır.)

* I, II, III, IX, X ve XI nolu EK'lerde kullanılan görseller Atlas Tarih Dergisi Haziran/Temmuz 2012 sayısı ile birlikte yayımlanan "Osmanlı ve Cumhuriyet Yıllarında Eğitim Mahalle Mektebinden İlkokula Albümü"nden alınmıştır.

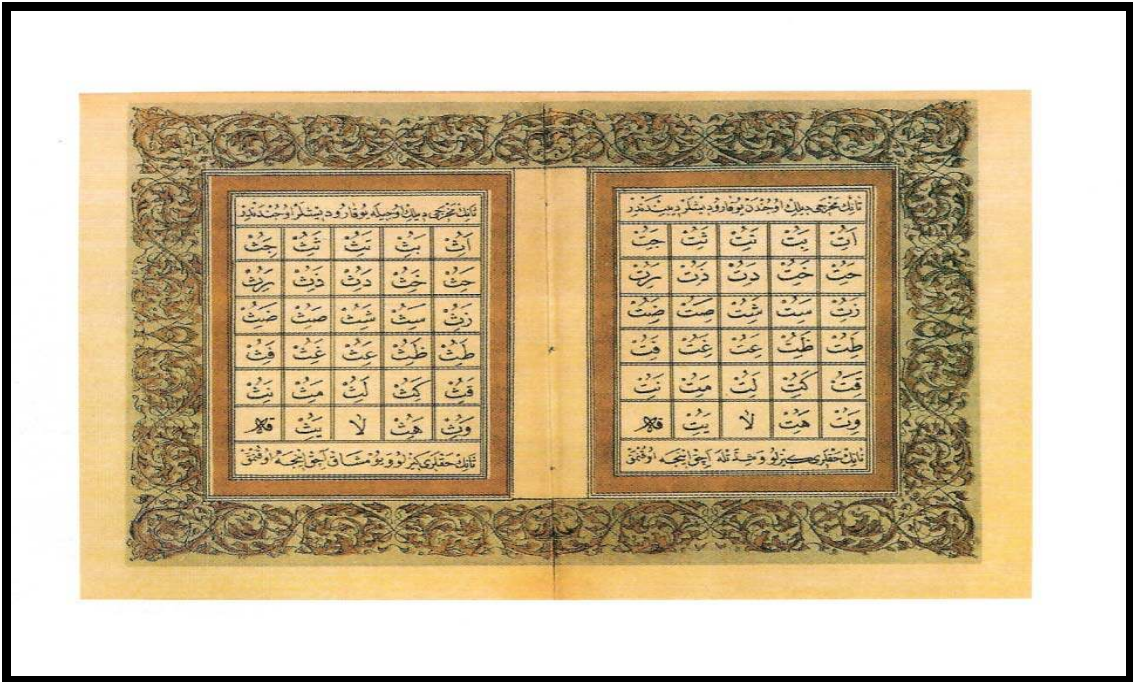
** V, VI, VII, VIII ve XVI nolu EK'ler TBMM Kütüphanesi, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği (1940). **Maarifle İlgili Kanunlar**. İstanbul: Maarif Matbaası. künyeli eserden alınmıştır.

EK-I

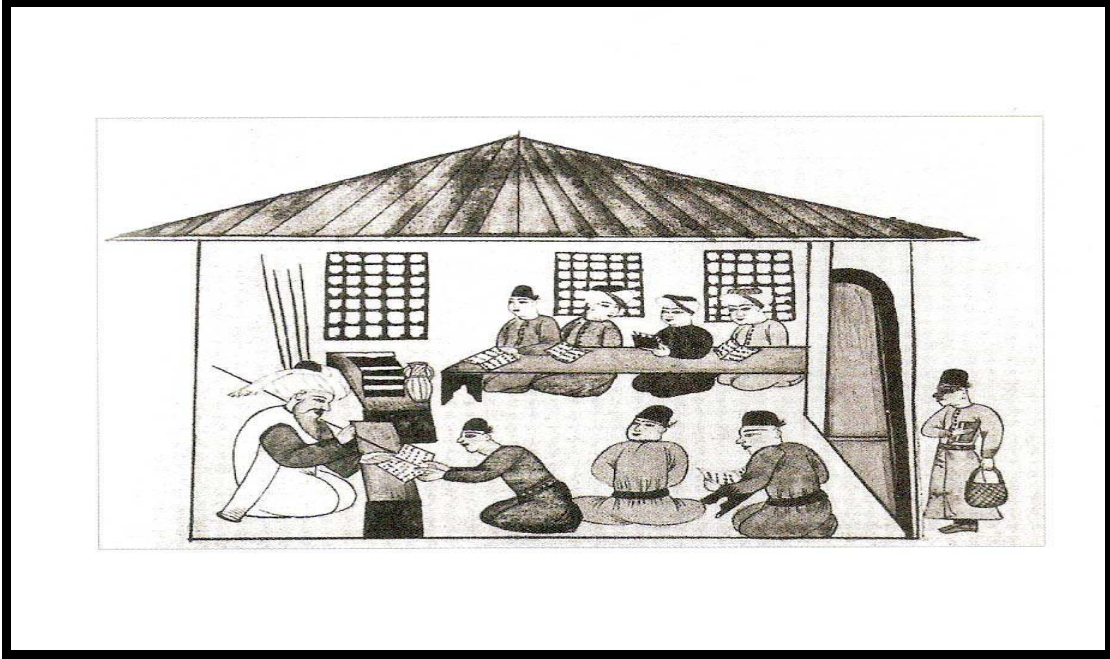
İstanbul'da faaliyet gösteren bir sıbyan mektebi

EK-II

Sıbyan mekteplerinde okuma yazma öğretmek için kullanılan elifba cüzü

EK-III

F. Taschner'in "Eski İstanbul'da Halk ve Saray Edebiyatı" albümünde okul

EK-IV

XIX. Yüzyıl batılı tarzdaki kılık ve kıyafetiyle Sultan II. Mahmut

EK-V

MAARİF TEŞKİLATINA DAİR KANUN [*]

Birinci madde:

..... [1].

İkinci madde:

..... [2].

Üçüncü madde:

Maarif Vekâleti veya diğer bir vekâlet tarafından açılmış veya lüzumuna göre açılacak mekteplerle bilânum hususi mekteplerin derecelerinin tayini Maarif Vekâletine aittir. Diğer vekâletlere mertebe orta tedrisat derecesindeki mekteplerin programları alâkadar vekâletle Maarif Vekâleti tarafından müsterekken yapılır. Yüksek tedrisat mekteplerinin programları - Maarif Vekâletinin mütaaleci olmamak şartıyla - ait olduğu vekâlet tarafından tanzim ve Maarif Vekâletince tescil olunur.

Dördüncü madde:

Türkiyede hiçbir mektep Maarif Vekâletinin ruhsat ve muvafakati olmaksızın açılmaz. Vekâletler muayyen tahsil dereceleri haricinde kendi memur ve mensupları için muvakkat kurs ve talimgâhlar açabilirler.

Beşinci madde:

İlmektepler:

- 1 — Şehir ve kasaba gündüz,
- 2 — Şehir ve kasaba yatı,
- 3 — Köy gündüz,
- 4 — Köy yatı mektepleridir.

Gündüz ilmektepleri vilâyetlerin idareci hususiye varidatıyla açılır.

Şehir ve kasaba yatı mekteplerinin muhtaç ve kimsesiz çocuklara mahsus olmak üzere Maarif Vekâleti açar. Bu nevi

[*] Bu kanunun:	
Numarası	— 189
Kabul tarihi	— 22/III/926
Nasir tarihi	— 5/IV/926
Res. Ga. No.	— 138
Baharında olduğu dâimî	— 7/1085

[1-2]. Bu maddeler Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifelerini Hakkındaki 2287 Numaralı kanunla tadillere uğramış ve hükümsüz kalmıştır.

mektepler arzuolacak parıları husis olmak üzere Vekâletin müsaadesiyle mahallî idareler ve belediyeler tarafından dahi açılabilir.

Köy yatı mektepleri, mektebi olmayan köylerin çocuklarına mahsusdur. Bu mektepler gerek umumî ve gerek hususî bütçelerle idare olunabilir.

Bilümmün köy mektepleri idare ve talim heyetleri, çocukları köy hayatından ayırmıyacak bir talim ve terbiye usulünü tatbik ile mükelleftir.

Köy mekteplerinin tahsil müddeti en az üç senedir.

Altıncı madde:

İlk tedrisat mektepleri Maarif Vekâletinin müsaadesiyle açılır. Bunların programlarıyla tedris usullerinin tayini ve murakabesi Maarif Vekâletine aittir. İlk tahsil çağındaki çocuklar meslek mekteplerine giremezler. İlk tahsil çağını geçirmiş ve hiç tahsil görmemiş çocukları kabul eden müesseseler bunlara ilk tahsili de vermeye mecburdur.

Yedinci madde:

Orta tedrisat mektepleri:

- 1 — Liseler,
- 2 — Orta mektepler,
- 3 — İlk muallim mektepleri,
- 4 — Köy muallim mektepleridir.

Bu mekteplerden başka yüksek ve orta muallim mektepleri vardır.

Yüksek muallim mektebi lise muallimlerini, orta muallim mektebi ortamekteplerle ilk ve köy muallim mekteplerinin muallimlerini ve ilk tedrisat müfettişleriyle tashikat müdürlerini yetiştirir.

Sekizinci madde:

İlk, orta ve ana ve yüksek muallim mektepleri mezunları leyhı meccanî olarak tahsil ettikleri müddetin bir buçuk misli ve Vekâletin göstereceği yerlerde hizmete mecburdurlar. Bu mecburiyetleri ikmal etmeden evvel işiğiyle hizmeti terkedenlerden veya kefillerinden leyhı meccanî olarak tahsil ettikleri müddete ait mektep masraflarından maafaiz hiselerine düşen miktar yüzde elli fazlasıyla Tahsili Emval Kanununa tevfikân tahsil oluncur. Ancak bu suretle tazmin ettirilerek masraf, faiz ve yüzde elli fazlasının yekûmından hizmet müddetine tekabül edecek miktar tenzil edilir.

Muallim mektepleri mezunlarından hizmeti mecburiyesini ikmal etmemiş ve bu madde mucibiince tazminatı tamamen tedliye eylememiş olanlar Devlet devair ve müesseselerinde istihdam edilemezler.

Bu gibileri hizmete alması olan hususî müesseseler ve şirketler Maarif Vekâletince vaki olacak şartlar üzerine alâkalarını bir ay zarfında kâyetmezlerse tazminatı üzerlerine almış olurlar.

Muallim mektepleri talebesinden tahsili isteğiyle bırakanlar ve mücbir bir sebebe müstenit olmaksızın üst üste iki sene sülûsan müddet devam etmediği cihetle imtihanlara kabul edilmeyerek ipka ve bu yüzden mektepten ihraç edilmiş ve yahut ahlâkî ve inzibatî bir hareketten dolayı inzibat meclisi kararına müstenit olarak ihracı kat'i cezasıyla mektepten çıkarılmış bulunanlar ile muallim mektepleri mezunlarından hizmeti mecburiyesini ikmal etmeden memuriyetten ihraç cezasına duçar olanlar bu madde ahkâmına tâbidirler. Şimdiye kadar muallim mektepleri mezunlarından bu maddede yazılı mecburi hizmeti ifa etmemiş olanlar hakkında dahi kezaif bu madde ahkâmı tatbik olunur.

Ernebi memleketlerde devlet hesabına tahsil etmiş olanlar hakkında memurin kanununun altmış dördüncü maddesi ahkâmı caridir [7].

Dokuzuncu madde:

..... [7].

Onuncu madde:

..... [7].

On birinci madde:

İlk tedrisat muallim ve muavinlerine ayrıca ayda bin kuruştan çok, beş yüz kuruştan az olmamak üzere ev kirası verilir [7].

On ikinci madde:

Maarif hizmetinde asıl olan muallimlikdir.

On üçüncü madde:

İlmektepler müdür ve başmuallimlerine, kıdemlerine göre alacakları muallimlik maaşından başka, idari hizmetlerine mukabil olmak üzere ücret olarak, ilk tedrisat meclislerinin kararıyla, ayda on liradan yirmi liraya kadar tahsisat verilir [7].

(İlk tedrisat müfettişleri kıdemlerine göre alacakları maaştan başka, ücret olarak, vilâyet maarif idarelerinin takdiri ve Vekâletin tasdikıyla, on beş liradan otuz liraya kadar tahsisat alırlar) [7].

[7] Sekizinci madde, 1338 Numaralı Kanunla değiştirilerek bu son şekli almıştır.

[8] Dokuzuncu madde, 1702 ve 3656 Numaralı Kanunla hükümden düşmüştür.

[9] Bu madde 1452 Numaralı kanunun 19 uncu maddesiyle ilga edilmiştir.

[10] Bu maddenin hükmü:

1707 Numaralı kanunla 2 sene,

2297 Numaralı kanunla 2 sene,

2798 Numaralı kanunla 2 sene ve

3208 Numaralı kanunla da 1 sene müddetle tecil edilmiş bulunmaktadır.

[11] 3656 Numaralı kanunun 18 inci maddesiyle tadile uğramıştır.

[12] Parantez içine alınmış olan bu fıkra, 3407 numaralı kanunun 6 ncı maddesiyle ilga edilmiştir.

On dördüncü madde:

Ortamektep müdürleri kıdemlerine göre kanunen alacakları maaştan başka idari vazifelerine mukabil, ayda yirmi liradan otuz liraya kadar ücret alırlar.

Lise ve muallim mektepleri müdürleri kıdemlerine göre kanunen alacakları maaştan başka, idari hizmetlerine mukabil, otuz liradan altmış liraya kadar ücret alırlar [7].

On beşinci madde:

..... [7].

On altıncı madde:

Maarif mesleğinin her hangi şubesinde idari vazife ifa eden muallimlerle meb'us ve asker olanların hizmet müddetleri muallimlik kıdemlerine zammolunur. Ancak muallimlikten çekilen ve sonradan muallimliğe gelmek isteyen kimselerin maarif mesleği haricinde geçirdikleri müddetler kıdemlerine zammolunmaz. Bu gibiler evvelce maarifte geçirdikleri hizmet müddetlerine göre müstehak oldukları maaşı alırlar [7].

Müzeyyel fıkra:

Yüksek, orta ve ilk muallim mektepleri mezunlarından mezuniyetlerini müteakip kendileri tarafından sadır olmuş bir sebebe müstenit olmaksızın bir vazifeye tayin edilmemiş bulunanların kıdemleri, mezuniyetleri tarihinden hesap olunur. Tayin olundukları vazifeyi kabulde taallül ve gitmekte bilâmazeret teşhür edenler arada geçen müddetten istifade edemezler [7].

On yedinci madde:

Uzaklıklarına veya sıhhi ve idari esbaptan dolayı hususî vazifeleri haiz olmalarına binaen İcra Vekilleri Heyetince tayin ve tefrik ve dereceleri tesbit olunan mahallere bu mahaller haricinden gönderilen muallimlere sülûsten bir mîsle kadar maaş zam ve ana göre tahsisatı fevkalâde ita ve iki senei kâmileye mukabil bir seneye kadar kıdem zammolunur. Bu gibi mahallere gönderilen muallimler üç senei kâmile nihayetinde başka mahallere tahvillerini bihakkin talep edebilirler. Müracaatları ertesi tedris senesi iptidasına kadar terviç olunmayan muallimlerin istifaları mücaz olup

[7] İlk ve orta tedrisat kadrolarında çalışan başmuallim ve müdürlere, bu idari hizmetlerine mukabil, ücret verilmekte ise de bu ücretler 13 üncü ve 14 üncü maddelerde tesrih edilen miktarlarda değildir. Bu ücret miktarları bir takım kanunlarla ayrı ayrı tesbit edilmiştir. Bu ücretlerin miktarı en son 3413 Numaralı Kanunla başlı cevvelde gösterilmiştir.

[8] Bu maddedeki hüküm 1702 Numaralı Kanuna muhalif olduğundan mülga sayılmaktadır (K. 1702 — M. 44).

[9] Yukardaki metin, bu maddenin 22/VI/1927 Tarihli ve 1152 Numaralı Kanunla tadil edilen şekildedir. Bu maddeli metin de 1702 Numaralı Kanunun 15 inci maddesine tekbül ettiğinden hükümünden düşmüş sayılmaktadır.

[10] Bu fıkra, 15/XII/1927 tarih ve 1183 Numaralı Kanunla bu maddeli 16 inci maddeye tezyil edilmiştir.

kendilerine memuriyeti sabokalarına muadil memuriyet verilinceye kadar tam maaş ve tahsisat ile kalınır.

On sekizinci madde:

Maarif Vekâletinin mesleki hizmetleriyle mektep müdürlüklerine munhasıran müderris ve muallimler tayin olunur.

On dokuzuncu madde:

Bu kanunun neğrinden sonra ilk muallim mektepleriyle köy muallimi mekteplerinden mezun olanlara elbise ve teçhizat bedeli olarak bir defaya mahsus olmak üzere seksener lira verilir.

Yirmiinci madde:

Türkiye Maarif teşkilâtı itibariyle muntakalara ayrılmıştır. Bir veya birkaç vilâyetten teşekkül eden her muntakada bir Maarif Emni bulunur. Her vilâyette ayrıca bir Maarif Müdürü veya Memuru dahi vardır [7].

Yirmi birinci madde:

İlkmektep muallim ve muallim muavimleriyle müdür ve başmuallimlerini, ilk tedrisat müfettişlerini, Eminlik maiyetindeki kalem beyetini, talimatnamesine tevfikân, Maarif Vekâleti tayin eder [7].

Yirmi ikinci madde:

Maarif Vekâleti muallimleri - maaş ve sınıflarına hâsıl gelmemek üzere - lüzum gördüğü yere tahvil eder. Bilâmazere: kabul etmeyenler müstafi addolunur.

Yirmi üçüncü madde:

..... [7].

Yirmi dördüncü madde:

Türkiyede yapılacak resmî mektep binaları, kürüpaneler ve müzeler ancak Maarif Vekâletinin hazırladığı projeler dairesinde yapılır.

Yirmi beşinci madde:

Diğer kanunların bu kanuna uymayan ahkâmı muallimler hakkında mer'î olamaz.

Yirmi altıncı madde:

Bu kanun neşri tarihinden müteberdir.

Yirmi yedinci madde:

Bu kanunun ahkâmını icraya Dahiliye, Maliye ve Maarif Vekilleri memurdurlar.

[7] Bu maddenin ikinci fıkrasında yazılı Maarif Emni'kleri teşkilâtı 2/VII/1931 tarihli ve 1834 Numaralı Kanunun birinci maddesiyle ilga edildiğinden mezkûr fıkra da hükümden düşmüştür.

[7] Yukarıdaki metin, bu maddenin ilk fıkrasının 9/IV/1939 tarih ve 1409 Numaralı Kanunla tadil edilen ve halen mer'î olan şeklindedir. Maddenin eski metninde mevcut ve Maarif Emni'lerinin vazife ve selâhiyetine ait olan ikinci, Fkrs., 1834 Numaralı Kanunun neşriyle hükümden düşmüştür. Buraya alınmamıştır.

Not: Maarif Emni'kleri, 2/VII/1931 tarihli ve 1834 Numaralı Kanunda ilga edilmiştir.

[7] Bu madde 1603 Numaralı Askerî ve Mülkî Teksât Kanunu ile hükümden düşmüştür.

EK-VI

MAARİF VEKÂLETİ MERKEZ TEŞKİLATI VE VAZİFELERİ HAKKINDA KANUN [*]

Birinci madde:

Kültür Bakanlığı merkez örgütleri aşağıda yazılı orun ve dayralardır:

- A) Yönetişlik,
- B) Kültür Danıştı,
- C) Kültür Kurulu,
- Ç) İspekterlik Kurulu,
- D) Yüksek Öğretim Genel Direktörlüğü,
- E) Orta Öğretim Genel Direktörlüğü,
- F) İlk Öğretim Genel Direktörlüğü,
- G) Etik ve Teknik Öğretim Genel Direktörlüğü,
- H) Ar Genel Direktörlüğü,
- I) Özel Okullar Direktörlüğü,
- J) Beden Eğitimi ve İzcilik Direktörlüğü,
- K) Yayın Direktörlüğü,
- L) Anıtkı ve Müzeler Direktörlüğü,
- M) Kınpsataylar Direktörlüğü,
- N) Okul Müzesi Direktörlüğü,
- O) Zar İşleri Direktörlüğü,
- Ö) Özel Büro Direktörlüğü,
- P) Yapılar Dayrası,
- R) Gereç Direktörlüğü,
- S) Arşiv Direktörlüğü,
- T) Seferherlik Direktörlüğü [†],
- ı) Hukuk Müşavirliği [‡].

[*] Bu kanunun :

Namıdır	— 2287
Kabul tarihi	— 14/VI/1933
Nesir tarihi	— 22/VI/1933
Res. Ga. No.	— 2484
Bulunduğu ölsür	— 14/1439

[†] Bu madde, 2773 ve 3223 Numaralı Kanunların birinci maddeleriyle değıştirilmiştir. Yukarıdaki metin, bu maddenin 3225 Numaralı Kanunla tedil edilen son seklidir. 22/VI/1933 tarihli ve 2799 Numaralı Nafıs Bakanlığının Teşkilat ve Vazifeleri Kanununa ek kanunun 2 nci ve üçüncü maddeleriyle Vekilliklerin Merkez Teşkilatından olan (P) Yapılar Dayrası 1936 Mali Yılı başından itibaren kaldırılmıştır.

[‡] 3636 Numaralı Kanuna bağı kadro cırcılığıyla Vekillik Merkez Teşkilatına "Hukuk Müşavirliği Dalresi" ilave olmuştur.

İkinci madde:

Müsteşar, Vekâlet işlerinin mes'ul amir ve murakibî olup bu işleri Vekâletten aldığı talimat dairesinde Vekil namına yapar.

Üçüncü madde:

Maarif Şurası cumhuriyet maarifinin terbiye ve tedrisatı m'alîk eden işlerinde Talim ve Terbiye Dairesince hazırlanacak nizamname, talimatname, program ve esaslarla Şura azası tarafından yapılacak teklifleri tetkik ederek bir karara bağlar. Maarif Şurasının kararları Maarif Vekilinin tasdiğiyle kat'îdir.

Dördüncü madde:

Maarif Şurası şu zatlardan cerekküp eder:

- 1 — Maarif Müsteşarı,
  - 2 — Millî Talim ve Terbiye Dairesi reis ve azaları,
  - 3 — Darülfünun Emisi ve Darülfünunun her fakültesiyle Güzel San'atlar Akademisinin her şubesinden ve Maarif Vekâletine bağlı yüksek mektepler muallim meclislerince seçilecek birer müderris veya muallim,
  - 4 — Tedrisat umum müdürleri ve kütüphaneler, müzeler müdürleriyle mektep müzesi müdürü,
  - 5 — Müfettişlerce kendi aralarından seçecekleri iki müfettiş,
  - 6 — Maarif müdürlerinden Vekâletçe seçilecek iki zat,
  - 7 — Her lise ile muallim mekteplerinin muallim meclislerince gösterilecek birer namzetten Vekâletçe seçilecek üçer zat,
  - 8 — Maarif müdürlerince gösterilecek birer namzet arasından Vekâletçe seçilecek iki ilk tedrisat müfettişi ve üç ilk mektep muallimi,
  - 9 — İhtisaslarından istifade olunmak üzere Vekâletçe davet olunacak yedi zat,
- Şuraya seçki ile gelen zatlar her üç senede bir seçilirler. Şuranın Reisi Maarif Vekilidir.

Beşinci madde:

Maarif Şurası üç senede bir defa toplanır. Ancak Bizzatı halinde Maarif Vekili Şurayı fevkalâde toplantıya da davet edebilir.

Müzeyyel madde:

Kültür Bakanlığı merkez teşkilâtı ve vazifeleri hakkındaki 10 haziran 1933 tarih ve 2287 sayılı kanunun 5 inci maddesine göre üç yılda bir toplanacak olan Maarif Şurasının ilk toplantısı 1939 yılına tehir olunmuştur [7].

[7] Bu madde, 11/1/1938 Tarih ve 3298 Numaralı Kanunun birinci maddesiyle bu kısıma tesvîl edilmiştir.

Altıncı madde:

Maarif Şurasının ruşnamesi Vekâletçe hazırlanarak toplantıdan en az bir ay evvel azaya bittirilir.

Yedinci madde:

Millî Talim ve Terbiye Dairesi ile Vekâlet Umum Müdür-lükleri şube müdürlüklerine ayrılırlar. Şube müdürlerinin emirleri altında yazı, hesap ve dosya işleriyle meşgul olan kalemler bulunur.

Sekizinci madde:

Umum Müdürler ve Müdürler bağlarında bulundukları dairelerin bütün işlerini idare, muakabe, tanzim ve ıslah vazifesiyle mükellef olup bu vazifelerinden dolayı mes'uldürler.

Dairelerini alâkadar eden kamu teklif ve tefsirlerini iletir ederler.

Dokuzuncu madde:

Kültür Kurulunun bir Başkanı ve altı üyesi vardır. Bu Kurul Bakanlığın ilmiyel danışma kurulu olup ödevleri şunlardır [1]:

A) Vekâletin alâkadar dairelerince hazırlanacak kamu lâyhalarıyla nizamname ve talimatnameleri tetkik etmek ve icap edenlerini bizzat hazırlamak ve bunlardan tedris ve terbiyeye mallûk edip Vekâletçe lüzum görülenlerini Maarif Şurasına vermek,

B) Her derecede umumî ve meslekî mekteplerin tedrisat programlarını hazırlayarak Maarif Şurasının tetkikine vermek,

C) Mekteplerde okutulmak üzere yazılan kitapları tetkik ederek kabul edilip edilmemesi hakkında reyini söylemek,

Ç) Halkı cümhuriyet esaslarına göre hazırlıyacak ve bütün kültür kurumlarında ulusal eğitimi pekiştirecek tedbirleri düşünmek ve Bakanlık oronuna önergelerde bulunmak[2].

Kurul Başkanının ödevi Kurulun toplantılarına başkanlık etmek, incelenmesi gereken soruları üyelere ve uygun görülecek başka kişilere dağıtmak, eser yazılması ve çevrilmesiyle gayım işlerini ve Kurulun ödevlerine ilişkin eylemleri düzenine koymak ve kontrol etmek.

Kurula, yönetsel işlere bakan bir bölüm ile gerektiği kadar çevirmen ve bir kütüphane bağlıdır [3].

Onuncu madde:

Tefiş Heyeti, müfettiş sıfat ve salâhiyetini hâiz bir Reis ve lüzumu kadar müfettişten teşekkül eder. Reisin vazifesi tef-

[1,2,3] Bu fıkralar 15/VII/1935 tarihli ve 2775 Numaralı Kanunun 6 ncı maddesiyle aldıkları son mer'î şekilde yukarıya çıkarılmıştır.

ciş ve tabkik işlerine ait talimat ve emirleri ibraz, müfettişlerin çalışma usullarını tayin, tetkik faaliyetlerini takip, tetkik raporlarını tezkik ve tahlil ve mevzuatı Vekâlet Makamına bildirmekdir.

On birinci madde:

Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü, Darülfünuna, Vekâlete merbut yüksek ilim müesseselerine, ecnebi memleketlerde tahsilde bulunan Türk talebesine müceallik işleri meşgul olup iki şubeye ayrılır.

On ikinci madde:

Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü, resmî ve hususî liseler, ortamekteplerle muallim mekteplerinin idare işlerini, tedrisî ve terbiyevî faaliyetlerini ve muallimlerle talebenin tedavi edildikleri vekâlete merbut sâhî müesseseler işlerini idare, tanzim ve idab vazifesiyle mükellef olup üç şubeye ayrılmıştır [1].

On üçüncü madde:

İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü, resmî ve hususî ilamektepler ve yatı mektepleri, ilk derecede hususî dersânciler, millet mektepleri işlerini ve halk terbiyesi etrafındaki mesaiyi idare ile mükellef olup üç şubeden mürekkeptir [2].

On dördüncü madde:

Meslekî ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü, Vekâlete merbut meslekî ve teknik tahsil müesseselerine ait muameleleri yapar. Umum müdürün bu işlerde kendisine yardım edecek bir muavini vardır.

On beşinci madde:

Zat İşleri Müdürlüğü, Vekâletin anemur ve muallimlerine ait bütün zatî işleri görür.

On altıncı madde:

Müzeler Müdürlüğü, tarihî ve bedîî kıymetli hâiz eserlere masus müzelerin idare, tesis ve idameleri, tarihî abidelerin muhafaza ve tamiri işleriyle iştigal, arkeolojik hafriyat için vaki müracaatları tezkik ve hafriyatı nezaret eder.

On yedinci madde:

Kütüphaneler Müdürlüğü, memlekette mevcut bütün kütüphanelerin intizam dairesinde işlemleri, bunlardaki kitapların muhafazası ve halka müfit olmaları esbabını temin, bu müesseselerin zenginleşmesi ve ilerlemesi hususunda icap eden tedbirleri ittibaz eder.

On sekizinci madde:

Mektep Müzesi Müdürlüğü, ders vasıtaları âlemindeki yenilikleri takip ve bunlardan yapılması mümkün olanlarının

[1] Bu iki madde, 6/XII/1937 tarihli ve 3087 Nomenclik Kanunun birinci maddesiyle değiştirilmiştir. Yukarıdaki metinler maddelerin maddetî şeklidir.

yapılmasına temin ve mekteplere tahsis eder ve satın alınan ders vasıtalarını mekteplere gönderir.

On dokuzuncu madde:

Hususi Kalem Müdürlüğü, doğrudan doğruya Vekâlet Makamını alâkadar eden muhabere ve muameleleri idare ile mükelleftir. Bu işler için emri altında bir kalem teşkilâtı vardır.

Yirminci madde:

İnşaat İdaresi Vekâletin inşa, reva, tadil veya tamirine lüzum göstereceği mektep ve sair binaların ve tesisatının plân ve keşiflerini tanzim, olmalarını ihale, kontrol ve tesallüm ve sair muamelelerini takip ve intağ eder [7].

Yirmi birinci madde:

Levazım Müdürlüğü, Vekâlet merkez dairelerine ait masraf hesaplarını tutar, dairelerin ihtiyaçlarını temin, müstahdemlerin intizam ve ınzabat dairesinde çalışmalarına nezaret, Vekâlet binasının teminlik ve tertip hususlarına dikkat, demirbaş eşyaların muhafazası için mukarrar tedbirleri icra ve Vekâlet makamından alacağı emir dairesinde levazıma müteallik işleri idare eder.

Yirmi ikinci madde:

Evrak Müdürlüğü, Vekâletin mahrem ve zata mahsus işareti taşıyanlar müstesna, gelen ve giden evrakın, istidaların kayıt ve havalelerini icra, dairelere havale edilen veya doğrudan doğruya gelen evrakın muamelelerini takip eder. Müracaat sahiplerine işlerinin neiceleri hakkında malûmat verir.

Yirmi üçüncü madde:

Devlet memurları maaşlarının tevhit ve tesdüline dair 1452 numaralı kanuna merbut iki numaralı cetvelin Maarif Vekâleti merkez memurlarına ait bulunan kısmı yerine bu kanuna merbut A işaretli teşkilât kadrosu konulmuştur [8].

İntihap ve Tayin Usulleri [3]

Yirmi dördüncü madde:

Müsteser, Mîlî Talim ve Terbiye Heyeti Reisi, Tefris Heyeti Reisi, 1452 numaralı kanundaki A serisine dahil maaşlı

[7] İnşaat Dairesi 1936 mali Yılı bapında, vazifeleri Nafis Vekâlet Yapı İşleri Umum Müdürlüğüne intikal ettiğinden, kaldırılmıştır. Bu hususta bu kanunun 1 inci maddesindeki aksi müracaat.

[8] Bu maddede bahsedilen A işaretli teşkilât kadrosu 3636 Numaralı Kanunun 25 inci maddesiyle ilga edildiğinden gerek bu madde gerekse A cetveli hükümden düşmüştür.

[9] Bu farsdaki maddelerde mükerrem 1452 Numaralı Kanuna atıflar yapılmaktadır. Bu kanun ve sayıları ilga edilmiş ve yerine 3636 Numaralı Kanuna sayıları kalmıştır. Tebrikatın bu cihaz göre altında bulunduğularak muamele ilanı zarardır.

memurları arasından Vekâletin inhası üzerine müsterek karname ve Reisicumhurun tasdikıyla tayin olundular.

Yirmi beşinci madde:

Millî Talim ve Terbiye azaları ve umum müdürler, 1452 Numaralı Kanunun 6 nci ve daha yüksek derecedeki maarif memurları arasından Vekâletin inhası üzerine müsterek karname ve Reisicumhurun tasdikıyla tayin olundular.

Yirmi altıncı madde:

Müfettişlerin tayininde aranacak vasıflar şunlardır:

- 1) Yaşı otuzdan aşağı olmamak,
  - 2) Darülfünun şubelerinden birinden veya yüksek bir mektepten mezun bulunmak,
  - 3) 1452 numaralı kanunun terfi hükmündeki hükümleri mahfuz kalmak şartıyla en az beş sene liselerde, muallim mekteplerinde veya yüksek mekteplerde muallimlik etmiş bulunmak [1],
  - 4) İlim veya Maarif işlerinin bir kolunda mütehassıs olmak.
- Müfettişler Vekâletin inhası üzerine Reisicumhurun tasdikıyla tayin edilir.

Yirmi yedinci madde:

Müdürler ve şube müdürleri en az üç sene müddetle ilk tedrisat müfettişliği, maarif müdürlüğü ve orta derecedeki bir mektebin muallimliğini yapmış olmak şartıyla onuncu ve daha yukarıdaki derecelerde bulunan maarif memurlarından seçilirler.

Müzeyyel fıkra:

Zat İşleri Direktörü ile Gereç ve Arşiv direktörleri bu bağlarla bağlı değildirler [2].

Yirmi sekizinci madde:

Maarif Şurasının ve Millî Talim ve Terbiye Heyetiyle Tefiş Heyetinin vazifeleri ve çalışma tarzları bir nizamname ile tayin olunur.

Yirmi dokuzuncu madde:

Vekâletin Müsteşarın reisliği altında Tefiş Heyeti Reisi, Umum Müdürler ve Zat İşleri Müdüründen mürekkep bir Müdürler Encümeni vardır. Bu encümen Vekâlet Makamından havale edilen idari meseleleri tetkik eder ve kararlara bağlar, yüksek, orta, meslekî ve teknik tedrisat dairelerine merbut, müdür, muallim ve memurların tayin muameleleriyle meşgul olur.

[1] 2775 Numaralı kanunun 9 uncu maddesinde bu fıkra ile alakadar bir hüküm vardır. Bu fıkarda mevzuubahı 1452 Numaralı Kanun yerine 3656 numaralı kanun nazara alınacaktır.

[2] Bu müzeyyel fıkra 2775 Numaralı Kanunun 7 nci maddesiyle bu maddelere eklenmiştir.

Onuncu madde :

Maarif Teşkilâtına dair 22 mart 1926 tarih ve 789 numaralı kanunun ve diğer kanunların bu kanuna uymayan hükümleri kaldırılmıştır.

Onuz birinci madde :

Bu kanunun hükmü 1 haziran 1933 tarihinden başlar.

Onuz ikinci madde :

Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memumdur.

Not: Maarif Vekilliği Merkez Teşkilâtına dahil dairelerin isimleri mübteîlî kanunlarla, ezümle 1452, 2287, 2773, 3225 ve 3656 Numaralı Kanunlarla değiştirilmiştir. Bu kanunun 1 inci maddesinde zikredilen isimler 3225 Numaralı Kanunla terbit edilmiştir. Fakat 3656 Numaralı Tasadül Kanununa bağlı 1 sayılı kadro cetvelindeki değişiklikler de kanunî mahiyet ve kıymeti hâiz olduğundan aşağıda Merkez Dairelerinin isimlerinin son şekilleri gösterilmiştir:

- 1 — Müsteşar
- 2 — Talim ve Terbiye Dairesi (Reisi)
- 3 — Teftiş Heyeti (Reisi)
- 4 — Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü
- 5 — Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü
- 6 — İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü
- 7 — Meslekî ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü
- 8 — Güzel San'atlar Umum Müdürlüğü
- 9 — Hususî Mektepler Müdürlüğü
- 10 — Beden Terbiyesi ve İncelik Müdürlüğü
- 11 — Nisriyat Müdürlüğü
- 12 — Antikitetler ve Müzeler Müdürlüğü
- 13 — Kütüphaneler Müdürlüğü
- 14 — Mektep Müzesi Müdürlüğü
- 15 — Zai İşleri Müdürlüğü
- 16 — Hususî Kalem Müdürlüğü
- 17 — Levazım Müdürlüğü
- 18 — Evrak Müdürlüğü
- 19 — Seferberlik Müdürlüğü
- 20 — Hukuk Müşavirliği

Resmî muhabereelerde bu isimlerin kullanılması icap etmektedir.

EK-VII

TEVHİDİ TEDRİSAT KANUNU [*]

Birinci madde:

Türkiye dahilindeki bütün müessesaları ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

İkinci madde:

Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veya hususî vakıflar tarafından idare olunan bütümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Üçüncü madde:

Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medaris tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Dördüncü madde:

Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir ilâhiyat fakültesi tesis ve imamet ve hisabî gibi hizmetleri diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetiğmesi için de ayrı mektepler kışat edecektir [1].

Beşinci madde:

Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiyeye ile müteğil olup şimdiye kadar Müdafai Milliye-ye merbut olan askeri rüşdî ve idadilerde Şihbiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleriyle beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşdî ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin cibeti irtibatları atıyen nit olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edeceklerdir.

[*] Bu kanunun:

Namuran	— 436
Kabul tarihi	— 3/III/1340
Neşir tarihi	— 29/IV/1340
Res. Ga. No.	— 1 - 78
Bulunduğu şifare	— 3/667

[1] Darülfünunun İlgazına ve Üniversite Teşkiline Dair olan 2252 Numaralı kanuna merbut kadre cıvırlı bu maddeyi hükümsüz bırakmıştır.

Müzeyyen fıkra:

Mektebi Hacıbeyce mesafe teşkil eden askerî liseler bünye ve kadrolarına Müdafai Milliye Vekillerine devredilmiştir [1].

Altıncı madde:

İşbu kanun tasarı neşriden müteberdir.

Yedinci madde:

İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

[1] Bu fıkra 22/IV/1341 tarihli ve 537 numaralı kanunla bu maddede eklenmiştir.

EK-VIII

TÜRK HARFLERİNİN KABUL VE TATBİKİ
HAKKINDA KANUN [*]**Birinci madde:**

Şimdiye kadar türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan ve meşhur cetvelde çekilleri gösterilen harfler (Türk harfleri) unvan ve hükuku ile kabul edilmiştir.

İkinci madde:

Bu kanunun negri tarihinden itibaren Devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bircümle şirket, cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazaların kabulü ve muameleyle konulması mecburîdîr.

Üçüncü madde:

Devlet dairelerinin herbirinde Türk harflerinin Devlet muamelâtına tatbiki tarihi 1929 kanunusaniyesinin birinci gününü geçince. Şu kadar ki evrakı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilâmların ve meşbu muamelât cetvel ve defterlerinde 1929 hâziranı iptidasına kadar eski usulde yazılması câizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları 1929 hâziranı iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

Dördüncü madde:

Halk tarafından vaki müracaatlerden eski Arap harfleriyle yazılı olanların kabulü 1929 hâziranının birinci gününe kadar câizdir. 1928 senesi kânunuevvelinin iptidasından itibaren türkçe hususî ve resmî levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazdırılıyla kezaîlik türkçe hususî, resmî bircümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburîdîr.

Beşinci madde:

1929 kânunusaniisi iptidasından itibaren türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburîdîr.

[*] Bu kanunun:

Namı	— 1535
Kabul tarihi	— 1/XI/928
Negir tarihi	— 5/XI/928
Res. Ga. No.	— 1059
Bulunduğu düstur	— 10/5

Altıncı madde:

Resmî ve hususî bütün zahırlarda 1930 hâziranı iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi mukamında istimali câizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 hâziranı iptidasına kadar kullanılması câizdir.

Yedinci madde:

Pura ve hisse senetleri ve bonolar ve esham ve tahvilât ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukukî mahiyeti hâiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

Sekizinci madde:

Bilümum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyeler ve müesseselerin bütün türkçe muamelâtına Türk harflerinin tabîk 1929 kanunusanasininin birinci gününü geçmez. Şu kadar ki bank tarafından mezkûr müesseselere 1929 hâziranı iptidasına kadar eski Arap harfleriyle müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harfleriyle basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 hâziranı iptidasına kadar kullanılması câizdir.

Dokuzuncu madde:

Bütün mekteplerin türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat ıcrası memnurdur.

Onuncu madde:

Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

On birinci madde:

Bu kanunun ahkâmını ıcraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

EK-IX

ALFABE CEDVELİ

A	D	Ğ	J	N	R	U	Z
h	g	g	j	n	r	u	z
B	E	H	K	O	S	Ü	I
b	e	h	k	o	s	ü	i
B	E	H	K	O	S	Ü	I
b	e	h	k	o	s	ü	i
C	F	I	L	Ö	S	V	5
c	f	i	l	ö	s	v	6
C	F	I	L	Ö	S	V	5
c	f	i	l	ö	s	v	6
C	G	I	M	P	T	Y	9
c	g	i	m	p	t	y	0
C	G	I	M	P	T	Y	9
c	g	i	m	p	t	y	0
ç	ğ	ı	me	pe	te	y	0
ç	ğ	ı	me	pe	te	y	0
ç	ğ	ı	me	pe	te	y	0

YENİ KİTAP 5

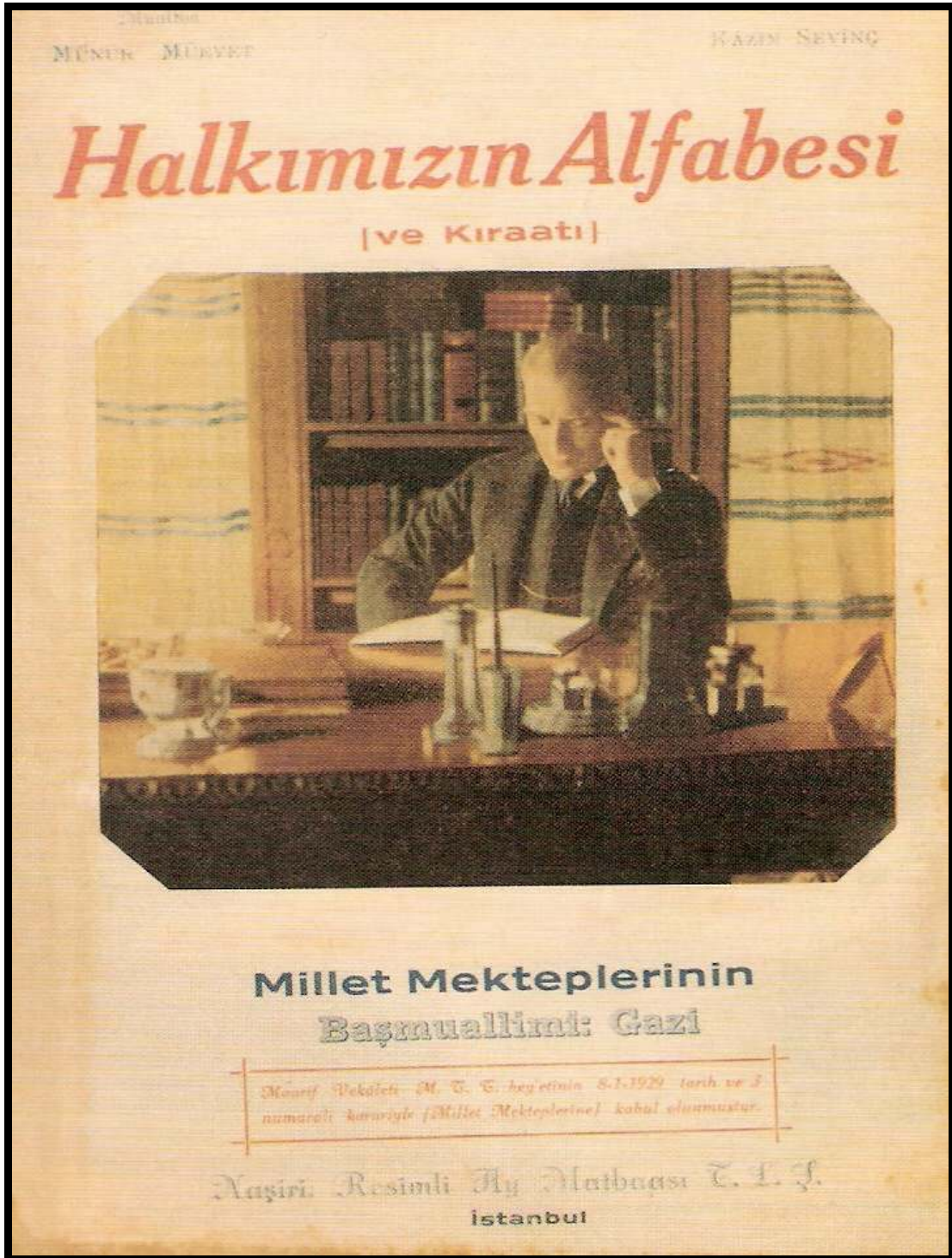
Milletin en büyük başı
Millet Mekteplerinin başmuallimi
Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri

Millet mektebi dersaneleri için hazırlanan alfabe kitabında başöğretmen
Gazi Mustafa Kemal ve yeni alfabe şeması

EK-X

14 Kasım 1928 tarihli Karagöz Gazetesi'nde çıkan yeni alfabe ve millet mektebi
karikatürü

EK-XI

Resimli ay Matbaası tarafından basılan “Halkımızın Alfabetesi ve Kiraatı” Kitabı

EK-XII

T. C.	C	BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARSIVI
DAHİLİYE VEKÂLETİ		
M. İ. M. U.		
Sayı <u>2394</u> <u>III</u> <u>8024 995</u>	Başvekeleti celileye	133 15 3/12/929

Ankara şehrinin muhtelif semtlerinde bulunan millet mekteplerinin merasimi mahsusı ile 1/10/929 tarihinde açıldığı ve ankara merkezinde bulunan 42 A . ve 19 B. kurslarına 1427 kadın ve 870 erkek ve muhtlakatta açılan 130 dersaneye kadın ve erkek olmak üzere 4149 şahsın müdevin bulunduğu ve halkın millet mekteplerine devsinin temini için i-cepeden tetbirlerin alındığı ve bu yoldaki mesinin mucibi memnuniyet bir halde inkıf etmekte bulunduğu Ankara vilayetin 20/11/929 tarihli ve 413 numaralı raporuna atfen arz olunur efendim .

Dahiliye vekili
S. Kaya

maix

J.

1

BAS VEKÂLET EVRAKI		
Tarih	Numara	Lef.
11-29	7622	

030	10	142	16

EK-XIII

29/12/928
21

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Başvekâleti celileye

7
44

7
44
4242
174
937

Birinci
K-1

Harf inkilabına ve millet mektepleri teşkilatına dair vilâyetlere vukubulan tebliğata peyderpey cevaplar gelmektedir bu cümleden olarak Aksaray ve Isparta vilâyetlerinden gelen tel-graflarda halkın bu hususta pek ziyade istek ve arzusu görüldüğü ve ezotümle Ispartada bir mahalle halk dershanesinden vesika alan-lara o mahalle halkının büyük bir zıyafet vermesinin ve Karacağaç köylerinden birisinde evince hiç okuyup yazması olmayan bir ço-banın yeni Türk harflerini iyi okuyup yazmak ehliyetnamesi alması üzerine kendi köyündeki dershaneye muallim tayin edilmesinin bu arzuya bariz bir delil olduğu bildirilmektedir . Arzederim efendim

Dahiliye vekili

S. Kaya

Takdim
2-1-1929

J.

-1-

030 10 64 431 43

EK-XIV

Türkiye Cumhuriyeti

BAŞVEKÂLET

Muameleât müdürlüğü

Şube ..1

Sayı 553

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Ücretleri 928 senesi bütçesine merbut (1) cedveline dahil 718 in
ci fasıldan verilmek üzere Millet mektepleri teşkilâtına ait ve Ha-
lk terbiyesine matuf işler için Maarif vekâleti halk terbiyesi şu-
besinin muhtaç olduğu kalem ve tevzi Heyetine ait merbut kadromun,
Heyete tayin olunacak zevatın gayri muvazzaf olması şartile, ta-
sdiği, Maarif vekâletinin 8/I/929 tarih ve 487/105 numaralı teske-
resile yapılan teklifi üzerine icra vekilleri Heyetinin 9/I/929
tarihli iqtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

9/I/929

REİSİCÜMHUR

M.M.V.

Ad.V.

Bş.V.

Ma.V.

Ha.V.

Da.V.

S.i.M.V.

İk.V.

Na.V.

Ma.V.

030	18	01	02	1	12	23

EK-XV

T. C.
Maarif Vekâletiİlk Tedrisat Dairesi
36264 Umumi
Hususi

ANKARA

3 / 2 / 1931

VİLÂYETİNE

İlmekteplere devam etmeyen çocukların Millet Mekteplerine devamsızlık edenlerden alınacak nakdi cezaların sureti istifası ile tahsil olunacak cezaların hangi veznelere teslim olunacağına tereddüde düşüldüğü cereyan eden muameleden anlaşılmıştır. İlk tedrisat Kanunu Muvakkatile Millet mektepleri talimatnamesinde zikir ve tasrih edilen ve Vilâyetler İdaresi Kanununun 63'üncü maddesi mucibince hükümlenen cezayı naktilerin, hukuku şahsiye veya tazminat kabilinden olmamasına ve sureti tahsili hakkında kanunu mahsusunda sarahat bulunmamasına binaen — umumî hükümler dairesinde — yeni Türk Ceza kanununun 19 ve Ceza kanununun mevkii mer'iyete v'ına müteallik kanunun 6'ncı maddeleri mucibince tahsili lâzım gelmektedir. Cezanın sür'atle tahsil olunmamasından mütevellit mahzurlar bilhassa Millet mektepleri faaliyetinde hissedilmekte ve Millet mekteplerinden azamî istifade temini imkânlarının tamamen tahakkuk edememesini mucip olmaktadır. Bu sahadaki mesaiyi sekteye uğratan mahzurların izalesi için Vekâletçe her ne kadar icap eden tedbirler alınacaksa da yeni bir hüküm vaz ve tedvin edilinceye kadar bu hususta umumî hükümler dairesinde muamele ilası zarurî bulunmaktadır.

Cezaların hangi veznelere teslim edileceğine gelince: İlmekteplere devam etmeyen çocukların velilerinden alınacak cezayı naktiler İlk Tedrisat Kanunu Muvakkatî mucibince ilk tahsil masraflarına karşılık tutulmakta ve bunlar için bütçelerin varidat kısımlarında ayrı birer fasıl açılmaktadır. Gerçi Millet Mekteplerine devam etmeyenlerden alınacak cezayı naktilerin hangi veznelere teslim edileceği talimatnamesinde gösterilmemiş de umum masrafları hususî bütçelerden temin olunan Millet Mektepleri tedrisatının ilk tahsil mahiyetinde bulunmasına binaen b'ıraya devam etmeyenlerden alınacak cezayı naktilerin de ilk tahsil masraflarına tahsis olunmak üzere hususî idarelerce alınması zarurî görülmüş ve bu hususta Dahiliye Vekâleti Celilesile mütâbık kalmıştır.

Tahsil olunacak cezayı naktiler muhammen varidattan fazla olursa senes zarfında munzam tahsisat alınmak suretile bu paraların İlk ve Millet mekteplerinin mühim ve mübrem masraflarına sarfı lâzım gelir.

Muktazasına göre muamele ifası lüzumunun âlakadarlara tebliğini rica ederim Efendim.
RagNur.

Maarif Vekili

030	10			143	26	1

16

EK-XVI

KÖY EĞİTMENLERİ KANUNU [*] [1]

Birinci madde:

Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitimi işlerini görmek, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy öğretmenleri istihdam edilir.

İkinci madde:

Köy öğretmenleri, Maarif ve Ziraat Vekillikleri tarafından ziraat işleri yaptırılmağa elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirilirler.

Eğitmen yetiştirme kurslarının masrafları Maarif ve Ziraat Vekillikleri bütçelerinden ödenir.

Üçüncü madde:

Maarif Vekilliğince seçilecek ve mezun sayılarak kurslara vazife görmek üzere gönderilecek ilk öğretim müfettişleriyle ilk okul öğretmenleri bu kurslarda bulundukları müddetçe müktesep hakları olan maaşlarını ve makam ücretlerini tam olarak alırlar.

Dördüncü madde:

Eğitmen bulunan köylerden lüzumu kadarki birleştirilerek bir bölge teşkil edilir. Her bölgeye gezici bir başöğretmen veya öğretmen tayin olunur ve bunlar köy eğitmeni yetiştirme kurslarına iştirak etmiş okul öğretmenlerinden seçilir.

Gezici Öğretmen veya başöğretmenlerin müktesep hakları olan maaş ve makam ücretleri mensup oldukları hususî idare bütçelerinden ödenir.

Bunların gurmeleri için harcırah mukabili olarak bölge merkezi haricinde vazifeten geçecekleri hergün için 100 kuruşu geçmemek üzere Maarif Vekilliğince tayin edilecek miktarda mezkûr Vekillik bütçesinden cedyat yapılır.

[*] Bu kanunun:

Nümarası	— 3234
Kabul tarihi	— 11/VI/1937
Nesir tarihi	— 24/VI/1937
Res. Ga. No.	— 3439
Daholunda dilerse	— 18/1316

[1] 3704 Nümaralı ve 3803 Nümaralı Kanunlarla Köy Eğitmen Kurslarının ve Köy Enstitülerinin nasıl idare edileceği tespit olunmuştur.

Beginci madde:

Köy eğitimcilerine İcra Vekilleri Heyetince tasdikli kadrolarda tesbit edilecek mükur üzerinden ve Maarif Vekâleti bütçesince mevzu villiyetlere yardım tahsisatından alâkadar villiyetlerce aylık ücret:

Ziraat Vekâleti bütçesinden de meccanen tohum, fidan, dümlek ve ziraat aletleri gibi vesait verilir.

Altıncı madde:

Köy eğitimcilerinin kurslara alınmaları, yetiştirilme tarratları, köylerdeki ödevleri, 5 inci maddede yazılı vesaiti icabında köylü lehine nâsil kullanacakları, işlerinin takip ve tefitişi Maarif ve Ziraat Vekilliklerince müstereken kararlaştırılır.

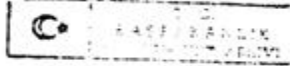
Yedinci madde:

Bu kanun neşri tarihinden müteberdir..

Sekizinci madde:

Bu kanunun hükümlerini icraya Dahiliye, Maarif, Maliye ve Ziraat Vekilleri memurdur.

EK-XVII

T. C.
Maarif VekâletiM. T. T. Dairesi
Genel No. 3276
Resmi No.

Ankara 13/7/1933

Hökmü

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri
Ankara.

Aziz Cumhuriyetimizin 1933 birinci teğrininin 29 uncu gününe tesadüf edecek olan onuncu yıldönümünü, Büyük Türk Kurtarıcısının Başkumandanlığı altında dünyaya hayret veren bir hızla yol almış olan Türk İnkılâbının manasını, gayesini, genişliğini ve güzelliğini halkımıza anlatmak için fikir ve kalem adanlarına emsalsiz bir fırsat verdiğine kani olduğum için bütün Türk mütefekkir, edip, şair ve muharrirlerini Türk İnkılâbının herhangi bir cephesi hakkında yazılar yazmağa, Türk sanatkarlarını resim, heykel gibi sanat eserleri yaratmağa davet etmeyi muvafık buldum. Türk mütefekkir ve muharrirlerine yazdığım mektubun bir suretini ilâştirerek tekdîm ediyorum. Yazılacak eserleri topluca bir kitap halinde bastırmağa arzusun-dayım. Bu kitabın, Türk İnkılâbının büyük yapıcılarından ve liderlerinden olan Zatı Devletlerinin de bir yazısıyla zinetlenmesine yüksek müsaadelerini rica ile derin saygılarımı sunarım, Efendim.

İsmet

Maarif Vekili

L. N. N. N.

Lef.1

Tahdim
15-7-1933

- 2 -

15-7-1933 4122 1

i. Ka. 13/7/1933

Hukukî ve idarî mevzuatın emriyle tasdik ve tashih edilmiştir.

030 10 198 352 10

T. C.
Maarif Vekâleti

M.T.T. DAİRESİ

Resmî No. 3200
Resmî No.

Makale II/7/

Ek

Hukuk

Muhterem Efendim,

Aziz Cumhuriyetimizin 1933 Reşrinievvelinin 29 uncu gününe tesadüf edecek olan onuncu yıldönümü münasebetile bütün Türk edip, şair, muharrir ve mütefekkirlerinden Türk inkılâbının herhangi bir cephesi hakkında yazılar yazmaları için rica ediyorum. Cumhuriyetin onuncu yıldönümünü, Büyük Türk Kurtuluşunun Başkumandanlığı altında dünyaya hayret veren bir hızla yol almış olan Türk inkılâbının menasını, gayesini, genişliğini ve güzelliğini halkımıza anlatmak ve kalplerde heyecan yaratmak için fikir ve kalem adamlarımıza emsalsiz bir fırsat veriyor.

Türk köylüsü ve bugün mekteplerimize devam eden yüz binlerce Türk yavrusu başta olduğu halde bütün millet, Türk inkılâbının yarattığı binbir mucizenin yaşamış heyecanını Türk yezicilerinin kalemlerinden çıkmış eserlerde de okuyarak duymak ihtiyacındadır.

Maarif Vekâleti Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü münasebetile Türk muharrirlerinin Türk inkılâbının herhangi bir cephesi hakkında vücuda getirecekleri eserleri neşre vasıta olması kendisi için büyük bir geref ve mühim bir vazife sayar.

Sizin Türk inkılâbına karşı duyduğunuz samimi heyecanı yakından bildiğim için Türk edip ve muharrirlerine teveccüh eden yüksek millî vazifede sizinle birleşmeği münasip gördüm. Bu davete yürekten gelen bir atılışla icabet buyuracağınızdan eminim. Binaenaleyh sizden Türk inkılâbının herhangi bir cephesine ait bir mevzu üzerine şiir, hitabe, manzum ve mensur piyes, roman, küçük hikâye, monolog, etüt gibi yazılardan

2

Hande dolme evrakına

030 10 198 352 10

**T. C.
Maarif Vekâleti**

DAİRESİ

Emmi No.
Hassat No.

hangisini tensip buyurursanız bunlardan birini veya bir kağıdı yazıp Vekâlete göndermenizi ehemmiyetle rica ediyorum.

Bu yazıları ilköğretim çocukları veya ortamekteplere ve daha yüksek mekteplere devam eden gençler veya köylü ve halk kütlesi için yazabilirsiniz.

Yazılacak eserlerde meselâ yobazlık, skolastik zihniyet, muzır ve batıl fikir, itikat ve an'aneler, yanlış telâkkiler, âşer usulü gibi Türk İnkılâbının yıktığı şeylerin memlekete yaptığı mazarratları tebarüz ettirmek için mizahî bir yoldan güldürmek de mümkündür. Her halde mevzuun icabına göre bu mevzu ve sizin edebî meslekinize ve zevkinize en uygun gelecek edebî nev'i seçmekte tamamen serbestsiniz.

Eserinizi ve bilhassa mektepler için yazdıklarınızı biran evvel bastırmak ve Cumhuriyetin yıldönümünden evvelki hafta içinde mekteplerde inşat veya temsil ettirmeğe imkân olmak üzere nihayet eylül başına kadar Vekâlete göndermenizi rica ederim.

Eseriniz satın alınarak Vekâletçe bastırılacaktır. Hangi mevzu üzerine hangi neviden bir eser hazırlayacağınızı birkaç gün içinde Vekâlete bildirmenizi bilhassa temenni ile saygılarımı sunarım, Efendim.

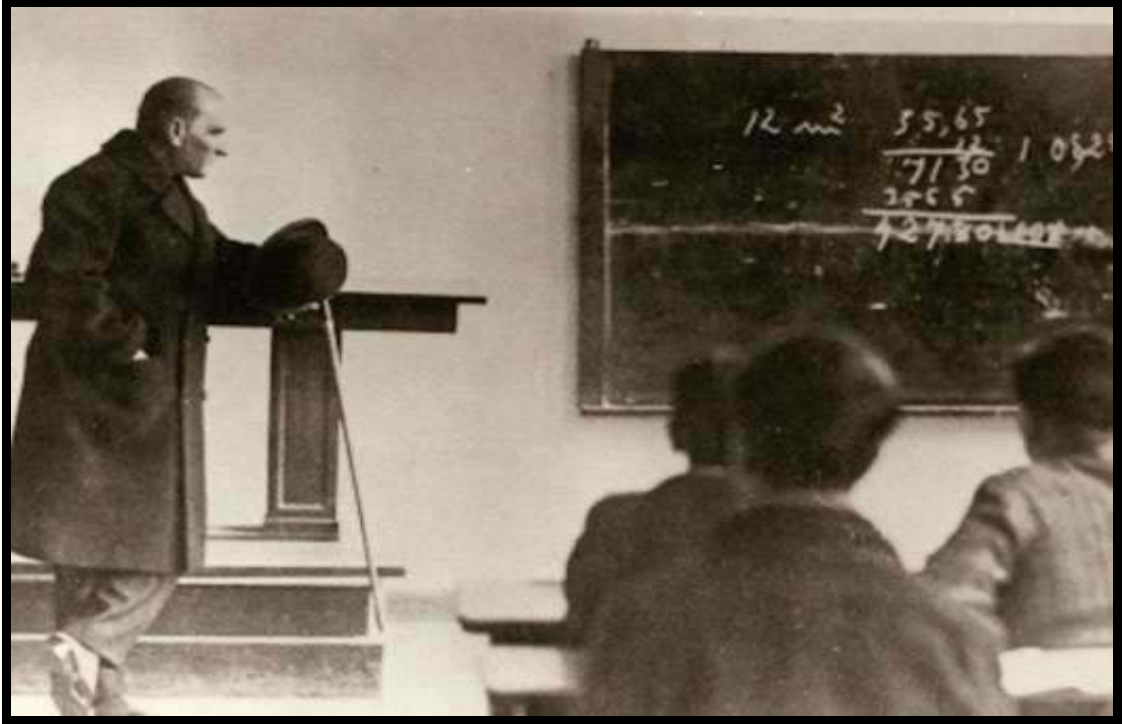
Maarif Vekili

Asım Ali

Hangi dâire evrakına cevap verilmesi temini için yazınız.

030	10			198	352	10

EK-XI

İzmir Erkek Lisesinde (1925)

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencileriyle Beraber Ders Dinlerken (1927)

İzmir Kız Lisesinde (1928)

Sivas Lisesinde Geometri Dersinde (1937)